This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

C 14.

E. Coll. Bal. Oxon.

TAYLOR INSTITUTION.

BEQUEATHED

TO TH[illegible]

RO[illegible]

294[illegible]

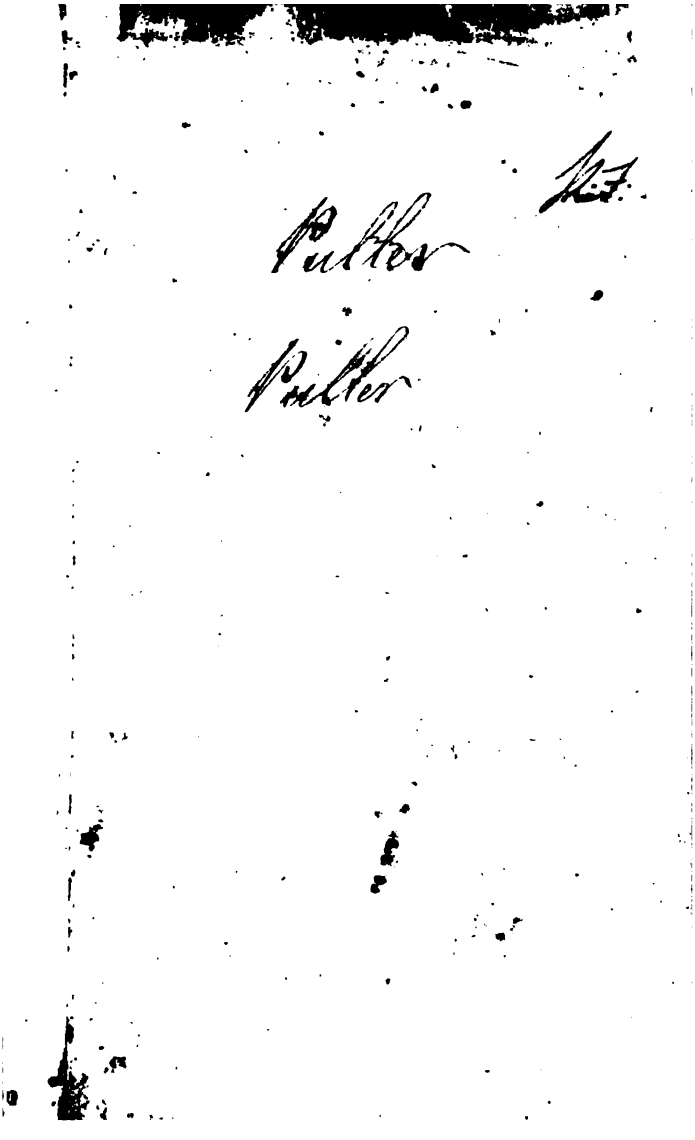

Christ.r Pulter

1788

M. TULLII CICERONIS

OPUSCULA:

HOC EST,

CATO MAJOR, seu, de Senectute.

LÆLIUS, seu, de Amicitia.

PARADOXA.

SOMNIUM SCIPIONIS.

PRÆFIGITUR

Ejusdem M. T. CICERONIS

VITA LITERARIA.

ETONÆ, Excudebat J. POTE;

Prostant etiam apud Bibliopolas,

D. PRINCE, *Oxon.* | J. BURDON, *Winton.*
T. MERRILL, *Cantab.* | G. GINGER, *Westmonast.*

MDCCLXVIII.

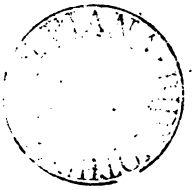

L. B.

TYPOGRAPHUS.

HÆC divini Tullii volumina ſingillatim ab reliquo corpore dempta, et in minutum velut pugillar conjecta, quo ubique ad manum commode eſſent, nunc prodirent, e re et tua et ſua fore exiſtimavit librarius. Quod quidem propoſitum ut perhoneſtum et ſpecioſum, quum non potuerim non omni modo laudare, hanc auream ſanctiſſimarum diſputationum ſyllogen proſequutus libenter fui;" *Thus ſpeaks the learned* J. GRONOVIUS *on a ſeperate Edition of theſe leſſer Treatiſes of* CICERONIS Philoſophica.

With the like View is this ſmall Volume alſo now printed; and on this occaſion, beſides the peculiar Merit of theſe Philoſophical Tracts *of the* Great Author, *a mod-*

L. B.

TYPOGRAPHUS.

HÆC divini Tullii volumina si
gillatim ab reliquo corpore dempt
et in minutum velut pugillar conject
quo ubique ad manum commode essen
nunc prodirent, e re et tua et sua fore e
istimavit librarius. Quod quidem prop
situm ut perhonestum et speciosum, quu
non potuerim non omni modo lauda
hanc auream sanctissimarum disputation
syllog[illegible] [illegible]uutus libenter fui ;" [illegible]
[illegible] RONOVIUS
Speak [illegible] *lesser Treati*
[illegible] phica.

[illegible] is this small
[illegible]nd on this occa
[illegible]erit of these Ph
[illegible] Great Author;

ern Publication is now made more general, M. TULLII CICERONIS Vita Literaria: *This Literary Treatiſe was firſt printed at* Venice, *a few Years ſince, and makes part of the preſent Volume, at the particular Inſtance of a Gentleman lately returned from abroad; and who has kindly intereſted himſelf in the Publication of this Pocket Volume of Literature.*

Other Publications of uſeful Knowledge, and that tend to promote the Study of the Belles Lettres, *will be occaſionally continued: But of this, on a future Opportunity; at preſent, it will be only noticed, that Theſe ſmaller Pieces of* CICERO *are collated with the late Edition of* OLIVET, *and that the Neatneſs, and Correctneſs of the Impreſſion has been the firſt Object conſidered: The ſame Conduct will be obſerved in every future Publication, that no haſty and incorrect Edition be given to the Public, to the great*

Detriment

Detriment and Inconvenience of Learning; And in this purſuit, as it will at all times be a peculiar Satisfaction to make private Emolument coincide with public Utility, the kind Intimation and Aſſiſtance of every learned Gentleman, will be received with a due Senſe of the Favour.

Soon will be printed,

MISCELLANEA PROSAICA,

SIVE,

Ex probatiſſimis Romanis Scriptoribus COLLECTANEA; ad uſum Studioſæ Juventutis.

M. T. CICERONIS VITA, LITERARIA.

AD COM. H.D.R. Φιλοκαλέοντα.

J. F.

JURE miraris, de unius hominis vita quatuor exarari potuisse volumina. Homo unus quantumvis magnus, si cum tota comparetur hominum societate, paullo supra nihilum est; ideoque ejus acta cognoscere cupienti pauciſſimæ pagellæ possunt esse satis. Populorum & provinciarum historiæ volumina debentur. Ceterum multa scribere volenti ne in mediocris quidem ingenii & fortunæ homine deesse materia potest, modo diu vixerit, & in publico versatus fuerit; ob ea scilicet quæ nos undique circumstant, & pro rerum ac temporum vicissitudine in volentes nolentesque incurrunt. Habes hìc Ciceronem, & eum quidem Ciceronem, quem unum quæris, oratorum coryphæum, & rationis officiique magistrum. Si ego

acta

acta ejus omnia & consilia civica persequi voluissem, Romanam illorum temporum historiam darem. Sed alii nobis præstantes viri laudem hanc præripuere. Qui multa fecit, eos adeat. Vale.

M. Tullius Cicero Arpini natus est in colle extra urbem, tert. Non. Jan. anno U. C. DCXLVII. Marco patre, matre Helvia, loco Equestri, ex tribu Cornelia. Nactus ingenium quod unum populus Romanus, ut ait M. Seneca, par imperio suo habuit, prima studiorum rudimenta Romæ posuit cum consobrinis suis Aculeonis filiis, curante L. Crasso viro eloquentissimo, apud Græcum magni nominis Grammaticum. Sed cum illustris per ea tempora Poeta Archias Romam advenisset, illi se instituendum dedit; tantumque profecit, ut, exacta vix pueritia, poema de Glauci apotheosi condere potuerit, cui titulus *Glaucus Pontius*. Sumpta virili toga, anno sexto decimo ductus est in forum, ut in more positum erat; commendatusque Senatori ac Jurisconsulto illorum temporum principi Q. Mucio Scævolæ, qui Augur dictus est, a cujus latere, quamdiu in vivis fuit, nunquam discessit. Post mortem ejus contulit se ad Scævolam Pontificem, quem ipse appellare solebat Jurisperitorum eloquentissimum, eloquentium Jurisperitissimum. His magistris tantum profecit,

ut

ut in ipſo juventutis flore cum celeberrimo quoque ejus ætâtis oratore declamando certaret. Multa ad parandam Latinæ linguæ copiam ex Græco vertit, tum ſoluta, tum ligata numeris, cujuſmodi ſunt orationes duæ, Æſchinis in Cteſiphontem, & Demoſthenis pro Cteſiphonte, Xenophontis Œconomicus, & Arati Phænomena. Scripſit & Latinum poema de C. Marii laudibus, atque alia id genus, quorum extant vel tituli ſolum, vel fragmenta pauca. Cœperat primum ita ſe exercere, ut propoſita ſibi ſummi oratoris, vel poetæ, lubricatione aliqua, cujus ſententiam poſſet memoria comprehendere, ſuis ipſe verbis eam efferret; ſed poſtea mutato conſilio, magnorum virorum ſcripta, ſi Latina eſſent, fideliter ediſcere maluit; ſi Græca, Latinis verbis explicare. Quotidie autem legebat aliquid, & ſcribebat etiam, præſertim ſiquid ex cauſſis forenſibus, & magiſtratuum concionibus, quas diligenter audiebat, memoria dignum judicaret, ſuiſque exercitationibus utile. Per id ferme tempus libros duos de *Rhetorica Inventione* compoſuit, quos poſtea non admodum probavit, ſed ſibi adoleſcentulo excidiſſe ſcribit in libro de Orat. 1. c. 2. Declamabat aſſidue, & quidem ſæpius Græce; tum quod Græci ſermonis copia atque ornamentis magis ali ingenium exiſtimaret; tum etiam ut intelligi & corrigi a doctis viris poſſet, qui ex Græcia bello Mithridatico cum profugiſſent, Romæ erant. Eadem occaſione uſus, ad philoſophica ſtudia, quæ antea leviter attigerat,

ſub Philone Academico animum retulit; iiſque incenſus Stoicos quoque cognoſcere voluit, duce ac magiſtro Diodoto, a quo puer dialecticam didicerat. Hunc vero præcipue dilexit, domique ſuæ, quamdiu vixit, hoſpitem habuit. Ad annum ætatis ſextum & viceſimum cum perveniſſet, Græcus magni nominis orator Romam venit Molo Rhodienſis, ad quem ſtatim Marcus acceſſit, ut comparatis jam diſciplinarum præſidiis, totum ſe eloquentiæ daret, in eaque conquieſceret. Inde orta forenſis exercitationis initia, quæ tantum illi nominis & famæ citiſſime pepererunt, ut hoc ipſo anno, in P. Quinctii cauſſa, cum Hortenſio oratore ſummo apud C. Aquillium judicem pugnare potuerit luculenta illa & exaggerata, quæ inter ejus orationes primum locum occupat. Ex quo tempore magna fuit inter ipſum & Hortenſium, ſine invidia & obtrectatione, oratoriæ laudis æmulatio. In privatis porro cauſſis cum ſatis clarum ſui documentum dediſſet, anno ſequenti publicam ſuſcepit pro Sex. Roſcio Amerino adverſus L. Cornelium Chryſogonum L. Syllæ Dictatoris libertum, cum ejus patrocinium propter Syllæ dominantis opes nemo ſuſcipere auderet. Cauſſa hæc tantum commendationis habuit, quemadmodum ipſe in Bruto ſcribit, ut nulla jam eſſet, quæ non digna patrocinio ejus crederetur. Attamen ſeu metu Syllæ, ut Plutarchus putat, ſeu valetudinis gratia, ut Cicero ipſe in Bruto profitetur, curſum abrupit; totoque biennio Græciam Aſiamque peragravit:

quo

quo itinere omnem artium ac disciplinarum varietatem cognovit, quæ tum maxime in iis regionibus florebant. Ac primum quidem Athenas profectus est; ibique cum studiorum gratia commorantem T. Pomponium Atticum inveniſſet, id potiſſimum fuit in cauſſa, cur inter ſe totius vitæ amicitia & officiis conjungerentur: unde orti libri ſexdecim epiſtolarum ad Atticum. Quamvis autem frequenter ſimul eſſent apud Phædrum & Zenonem Epicureos, Cicero tamen libentius Antiochum audiebat veteris Academiæ propugnatorem; ejuſque per menſes admodum ſex hoſpes fuit. Nec vero interim eloquentiæ ſtudia omiſit, ſed apud Demetrium Syrum, non ignobilem dicendi magiſtrum, aſſidue exercebatur. Morem hunc etiam in Aſia tenuit, quo cum ſe contuliſſet, Rhetoras non paucos invenit, quibus operam daret, Menippum Stratonicenſem, Æſchylum Cnidium, Xenoclem Adramyttenum, & alios; donec Rhodum migravit ad priſtinum magiſtrum Molonem, ubi quotidie fere declamabat, & quidem Græce dum taxat, quod Latini ſermonis judices deeſſent. Confirmata valetudine, noviſque comparatis eloquentiæ præſidiis, in patriam rediit ad intermiſſa cauſſarum forenſium munia; inter quas celeberrima fuit, quam dixit pro Roſcio Comœdo. Sed pars ejus orationis maxima deſideratur.

Anno poſt, ætatis XXXI. Quæſtor centuriis ſuffragiis a populo Romano factus eſt, datuſque Sex.

Peducæo Siciliæ Prætori. Ibi Archimedis ſepulchrum detexit ſeptum undique vepribus ac dumetis, & Syracuſanis ignoratum oſtendit, ut eſt in Tuſculana. V. c. 23. Romam reverſus cœpit rurſus in foro cauſſiſque verſari, nec indignum Oratore putavit ex ipſo theatro proficere. Adhibuit igitur hiſtriones Æſopum & Roſcium, motus geſtuſque magiſtros, ſolitus etiam interdum cum Roſcio contendere, uter eandem ſententiam, alter geſtu, alter ſermone, ſæpius variaret, magiſque exprimeret; quæ res ad tantam artis ſuæ fiduciam Roſcium adduxit, inquit Macrobius Saturnalium l. 2. c. 10. *ut librum conſcriberet, quo eloquentiam cum hiſtrionia compararet.*

Ædilitati proximus petendæ cum eſſet, Siculis enixe poſtulantibus, Verris accuſationem ſuſcepit, qui illorum Prætor fuerat, obſiſtente Q. Cæcilio Verris Quæſtore, qui ſibi accuſationis honorem deberi contendebat. Certatum eſt oratione illa, quæ *Divinatio* dicitur, quod in rei futuræ judicio verſaretur; repulſuſque Caecilius, tanquam minime par Hortenſio Verris defenſori. Et quia ne calliditate quidem carebat, cum animadverteſſet, Hortenſium tamdiu rem ducere velle, dum Praetor & Conſilium mutaretur, Cicero, ut judicii tempus contraheret, brevem quandam excogitavit accuſandi rationem per teſtes & tabulas, ſine oratoria criminum explicatione; idque luculenter *Actione prima* cum expoſuiſſet, Verres, deſperato anni ſequentis

ſequentis patrocinio, in exilium ſponte conceſſit. Reliquas igitur Verrinas quinque non recitavit, ſed domi ſcripſit, poſteriſque ad exemplum reliquit; atque idcirco *Libri* dicuntur. In annum ejus octavum & trigeſimum incidunt Orationes duae pro Fontejo, & pro Caecina. De altera autem hac ita ſcribit in Oratore c. 29. *Tota mihi cauſſa pro Cæcina de verbis interdicti fuit: res involutas definiendo explicavimus, Jus civile laudavimus, verba antiqua diſtinximus.* Etenim Jus quoque Civile optime calluit, atque adeo de illo ſcripſit, ut colligitur ex Gellii lib. 1. c. 22. *M. Cicero in libro, qui inſcriptus eſt Jure Civili in artem redigendo, verba hæc poſuit, &c.* Sed nunc libri hujus, qui extabat vivente Gellio, memoria quoque vetuſtate abiit. Fortaſſe ne abſolutus quidem fuit, ut apparet ex verbis Quinctiliani l. 12. c. 3. *M. Tullius non modo inter agendum nunquam eſt deſtitutus ſcientia juris, ſed etiam componere aliqua de eo cœperat.*

Sequitur divina illa pro lege Manilia, quam primam pro Roſtris habuit anno aetatis primo & quadrageſimo. Tunc quidem Praetor erat; & cum ipſe de repetundis quaerere teneretur, eodem tempore apud Praetores ceteros aliorum criminum cauſſas agebat. Huc ſpectant Orationes pro Cluentio, & pro Cornelio majeſtatis reo. Sed altera periit praeter verba pauca, quae commentatus Aſconius poſteritati ſervavit. Quid, quod hoc ipſo tempore, cum Antonius Gnipho Graece Latineque

que doctus ex Gallia Romam adveniſſet, ut Grammaticam & Rhetoricam juventuti traderet, Cicero cum aliis claris viris ejus ſcholam frequentare non dubitavit? ut narrant Suetonius de illuſtr. Grammat. c. 7. & Macrobius. Id fortaſſe etiam in cauſsa fuit, cur in provinciam poſt Praeturam ire noluerit. Proinde non eſt mirum, ſi pro tanta iſta diſcendi cupiditate libros undique, Graecos praeſertim, conquireret; qua de re non paucae ſunt ad Atticum litterae. Et quia Atticus ipſe magnam illorum copiam collegerat, non diſſimulavit, ſe in eam ſpem veniſſe, ut aliquando ſuos faceret: *quod ſi aſſequor* (inquit Epiſt. 4. lib. 1.) *ſupero Craſſum divitiis, atque omnium lucos & prata contemno.*

Anno ſuo quarto & quadrageſimo, U. C. DCXC. Conſul factus eſt, & quidem petitione prima, nec ſuffragiis modo, ſed acclamationibus. Paulo ante Comitia in Senatu egerat adverſus Competitores C. Antonium & L. Catilinam, cujus orationis vix quippiam extat praeter titulum, *In toga candida.* Toga autem candida utebantur petitores. Conſul cum eſſet, Catilinarias habuit, & Agrarias contra Rullum, per quas dicendo efficere potuit, ut Agrariam legem, id eſt alimenta ſua, inquit Plinius l. 7. c. 30. Romanae Tribus abdicarent. Adde his Rabirianam de perduellionis crimine.

Statim poſt Conſulatum, L. Murenam, quem ipſe Comitiis a ſe habitis Conſulem renunciaverat,

rat, ambitus accuſatum defendit; tum pro L. Flacco dixit, pro P. Sylla, & pro Archia Poeta magiſtro ſuo. In domeſtico autem otio commentarium de rebus a ſe in Conſulatu geſtis Graece compoſuit, & Rhodum miſit ad Poſidonium, quem initio libri primi de Natura Deorum inter Philoſophos numerat, a quibus eſt inſtitutus, ut ex eo hiſtoriam ipſe elegantius ſcriberet, Graeciſque ſuis daret. Reſpondit Poſidonius, ut eſt in Epiſtola 1. lib. 2. ad Atticum, ſe ὑπόμνημα illud cum legeret, non modo non excitatum ad ſcribendum ſed etiam plane perterritum eſſe. *Quid quæris?* (inquit ibidem Cicero) *Conturbavi Græcam nationem. Ita, vulgo qui inſtabant, ut darem ſibi quod ornarent, jam exhibere mihi moleſtiam deſtiterunt.* Scripſit etiam per hæc tempora ad Quinctum Fratrem Aſiæ Prætorem Epiſtolam de ratione regendæ provinciæ, quam ego ad noſtrorum Prætorum uſum Italico ſermone traduxi.

TRIENNIO poſt Conſulatum ſuum lege Clodia, nequicquam implorata Piſonis & Gabinii Conſulum fide, in exilium pulſus eſt. Sed exilio ipſo, quod ceteroquin ægerrime tulit, ad ingenium exercendum uſus, libros tres de temporibus ſuis uſque ad exilii finem, verſibus ſcripſit: ex quibus tamen nihil remanet præter fragmentum aliquod. Volumen quoque orationum Conſularium confecit, & hoc titulo edidit, ut ab Judiciariis diſtinguerentur: ſed neque Conſulares omnes, neque Judiciariæ

diciariæ vetuſtatem ferre potuerunt, ejuſque edaci tati reſiſtere. Illa ipſa Metellina periit, quam Cicero memorat in l. 1. ad Attic. ep. 13. id eſt *Oratio contra concionem Q. Metelli.* Sic enim inſcripta erat, ut refert Gellius, cujus aetate adhuc extabat.

Restitutus in patriam poſt menſium exilium paulo plus ſexdecim, Senatoribus primum publice gratias egit, deinde Quiritibus, tum pro domo ſua dixit ad Pontifices, poſtea de Haruſpicum reſponſis in Senatu orationem habuit. Et quia multi quaerunt, quaenam ſit ex ejus orationibus pulcherrima, en tibi auctoris ipſius judicium in l. 4. ad Attic. ep. 2. *Diximus apud Pontifices pridie Kal. Oct. Acta res eſt accurate a nobis: & ſi unquam in dicendo fuimus aliquid, aut etiam ſi nunquam alias fuimus, tum profecto doloris magnitudo vim quandam nobis dicendi dedit.* Aliis aliæ magis placent; ſed omnes ſunt ejuſmodi, Quinctiliano judice l. 10. c. 1. ut jam Cicero non hominis, ſed eloquentiae nomen habeatur.

Postea multis exortis inter viros civitatis principes dominandi libidine contentionibus, ipſe ſe abduxit a Curia, & ad forum rediit; qua occaſione etiam homines de ſe non optime meritos amicorum rogatu defendit, ut eſt in epiſtola ad Familiares 1. lib. 7. Ad haec tempora pertinent orationes tres, pro Cœlio, pro Sextio, & in Vatinium, qui contra Sextium teſtimonium dixerat.

Idcirco

Idcirco autem tertia haec a Grammaticis & a Cicerone ipſo *Interrogatio* dicitur, quia Vatinium, hominem perditum & teſtem fallaciſſimum, perpetua concidit interrogatione.

Non diu abfuit a Curia. Nam, inſtantibus Comitiis anni DCXCVII. cum deliberare Senatus cœpiſſet de provinciis lege Gabinia futuris Conſulibus decernendis, praeclarum orationem Cicero habuit *de provinciis Conſularibus*. Res tota in duabus Galliis vertebatur, quas Cæſar cum imperio tenebat, & in Macedonia, Syriaque, quarum alteri L. Piſo, alteri A. Gabinius præerant. Cicero Piſoni & Gabinio jure meritoque iratus pervicit, ut, iis revocatis, Cæſari imperium confirmaretur. Hæc ipſa oratio ſua quadam ratione referri poteſt ad Judiciales, quamvis in Senatu ſit habita. Eſt enim perpetua quædam Piſonis & Gabinii accuſatio, Cæſariſque defenſio. Sed & ea quæ proxime ſequitur in Piſonem, ad idem genus pertinere videtur, in qua cum illius inſectatione ſui Conſulatus defenſionem conjungit. Nunquam fortaſſe fuit in dicendo concitatior.

Jam annum attigerat alterum & quinquageſimum, cum ad vitandas procerum in Senatu altercationes in prædium ſuburbanum ſeceſſit, ibique tres de Oratore libros abſolvit, *qui*, ut ipſe in libro primo Familiarium ad Lentulum ſcribit, *abhorrent a communibus præceptis, atque omnem antiquorum, & Ariſtoteleam, & Iſocrateam rationem Oratoriam*

orbem complectuntur. In iis autem diſputantes inducit P. Craſſum, & M. Antonium paulo ſeniores, a quibus Latini ſermonis maturitatem ad ſummum fuiſſe perductam ſcribit in Bruto.

Verre toto anni tertii & quinquageſimi cum partim in Cumano, partim in Tuſculano fuiſſet, libros novem ſcribere inſtituit, & quidem totidem dialogis, de optimo civitatis ſtatu, & optimo cive; ſed ſæpe ſcribendi conſilium, rationemque variavit. Ac primum quidem duos abſolvit emiſitque; nec ita multo poſt reliquos perſecutus ad ſextum uſque pervenit, eoque rem clauſit. Hi ſunt celeberrimi *de Republica* libri, qui tempore interierunt præter fragmenta pauca, & *Somnium Scipionis*, opuſculum plane divinum; ex quo ſumpſere Philoſophi omnes, qui de animæ immortalitate poſtea ſcripſerunt. Cæſari Galliam gubernanti per Q. fratrem & generum Dolabellam conciliatus, Græcum de ſuo Conſulatu ad eum poema miſit: ſed liber primus cum valde Cæſari placuiſſet, reliqua viſa ſunt illi frigidiora. Poſtea ad Cæſarem ipſum, hortante fratre, qui ejus Legatus in Gallia erat, Epicum carmen inſtituit; quod cum ſæpe curis aliis diſtentus incidiſſet, eodem demum impellente, perfecit, & ad eum in Britanniam miſit, quo cum imperio & exercitu tranſierat. Neutrum ad poſteros pervenit. Quia porro Vatinius Cæſaris amicus erat, eum Cicero in judicio rogatus defendit; quamvis antea in Sextii cauſſa nefarium hominem ſibique inimiciſſimum oppugnaſſet. Eodem

dem rogante Cæſare, ſeu Pompeio, ut Dioni placet, Gabinium quoque in gratiam recepit, poſtulatumque repetundarum ſummo ſtudio tutari conatus eſt, ut narrat Valerius Maximus l. 4. c. 2. Fruſtra tamen, quia damnatus eſt, & publicatis bonis in exilium abire coactus: unde orta tamquam appendicula C. Rabirii Poſtumi defenſio, ad quem pecuniarum pars perveniſſe dicebatur. Egit per eoſdem fere dies & pro Meſſio, & pro Scauro, & pro Druſo, & pro Plancio: ſed ſola ex omnibus Oratio remanet Planciana.

Quarto ætatis anno & quinquageſimo in Augurum Collegium cooptatus eſt, ſequenti autem Milonem de Clodii cæde accuſatum defendit oratione facundiſſima; quam totam Clodianorum clamoribus impeditus cum recitare non potuiſſet, domi exaravit, & ad Milonem ipſum miſit Maſſiliæ exulantem. Ad hunc annum libri *de Legibus* referuntur. Poſtquam enim optimum informavit reipublicæ ſtatum, Platonem imitatus, quem Deum ſuum appellare ſolebat, leges conſcripſit, quæ illi eſſent accommodatæ. Sed ex libris ſex, quos ediderat, tres ſolummodo extant.

Anno ſexto & quinquageſimo libros ſuos non ſane libenter deſeruit, & in Ciliciam cum imperio profectus eſt una cum Q. fratre ipſius Legato. Cum autem per Græciam tranſiret, decem admodum dies Athenis fuit apud Ariſtonem Academicum, civitatis ejus erga ſe benevolentia, &

Philoſophorum colloquiis mirifice captus. Ex provincia rediens cum faſcibus laureatis in belli civilis flammam incidit; quo tempore cum in Formianum ſeceſſiſſet, ne ſe totum ægritudini daret, theſes quaſdam politicas, ad temporis rationem atque uſum accommodatas, Academico more pertractavit. *His ego me* (inquit ad Atticum l. 9. ep. 4.) *conſultationibus exercens, & diſſerens in utramque partem tum Græce, tum Latine, & abduco parumper animum a moleſtiis, & τῶν πολεμικῶν τι delibero.* Poſt bellum, cui finem attulit Pharſalica pugna, & mors Pompeii, cum libris ſuis in gratiam rediit, ut ipſe ad Varronem ſcribit in libro Familiarum 9. ep. 1. cum jam annum ageret LXI. Otium hoc litterarium filio ſuo, qui annum decimum octavum atigerat, utile eſſe voluit. Scripſit enim ejus gratia *de Partitionibus Oratoriis*; nec plus operæ in iis poſuit, quam filii inſtitutio poſceret. Multo plus curæ atque induſtriæ in Dialogo *de Claris Oratoribus* collocavit, qui *Brutus* dicitur. Fingit autem habitum fuiſſe inter Brutum ipſum & Atticum in hortis ſuis propter Platonis ſtatuam. Huic porro, qui quartus de Oratore liber dici poteſt, quintum non multo poſt adjecit, qui *Orator* inſcribitur; & in hunc quidem quidquid artis & judicii habuit, Cicero contulit, ut abſolutam quandam planeque perfectam eloquentiæ formam & figuram exprimeret. Ita enim ad Leptam ſcribit l. 6. Famil. ep. 18. *Oratorem meum tantopere a te probari, vehementer gaudeo. Mibi quidem ſic perſuadeo,*

perſuadeo, me quidquid habuerim judicii de dicendo, in illum librum contuliſſe: qui ſi eſt talis, qualem tibi videri ſcribis, ego quoque aliquid ſum; ſin aliter, non recuſo, quin quantum de illo libro, tantundem de mei judicii fama detrahatur. Attamen Bruto non placuit, ut Cicero ipſe ad Atticum ſcribit l. 14. ep. 20. *Cum Bruti precibus pæne adductus ſcripſiſſem ad eum de optimo genere dicendi, non modo mihi, ſed etiam tibi ſcripſit, ſibi illud, quod mihi placeret, non probari.* Sed Brutus quidem, acrioris ingenii cum eſſet, ipſius quoque Orationis Milonianæ ſtatum ſibi non placere declaravit, alia compoſita, exercitationis gratia, pro Milone Oratione, ut obſervat Quinctilianus l. 3. c. 6. En fortaſſe cauſſa, cur *de optimo genere Oratorum* librum alium poſtea Cicero ſcripſerit, qui Rhetoricorum poſtremus eſt. Quamquam eo quoque ſpectaſſe videtur, ut illos refelleret, qui Oratorum genera non recte diſtinguentes, ipſum Aſianum vocitabant Exempla ſubinde adjecit, ut mihi quidem videtur, duabus eximiis pro Marcello, & pro Ligario orationibus, quas in Senatu ad Cæſarem habuit. Alia per id tempus ab eo ſcripta vel latent, vel periere; inter quæ liber *de Catonis laudibus*, quo illum cœlo æquavit, ut ait Tacitus in Annal. 4. c. 34. Cum Cæſar in Hiſpaniam profectus eſſet adverſus Pompeii filios, Ciceronem Romæ tenuit Tulliæ filiæ partus, ex quo defecit: atque ita, quod unum illi relictum ſolatium erat, repente amiſit. Fruſtra illum amici ſolari conati ſunt, fruſtra

quæcunque

quæcunque de luctu minuendo ſcripſere viri docti, tùm in ſua, tum in Attici bibliotheca legit; denique *feci* (inquit ad Atticum l. 12. ep. 14.) *quod profecto ante me nemo, ut ipſe me per litteras conſolarer.* Hic tamen ipſe mirificus *de ſui Conſolatione* liber, quem ipſi quoque Chriſtianæ Eccleſiæ Patres præ manibus habere conſueverunt, & ſummopere laudarunt, jam intercidit. Nam lucubratiuncula *de Conſolatione*, quæ cum Tullianis operibus edi ſolet, non ejuſdem auctoris eſt, ſed ſtrenui imitatoris Caroli Sigonii Mutinenſis. Hinc magno quodam ſolitudinis ſtudio incenſus, oblatum neceſſitate otium flexit ad ſcribendi conſilium. *Credibile non eſt* (inquit lib. 13. ad Attic. ep. 26.) *quantum ſcribam die, quin etiam nactibus.* Scribebat autem de Philoſophia, quæ civibus ſuis utilia fore exiſtimabat, quandoquidem in tanto armorum motu opera & conſilio prodeſſe patriæ, ut ante conſueverat, minime poterat. Ac primum quidem ad Philoſophiæ ſtudium cohortatus eſt libro, qui eſt inſcriptus *Hortenſius*, ex cujus lectione D. Auguſtinus ſapientiæ amore incenſus juvenilia vota & deſideria mutavit, ut ipſe de ſe ſcribit in l. 3. Confeſſ. c. 4. & in l. 8. c. 7. Sed opus tam utile a tota antiquitate laudatum intra antiquitatem ſtetit. Tum autem *Academica* ſcripſit, in quibus oſtendit, quodnam ſibi philoſophiæ genus maxime probaretur. Poſtea philoſophandi locos omnes aperuit, ne Græcis de Philoſophia ſcriptis Romani homines indigerent. Ipſa

ejus

ejus verba afferamus, quæ ſunt initio libri *de Divinatione* ſecundi. *Cum fundamentum ſit philoſophiæ poſitum in finibus bonorum & malorum, perpurgatus eſt is locus a nobis quinque libris, ut quid a quoque & quid contra quemque philoſophum diceretur, intelligi poſſet. Totidem ſubſecuti libri Tuſculanarum diſputationum, res ad beate vivendum maxime neceſſarias aperuerunt. Primus enim eſt de contemnenda morte; ſecundus de tolerando dolore; de ægritudine leniendæ tertius; quartus de reliquis animi perturbationibus; quintus eum locum complexus eſt, qui totam philoſophiam maxime illuſtrat. Docet enim, ad beate vivendum virtutem ſeipſa eſſe contentam. Quibus rebus editis, tres libri perfecti ſunt de natura Deorum, in quibus omnis ejus loci quæſtio continetur; quæ ut plane eſſet cumulateque perfecta, de Divinatione ingreſſi ſumus his libris ſcribere; quibus, ut eſt in animo, de Fato ſi adjunxerimus, erit abunde ſatisfactum toti huic quæſtioni.* Redeamus ad Academica, quæ primum duobus libris explicuit, *Catulo*, & *Lucullo*: ſed poſtea, mutato conſilio, a viris nobilibus illis quidem, ſed nullo modo philologis, ad Varronem ſodalem ſuum rem tranſtulit, & ex libris duobus jam ſepoſitis quatuor fecit. Fingit autem ſermonem habitum in Varronis ipſius Cumano, cum eſſet una Pomponius Atticus. De his libris ita ſibi placebat, ut in tali genere ne apud Græcos quidem eſſe quicquam ſimile exiſtimaret. Attamen ne *Catulum* quidem & *Lucullum*, quos Attico deſcribendos dederat, latere paſſus eſt; ſed eos poſtea

poſtea novis procœmiis additis excitavit, & claros viros, unde illis nomen, multis laudibus ornavit, ut eſt in libro ad Atticum 13. ep. 32. Nunc ex quatuor Varronianis libris primum duntaxat habemus, eumque mancum; ex duobus autem prioribus ſecundum, id eſt *Lucullum*, quem Grammatici quartum Academicum vocare ſolent.

In libris *de Finibus*, quibus quaeritur, quid ſit ultimum illud, quo bene vivendi conſilia omnia referri debent, Ariſtotelis morem ſecutus eſt, ut ipſe profitetur l. 13. ad Attic. ep. 19. Excluſis enim Epicureis, & Stoicis, veteris Academiæ & Peripateticorum placita in libro ultimo confirmat & amplectitur.

Tusculanas quæstiones a loco nuncupavit, ubi eas ſcripſit, hoc eſt a Tuſculano ſuo, ubi Academiam condiderat Athenienſis inſtar. In hanc ipſe cum amicis deſcendebat poſt meridiem (nam antemeridiana exercitatio oratoria erat) ibique ponere jubebat, de quo quis audire vellet, atque ad id aut ſedens, aut ambulans diſputabat. En tibi dierum quinque ſcholas iiſdem fere verbis expreſſas, quibus diſputatum eſt!

Ex his ſatis conſtat, fuiſſe Ciceronem non Oratorum modo Latinorum principem, ſed etiam Philoſophorum. Cum autem nullius ſectæ veteribus probatæ inſcius eſſet, ut ait Macrobius l. 1. in Somn. Scip. eam ipſe potiſſimum ſequi maluit, quae peperit dicendi copiam, ut eſt in procœmio

Paradox-

Paradoxorum. Fuit igitur Academicus, non tamen Carneadeus, ſed Socraticus, ideoque etiam Peripateticus. Nam Academici veteres & Peripatetici nominibus differebant, reipſa congruebant, ut eſt in *Lucullo* c. 3. Diſputabat quidem in utramque partem; ſed *noſtræ diſputationes* (inquit ibidem) *nihil aliud agunt, niſi ut eliciant & tanquam exprimant aliquid, quod aut verum ſit, aut ad id quam proxime accedat.*

Scripsit etiam, id ætatis cum eſſet, funebrem Porciæ laudationem, quæ ſoror Catonis fuerat, & Domitii Ænobarbi uxor. Cum autem jam exiſſet, atque in multorum manibus eſſet, non dubitavit eam ſecundis curis ſubjicere, ut eſt in libro ad Attic. 13. ep. 48. Sed hæc quoque vetuſtate abſumpta eſt.

Tribus circiter ante menſibus, quum annum LXII. iniret, cum Cæſar ex Hiſpania rediiſſet, victis Pompeii filiis, acta eſt Dejotari regis cauſſa, de qua Tulliana extat oratio. Mihi quidem nihil fieri potuiſſe videtur ingenioſius, pro ea temporum ac perſonarum conditione: attamen auctor ipſe ita de illa ſcribit ad Dolabellam in libro Familiar. 9. ep. 12. *Orationculam pro Dejotaro tibi miſi, quam velim ſic legas ut cauſſam tenuem & inopem. Sed ego hoſpiti veteri & amico munuſculum, mittere volui levidenſe craſſo filo, cujuſmodi ipſius ſolent eſſe munera.* Cæſar Dejotari abſolutionem diſtulit. Dum autem expeditionem in Parthos pa-

raret, *Anticatonem* suum absolvit, in quo multa refellebat, quæ in Ciceronis *Catone* laudabantur. Nec vero Cicero questus est, sed opus probavit, & epistolam ad Cæsarem misit officii plenam. *Scripsi*, inquit, ἀκολακεύτως, *sed tamen sic, ut nihil eum existimem lectorum libentius*. l. 13. ad Attic. ep. 51.

Omnia jam quieta videbantur, cum Cæsar Idibus Martiis interfectus est. Cædem hanc nemo tulit molestius, quam ejus in Consulatu collega M. Antonius, qui sibi quoque metuens totum diem latuit, postridie autem de communi concordia cum ceteris consularibus egit. Itaque XVI. Kal. April. in ædem Telluris convocato Senatu, Cicero fundamentum pacis jecit; renovatoque Athenarum exemplo, Græcoque etiam usurpato verbo ἀμνηστία, omnem discordiarum memoriam oblivione sempiterna delendam censuit. Præclara Antonii oratio fuit, ut ipse ait Cicero; sed quia non egerat ex animo, cito se Cæsarianum declaravit, tamque multa miscuit, ut Cicero publico abstinere tutius duxerit, solatiumque omne a studiis suis quærere. Hoc tempore libros duos *de Gloria* scripsit, quorum exempla usque ad atavorum nostrorum ætatem cum pervenissent, hodie nulla sunt. Consilium quoque ceperat in Græciam pergendi, ut M. filium Athenis inviseret, quo eum paulo ante miserat, quam Cæsar in Hispaniam proficisceretur, cum antea Pharsalicæ pugnæ apud Pompeium interfuisset. Sed cum Dolabella Consul eum

de

de Republica bene ſperare juſſiſſet, iter diſtulit. Tenuit tamen ſe in prædiis ſuis extra urbem, litteris abditus, præſertim cum Octavius, qui poſtea Octavianus dictus eſt, Cæſaris ex ſorore nepos & hæres, ex Græcia advenisſet, ac multa moveret, veteranorum militum favore & auxilio fretus. Neceſſario otio recte uſus per hos menſes uſque ad Kalendas Junias, libros ſcripſit *de natura Deorum*, *de Divinatione*, *de Fato*, *de Senectute*, *de Amicitia*, &, niſi fallor, etiam *de Univerſo* ex Platonis Timæo. Compoſuit præterea ἀνέκδοτα quædam, ut amicis legenda daret. Ἀνέκδοτα, inquit l. 2. ad Attic. ep. 6. *quæ tibi uni legantur, Theopompius genere, aut etiam aſperiore multo, pangentur.* Et l. 14. ep. 17. *Librum meum illum ἀνέκδοτον nondum, ut volui, perpoliri.* Et quia cum Muſis omnibus commercium habere cogitavit, quæ ſunt ejus verba, Geographica quoque pollicitus Attico fuerat; ſed opus nimis magnum, & Græcorum controverſiis implicatum cito dimiſit, ut eſt in epiſtolis ad eundem Attic. 4. & 6. lib. 2. Kalendis Junii ſtatuerat Romæ eſſe, & in Senatum ire; ſed cum turbulenta Antonii conſilia ad bellum ſpectare viderentur, ſenatoreſque multi metu perterriti diffugiſſent, ipſe quoque rurſus de Græcia cogitare cœpit, petiitque a Dolabella Conſule legationem liberam, ad Kalendas Januarias rediturus. Interim a Baiis in Pompeianum tranſivit; ibique mirabile *de Officiis* opus ad Marcum filium ſcribere aggreſſus eſt. *Nos hic* (inquit ad Attic. l. 15. ep. 13.)

13.) φιλοσοφήμενα *(quid enim aliud?)* καὶ τὰ περὶ τοῦ καθήκοντος *magnifice explicamus,* προσφωνήμενα-*que Ciceroni. Qua de re enim potius pater filio? deinde alia. Quid quæris? Extabit opera peregrinationis hujus.* Orationem quoque neſcio quam compoſuit, ut eſt ibidem, & ad eundem Atticum miſit, ut eam cuſtodiret, & pro arbitrio ſuo, Republica recuperata, proferret. In ipſa autem navigatione ſine libris *Topica* ad Trebatium conſcripſit, quod ei jamdiu promiſerat, *quaſi admonitus,* inquit, *æris alieni, cum Veliæ tua tuoſque vidiſſem.* Rhegium cum perveniſſet, jam opus abſolverat, miſitque ex ea urbe ad Trebatium, ut eſt in libro Familiar. 7. ep. 19. Neque vero poſtea in navi vacavit, ſed novum procœmium libro *de Gloria* adjecit. Pertinet autem, ut mihi videtur, ad cognoſcendam rationem ſtudiorum ejus, quod de re hac ſcribit ad Atticum l. 16, ep. 6. *Negligentiam meam cognoſce. De Gloria librum ad te miſi: at in eo procœmium idem eſt, quod in Academico tertio. Id evenit ob eam rem, quod habeo volumen procœmiorum; ex eo eligere ſoleo, cum aliquod σύγγραμμα inſtitui. Itaque jam in Tuſculano, qui non meminiſſem me abuſum iſto procœmio, conjeci in eum librum, quem tibi miſi. Cum autem in navi legerem Academicos, agnovi erratum meum. Itaque ſtatim novum procœmium exaravi, & tibi miſi: tu illud deſecabis, hoc agglutinabis.*

Kalendis ſextilibus Syracuſas pervenit, qua in urbe ſibi amiciſſima nocte una duntaxat commoratus,

moratus, ſtatim conſcendit ut tranſmitteret: ſed auſtro ad Leucopetram rejectus cum fuiſſet, Rhegini homines, qui recentes Roma venerant, nunciarunt, Senatum Kalendis Septembr. frequentem futurum; ſpemque oboriri maximam, fore ut Antonius cederet, & ad Senatus auctoritatem rediret; Ciceronem proinde ipſum deſiderari, & ſubaccuſari quod abeſſet. Hæc cum audiſſet, profectionis conſilio abjecto, Romam rediit, eoque pervenit pridie Kalendas, quibus habitus Senatus eſt. Sed cum intereſſe non potuiſſet, quod de via langueret, id ægre tulit Antonius, in eumque acerbiſſime invectus eſt, minis etiam adhibitis, perdoluit; & cum poſtridie interfuiſſet, eam orationem in Antonium habuit, quæ *Philippica prima* dicitur; quo nomine tum hanc, tum reliquas Antonianas vocavit, quod orationes a Demoſthene in Philippum habitas ſit imitatus. *In ſumma*, (inquit l. 12. Familiar. ep. 25) *reliquorum ſervitute liber fui.* Hic enimvero tonare & fulgurare viſus eſt; & cum Philippicæ omnes ab antiquis ſcriptoribus magnopere laudantur, tum ſecunda præſertim in cœlum fertur, & divina vocitatur. Identidem autem domi latebat, vel ſe ex urbe ſubducebat, ut animum ſcribendo levaret. *Quod me hortaris* (inquit l. 16. ad Attic. ep. 11.) *ad ſcribendum, amice tu quidem, ſed me ſcito agere nihil aliud.* Itaque & libros tres *de Officiis* abſolvit, quibus nihil melius tota habet Socratica philoſophia; & ipſa quoque ad Brutum *Paradoxa* hoc tempore

tempore ſcripſiſſe creditur, ad quandam veluti ſimilem declamationem.

Initio anni LXIV. qui poſtremus ejus vitae fuit, *Philippicam quintam* habuit, & ſubinde reliquas. Ceterum ipſa quoque Ciceronis mors ad acta ejus & fata litteraria pertinet. Interfectus eſt enim Antonii Triumviri mandato, quod adverſus illum tamquam reip. everſorem in Senatu & ad populum nimis acriter concionatus fuiſſet. Et, ne cauſſa in obſcuro eſſet, interfecti caput & manum Antonius Roſtris appoſuit. Ferunt etiam, uxorem ejus Fulviam caput ſibi allatum muliebri furore percitam conſpuiſſe; & extractam ore linguam non ſine probris & maledictis acu pupugiſſe.

Cum Cicero vivendi & ſcribendi finem feciſſet, Tiro libertus dicta ejus facета collegit, atque edidit tribus libris comprehenſa. Sed jam multa ex his, ipſo vivente Cicerone, C. Trebonius protulerat: qua de re illi gratias agit epiſtola 21. lib. 15. *Liber iſte, quem mihi miſiſti, quantam habet declarationem amoris tui! primum quod tibi facetum videtur quidquid ego dixi, quod aliis fortaſſe non item; deinde quod illa, ſive facета ſunt, ſive ſocii ſunt, ſunt, narrante te, venuſtiſſima.* Re vera lepore & facetiis plurimum valuit, & per has judicibus ad hilaritatem traductis, ſæpe profecit: ſed interdum viſus eſt nimius, ut ſcribit Quinctilianus l. 6. c. 3. Idem Tiro & epiſtolas collegit, & alia longe plura, quam

quam quæ ad nos pervenere: quæ tamen habemus, ſunt ejuſmodi, ut in ſuo quæque genere non Latina modo, ſed omnia omnium linguarum & ætatum ſcripta poſt ſe relinquant. Ex his multa Romæ ſcripſit, vel dictavit, ſed pleraque in villis ſuis, in quibus apparatiſſimis, & Muſeum habebat, & Academiam, & bibliothecam, Antii præſertim mirificam, ut ipſe eam vocat ad Attic. l. 4. ep. 4. quam ordinavit & expolivit Tyrannio Grammaticus. Ne otium quidem illi unquam otioſum fuit, ut ipſe declarat *pro Plancio* c. 27. & quæ alii ad animi quietem & corporis ſibi concedi tempora volunt, Cicero, rebus agendis defatigatus, ſcriptioni & contemplationi dabat.

Nequæ vero tanto viro, omnium gentium omniſque memoriæ celeberrimo, defuere obtrectatores, ut refert Tacitus, ſeu Quinctilianus *de ſuî temporis Oratoribus* c. 18. Quod ego idcirco animadverto, ne nos homunculi, qui in ſtadio litterario ſumus, ſiquid tale nobis accidat, inconſulte queramur. Ita fert ipſa litterarum natura & conditio, ut, cum valde lucent, infirmiores oculos offendant.

M. TULLII CICERONIS OPERA, QUÆ EXTANT.

ORATORIA. Orationes fere LX. de Rhetorica inventione libri duo, de Oratore libri tres, Brutus, Orator, Topica, Partitiones, de optimo Oratorum genere.

PHILOSOPHICA. Academicorum liber primus, & qui *Lucullus* inſcribitur, de Finibus libri quinque, Tuſculanarum quæſtionum libri quinque, de Natura Deorum libri tres, de Divinatione libri duo, de Legibus libri tres, de Fato, de Univerſo, de Officiis libri tres, de Senectute, de Amicitia, Paradoxa, Somnium Scipionis.

EPISTOLÆ. Ad Familiares libri ſexdecim, ad Atticum libri ſexdecim, ad Q. Fratrem libri tres, ad Brutum epiſtolæ XXV.

FRAGMENTA varia, Oratoria, Philoſophica, Politica, Hiſtorica, Poetica, &c.

ILLE SE PROFECISSE SCIAT, CUI CICERO VALDE PLACEBIT.

Quinctilianus Inſtitut. l. x. c. 1.

M. TULLII

M. TULLII CICERONIS

CATO MAJOR,

SEU

DE SENECTUTE,

DIALOGUS.

AD T. POMPONIUM ATTICUM.

O TITE, si quid ego adjûro, curámve levaſſo,
Quæ nunc te coquit, & verſat in pectore fixa,
Ecquid erit pretii?

Licet enim verſibus iiſdem mihi affari te, Attice, quibus affatur Flamininum

Ille vir, haud magna cum re, ſed plenus fidei.

Quanquam certò ſcio, non, ut Flamininum,

Sollicitari te, Tite, ſic noctéſque diéſque.

Novi enim moderationem animi tui, & æquitatem: téque non cognomen ſolùm Athenis deportaſſe, ſed humanitatem, & prudentiam intelligo: et tamen ſuſpicor, iiſdem rebus te, quibus meipſum interdum graviùs commoveri: quarum conſolatio & major eſt, & in aliud tempus differenda. nunc autem mihi viſum eſt de Senectute aliquid ad te conſcribere.

Hoc enim onere, quod mihi tecum commune eſt, aut jam urgentis, aut certè adventantis ſenectutis,

& tè, & meipſum levari volo. etſi te quidem id modicè, ac ſapienter, (ſicut omnia) & ferre, & laturum eſſe certò ſcio. Sed mihi, cùm de ſenectute aliquid vellem ſcribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo uterque noſtrûm communiter uteretur. Mihi quidem ita jucunda hujus libri confectio fuit, ut non modò omnes abſterſerit ſenectutis moleſtias, ſed effecerit mollem etiam, & jucundam ſenectutem. nunquam igitur ſatis laudari dignè poterit philoſophia, cui qui pareat, omne tempus ætatis ſine moleſtia poſſit degere.

Sed de ceteris & diximus multa, & ſæpe dicemus. hunc librum de ſenectute ad te miſimus. Omnem autem ſermonem tribuimus non Tithono, ut Ariſto Chius, ne parum eſſet auctoritatis in fabula: ſed M. Catoni ſeni, quò majorem auctoritatem haberet oratio. apud quem, Lælium, & Scipionem facimus admirantes, quòd is tam facilè ſenectutem ferat, iſſque eum reſpondentem. qui ſi eruditiùs videbitur diſputare, quàm conſuevit ipſe in ſuis libris, attribuito Græcis litteris, quarum conſtat eum perſtudioſum fuiſſe in ſenectute. Sed quid opus eſt plura? jam enim ipſius Catonis ſermo explicabit noſtram omnem de ſenectute ſententiam.

SCIPIO. Sæpenumerò admirari ſoleo cum hoc C. Lælio, tum ceterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectámque ſapientiam, tum vel maximè, quòd nunquam ſenectutem tibi gravem eſſe ſenſerim: quæ pleriſque ſenibus ſic odioſa eſt, ut onus ſe Ætnâ gravius dicant ſuſtinere.

CATO. Rem haud ſanè difficilem, Scipio & Læli, admirari

admirari videmini. quibus enim nihil opis eſt in ipſis ad bene beatéque vivendum, iis omnis gravis eſt ætas: qui autem omnia bona à ſe ipſi petunt, iis nihil poteſt malum videri, quod naturæ neceſſitas afferat. quo in genere in primis eſt ſenectus, quam ut adipiſcantur omnes optant, eandem accuſant adepti: tanta eſt inconſtantia ſtultitiæ, atque perverſitas. Obrepere aiunt eam citiùs quàm putaſſent. Primùm, quis coëgit eos falſum putare? quî enim citiùs adoleſcentiæ ſenectus, quàm pueritiæ adoleſcentia obrepit? deinde, quî minùs gravis eſſet iis ſenectus, ſi octingentesimum annum agerent, quàm octogeſimum? præterita enim ætas, quamvis longa, cùm effluxiſſet, nulla conſolatione permulcere poſſet ſtultam ſenectutem.

Quocirca ſi ſapientiam meam admirari ſoletis, (quæ utinam digna eſſet opinione veſtra, noſtróque cognomine!) in hoc ſumus ſapientes, quòd naturam optimam ducem, tanquam deum, ſequimur, eíque paremus: à qua non verisimile eſt, cùm ceteræ partes ætatis bene deſcriptæ ſint, extremum actum, tanquam ab inerti poëta, eſſe neglectum. ſed tamen neceſſe fuit eſſe aliquid extremum, & tanquam in arborum baccis terraéque frugibus, maturitate tempeſtivâ, quaſi vietum & caducum: quod ferendum eſt molliter ſapienti. quid enim eſt aliud, gigantum modo bellare cum diis, niſi naturæ repugnare?

Laelius. Atqui, Cato, gratiſſimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, ſi quoniam ſperamus (volumus quidem certè) ſenes fieri, antè multò à te didicerimus, quibus facillimè rationibus

ingraveſcentem ætatem ferre poſſimus. CATO. Faciam verò, Læli; præſertim ſi utrique veſtrûm gratum, ut dicis, futurum eſt. SCIPIO. Volumus ſanè, niſi moleſtum eſt, Cato, tanquam aliquam viam longam confeceris, quam nobis quoque ingrediendum ſit, iſtuc, quò perveniſti, videre, quale ſit.

CATO. Faciam, ut potero, Læli. ſæpe enim interfui querelis meorum æqualium, (pares autem cum paribus, veteri proverbio, facillimè congregantur) quæ C. Salinator, quæ Sp. Albinus, homines conſulares, noſtri ferè æquales, deplorare ſolebant: tum quòd voluptatibus carerent, ſine quibus vitam nullam putarent: tum quòd ſpernerentur ab iis, à quibus eſſent coli ſoliti. qui mihi non id videbantur accuſare, quod eſſet accuſandum. nam ſi id culpâ ſenectutis accideret, eadem mihi uſu evenirent, reliquíſque omnibus, majoribus natu; quorum ego multorum cognovi ſenectutem ſine querela: qui ſe & libidinum vinculis laxatos eſſe non moleſtè ferrent, nec à ſuis deſpicerentur: ſed omnium iſtiuſmodi querelarum in moribus eſt culpa, non in ætate: moderati enim, & nec difficiles, nec inhumani ſenes, tolerabilem agunt ſenectutem: importunitas autem, & inhumanitas omni ætati moleſta eſt.

LÆLIUS. Eſt, ut dicis, Cato. ſed fortaſſe dixerit quiſpiam, tibi propter opes, & copias, & dignitatem tuam, tolerabiliorem ſenectutem videri: id autem non poſſe multis contingere. CATO. Eſt iſtuc quidem, Læli, aliquid; ſed nequaquam in iſto ſunt omnia: ut Themiſtocles fertur Seriphio cuidam in jurgio reſpondiſſe, cùm ille dixiſſet, non eum ſuâ, ſed

ſed patriæ gloriâ ſplendorem aſſecutum: nec herculè, inquit, ſi ego Seriphius eſſem, nobilis: nec tu ſi Athenienſis eſſes, clarus unquam fuiſſes. quod eodem modo de ſenectute poteſt dici. neque enim in ſumma inopia levis eſſe ſenectus poteſt, ne ſapienti quidem: nec inſipienti etiam in ſumma copia non gravis.

Aptiſſima omninò ſunt, Scipio, & Læli, arma ſenectutis, artes, exercitationéſque virtutum, quæ in omni ætate cultæ, cùm diu multúmque vixeris, mirificos efferunt fructus, non ſolùm quia nunquam deſerunt, ne in extremo quidem tempore ætatis, (quanquam id maximum eſt) verùm etiam quia conſcientia benè actæ vitæ, multorúmque benefactorum recordatio, jucundiſſima eſt.

Ego Q. Maximum, eum, qui Tarentum recepit, adoleſcens ita dilexi ſenem, ut æqualem. erat enim in illo viro comitate condita gravitas: nec ſenectus mores mutaverat. quanquam eum colere cœpi non admodum grandem natu, ſed tamen jam ætate provectum. anno enim pòſt, conſul primùm fuerat quàm ego natus ſum: cúmque eo quartùm conſule adoleſcentulus miles profectus ſum ad Capuam, quintóque anno pòſt ad Tarentum quæſtor: deinde ædilis, quadriennio pòſt factus ſum prætor: quem magiſtratum geſſi conſulibus Tuditano, & Cethego, cùm quidem ille admodum ſenex, ſuaſor legis Cinciæ de donis & muneribus fuit. hic & bella gerebat, ut adoleſcens, cùm planè grandis eſſet: & Annibalem juveniliter exſultantem patientiâ ſuâ molliebat: de quo præclarè familiaris noſter Ennius:

Unus

Unus qui nobis cunctando reſtituit rem ;
Nòn ponebat enim rumores ante ſalutem :
Ergo magiſque, magiſque viri nunc gloria claret.

Tarentum verò quâ vigilantiâ, quo conſilio recepit ? cùm quidem, me audiente, Salinatori, qui, amiſſo oppido, fugerat in arcem, glorianti atque ita dicenti : Meâ operâ, Q. Fabi, Tarentum recepiſti : Certè, inquit ridens : nam niſi tu amiſiſſes, nunquam recepiſſem. nec verò in armis præſtantior, quàm in toga : qui conſul iterum, Sp. Carvilio collegâ quieſcente, C. Flaminio tribuno plebis, quoad potuit, reſtitit agrum Picentem, & Gallicum viritim contra ſenatûs auctoritatem dividenti : augúrque cùm eſſet, dicere auſus eſt, optimis auſpiciis ea geri, quæ pro reipublicæ ſalute gererentur : quæ contra rempublicam ferrentur, contra auſpicia ferri.

Multa in eo viro præclara cognovi : ſed nihil eſt admirabilius, quàm quomodo ille mortem M. filii tulit, clari viri, & conſularis. eſt in manibus laudatio : quam cùm legimus, quem philoſophum non contemnimus ? nec verò ille in luce modò, atque in oculis civium magnus : ſed intus, domíque præſtantior. qui ſermo ? quæ præcepta ? quanta notitia antiquitatis ? quæ ſcientia juris augurii ? multæ etiam, ut in homine Romano, litteræ. omnia memoriâ tenebat, non domeſtica ſolùm, ſed etiam externa bella : cujus ſermone ita tum cupidè fruebar, quaſi jam divinarem id, quod evenit, illo exſtincto, fore unde diſcerem neminem.

Quorſum

Quorſum igitur hæc tam multa de Maximo? quia profectò videtis, nefas eſſe dictu, miſeram fuiſſe talem ſenectutem. nec tamen omnes poſſunt eſſe Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedeſtres navaléſve pugnas, ut bella à ſe geſta, ut triumphos recordentur. eſt etiam quietè, & purè, & eleganter actæ ætatis placida ac lenis ſenectus: qualem accepimus Platonis, qui uno & octogeſimo anno ſcribens mortuus eſt: qualem Iſocratis, qui eum librum, qui Panathenaicus inſcribitur, quarto & nonageſimo anno ſcripſiſſe dicitur, vixítque quinquennium poſteà: cujus magiſter Leontinus Gorgias, centum & ſeptem complevit annos: neque unquam in ſuo ſtudio atque opere ceſſavit. qui, cùm ex eo quæreretur, cur tam diu vellet eſſe in vita? Nihil habeo, inquit, quod accuſem ſenectutem. præclarum reſponſum, & docto homine dignum.

Sua enim vitia inſipientes, & ſuam culpam, in ſenectutem conferunt: quod non faciebat is, cujus modò mentionem feci, Ennius;

Sicut fortis equus, ſpatio qui ſæpe ſupremo
Vicit Olympia, nunc ſenio confectus quieſcit.

Equi fortis, & victoris ſenectuti comparat ſuam: quem quidem probè meminiſſe poteſtis: anno enim undeviceſimo poſt ejus mortem, hi conſules, T. Flamininus, & M' Acilius facti ſunt: ille autem Cæpione, & Philippo iterum conſule, mortuus eſt: cùm ego quidem v. & LX. annos natus, legem Voconiam

coniam voce magna, & bonis lateribus ſuaſiſſem. annos lxx. natus (tot enim vixit Ennius) ita ferebat duo, quæ maxima putantur onera, paupertatem & ſenectutem, ut eis pænè delectari videretur.

Etenim, cùm contemplor animo, reperio quatuor cauſas, cur ſenectus miſera videatur: unam, quòd avocet à rebus gerendis: alteram, quòd corpus faciat infirmius: tertiam, quòd privet omnibus ferè voluptatibus: quartam, quòd haud procul abſit à morte. Earum, ſi placet, cauſarum quanta, quámque ſit juſta unaquæque, videamus: a rebus gerendis ſenectus abſtrahit? Quibus? an iis, quæ in juventute geruntur & viribus? nullaéne igitur res ſunt ſeniles, quæ vel infirmis corporibus, animo tamen adminiſtrentur? nihil ergo agebat Q. Maximus? nihil L. Paulus, pater tuus, Scipio, ſocer optimi viri, filii mei? cæteri ſenes, Fabricii, Curii, Coruncanii, cùm rempublicam conſilio & auctoritate defendebant, nihil agebant?

Ad App. Claudii ſenectutem accedebat etiam, ut cæcus eſſet: tamen is, cùm ſententia ſenatûs inclinaret ad pacem, & fœdus faciendum cum Pyrrho, non dubitavit dicere illa, quæ verſibus perſecutus eſt Ennius:

Quò vobis mentes, rectæ quæ ſtare ſolebant
Antehâc, dementes ſeſe flexere viâ?

cæteráque graviſſimè: notum enim vobis carmen eſt: & tamen ipſius Appii exſtat oratio, atque hanc ille egit ſeptem & decem annos poſt alterum conſulatum, cùm inter duos conſulatus anni decem inter-

terfluxiſſent, cenſórque ante conſulatum ſuperiorem fuiſſet. ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem ſanè fuiſſe: & tamen ſic à patribus accepimus.

Nihil igitur afferunt, qui in re gerenda verſari ſenectutem negant, ſimiléſque ſunt, ut, ſi qui gubernatorem in navigando agere nihil dicant, cùm alii malos ſcandant, alii per foros curſent, alii ſentinam exhauriant: ille autem clavum tenens ſedeat in puppi quietus. non faciat ea, quæ juvenes. at verò multò majora & meliora facit. non viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur: ſed conſilio, auctoritate, ſententiâ: quibus non modò non orbari, ſed etiam augeri ſenectus ſolet.

Niſi fortè ego vobis, qui & miles, & tribunus, & legatus, & conſul verſatus ſum in vario genere bellorum, ceſſare nunc videor, cùm bella non gero. at ſenatui, quæ ſunt gerenda, præſcribo, & quomodo: Carthagini malè jam diu cogitanti, bellum multò antè denuntio: de qua vereri non antè deſinam, quàm illam exciſam eſſe cognovero.

Quam palman utinam dii immortales tibi, Scipio, reſervent, ut avi reliquias perſequare! cujus à morte hic tertius, & triceſimus eſt annus: ſed memoriam illius viri excipient omnes anni conſequentes. anno ante me cenſorem mortuus eſt, novem annis poſt meum conſulatum, cùm conſul iterum, me conſule, creatus eſſet. num igitur, ſi ad centeſimum annum vixiſſet, ſenectutis eum ſuæ pœniteret? nec enim excurſione, nec ſaltu, nec eminùs haſtis, aut cominùs gladiis uteretur: ſed conſilio,

filio, ratione, ſententiâ. quæ niſi eſſent in ſenibus, non ſummum conſilium majores noſtri appellaſſent ſenatum.

Apud Lacedæmonios quidem ii, qui ampliſſimum magiſtratum gerunt, ut ſunt, ſic etiam nominantur ſenes. quòd ſi legere, aut audire voletis externa, maximas reſpublicas ab adoleſcentibus labefactas, à ſenibus ſuſtentatas, & reſtitutas reperietis.

Cedò, quî veſtram rempublicam tantam amiſiſtis tam cito?

ſic enim percontantur, ut eſt in Nævii poëtæ ludo, reſpondentur & alia, & hæc in primis:

Proveniebant oratores novi, ſtulti, adoleſcentuli

Temeritas eſt videlicet florentis ætatis; prudentia, ſeneſcentis.

At memoria minuitur. credo, niſi eam exerceas, aut ſi ſis naturâ tardior. Themiſtocles omnium civium nomina perceperat: num igitur cenſetis eum, cùm ætate proceſſiſſet, qui Ariſtides eſſet, Lyſimachum ſalutare ſolitum? Equidem non modò eos novi, qui ſunt; ſed eorum patres etiam, & avos. nec ſepulcra legens vereor, (quod aiunt) ne memoriam perdam: his enim ipſis legendis redeo in memoriam mortuorum. nec verò quemquam ſenum audivi oblitum, quo loco theſaurum obruiſſet. omnia, quæ curant, meminerunt: vadimonia conſtituta: qui ſibi, quibus ipſi debeant.

Quid juriſconſulti? quid pontifices? quid augures? quid philoſophi ſenes? quàm multa meminerunt?

runt? manent ingenia ſenibus, modò permaneat ſtudium & induſtria: nec ea ſolùm in claris & honoratis viris, ſed in vita etiam privata & quieta. Sophocles ad ſummam ſenectutem tragœdias fecit: quod propter ſtudium, cùm rem familiarem negligere videretur, à filiis in judicium vocatus eſt; ut, quemadmodum noſtro more malè rem gerentibus patribus bonis interdici ſolet: ſic illum, quaſi deſipientem, à re familiari removerent judices. Tum ſenex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proximè ſcripſerat, Oedipum Coloneum recitaſſe judicibus, quæſiſſéque, num illud carmen deſipientis videretur, quo recitato, ſententiis judicum eſt liberatus.

Num igitur hunc, num Homerum, num Heſiodum, num Simonidem, num Steſichorum, num, quos antè dixi, Iſocratem, Gorgiam, num philoſophorum principes, Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Xenocratem, num poſtea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romæ vidiſtis, Diogenem Stoicum, coëgit in ſuis ſtudiis obmuteſcere ſenectus? an non in omnibus iis ſtudiorum agitatio, vitæ æqualis fuit?

Agè, ut iſta divina ſtudia omittamus, poſſum nominare ex agro Sabino ruſticos Romanos vicinos, & familiares meos, quibus abſentibus, nunquam ferè ulla in agro majora opera fiunt, non ſerendis non percipiendis, non condendis fructibus. quanquam in illis minùs hoc mirum. nemo enim eſt tam ſenex, qui ſe annum non putet poſſe vivere: ſed

iidem elaborant in eis, quæ ſciunt nihil omnino ad ſe pertinere.

Serit arbores, quæ alteri ſecula proſint,

ut ait Statius noſter in Synephebis.

Nec verò dubitet agricola, quamvis ſenex, quærenti, cui ſerat, reſpondere: Diis immortalibus, qui me non accipere modò hæc à majoribus voluerunt, ſed etiam poſteris prodere. melius Cæcilius de ſene alteri ſeculo proſpiciente, quàm illud:

Ædepol ſenectus, ſi nihil quidquam aliud vitii
Apportes tecum, cùm advenis; unum id ſat eſt,
Quòd diu vivendo, multa, quæ non vult, videt.

Et multa fortaſſe, quæ vult: atque in ea quidem, quæ non vult, ſæpe etiam adoleſcentia incurrit. Illud verò idem Cæcilius vitioſiùs:

Tum equidem in ſenecta hoc deputo miſerrimum,
Sentire ea ætate eſſe ſe odioſum alteri.

Jucundum potiùs, quàm odioſum. ut enim adoleſcentibus, bona indole præditis, ſapientes ſenes delectantur, leviórque fit eorum ſenectus, qui à juventute coluntur, & diliguntur: ſic adoleſcentes ſenum præceptis gaudent, quibus ad virtutum ſtudia ducuntur. nec minùs intelligo me vobis, quàm vos mihi eſſe jucundos. Sed videtis, ut ſenectus non modò languida atque iners non ſit, verùm etiam ſit operoſa, & ſemper agens aliquid, & moliens; tale ſcilicet, qualè cujuſque ſtudium in ſuperiore vita fuit. quid, quòd etiam addiſcunt aliquid? ut

ut Solonem verſibus gloriantem videmus, qui ſe quotidie aliquid addiſcentem, ſenem fieri dicit: ut ego feci, qui Græcas litteras ſenex didici. quas quidem ſic avidè arripui, quaſi diuturnam ſitim explere cupiens, ut ea ipſa mihi nota eſſent, quibus me nunc exemplis uti videtis. quod cùm feciſſe Socratem in fidibus audirem, vellem equidem & illud: (diſcebant enim fidibus antiqui) ſed in litteris certè elaboravi.

Nec nunc quidem vires deſidero adoleſcentis, (is enim erat locus alter de vitiis ſenectutis) non plus, quàm adoleſcens tauri, aut elephanti deſiderabam. quod eſt, eo decet uti: & quicquid agas, agere pro viribus. quæ enim vox poteſt eſſe contemptior, quàm Milonis Crotoniatæ? qui, cùm jam ſenex eſſet, athletáſque ſe in curriculo exercentes videret, adſpexiſſe lacertos ſuos dicitur, illacrymánſque dixiſſe, at hi quidem jam mortui ſunt. non verò tàm iſti, quàm tu ipſe, nugator. néque enim ex te unquam es nobilitatus, ſed ex lateribus & lacertis tuis. nihil Sex. Ælius tale, nihil multis annis antè Ti. Coruncanius: nihil modò P. Craſſus: à quibus jura civibus præſcribebantur: quorum uſque ad extremum ſpiritum eſt provecta prudentia.

Orator, metuo, ne langueſcat ſenectute. eſt enim munus ejus non ingenii ſolùm, ſed laterum etiam, & virium. omnino canorum illud in voce ſplendeſcit etiam neſcio quo pacto in ſenectute; quod equidem adhuc non amiſi: & videtis annos: ſed tamen eſt decorus ſermo ſenis, quietus, & remiſſus;

remiſſus; facítque perſæpe ipſa ſibi audientiam diſerti ſenis compta & mitis oratio. quod ſi ipſe exſequi nequeas, poſſis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. quid enim eſt jucundius ſenectute, ſtipatâ ſtudiis juventutis?

An ne eas quidem vires ſenectuti relinquemus, ut adoleſcentulos doceat, inſtituat, ad omne officii munus inſtruat? quo quidem opere quid poteſt eſſe præclarius? Mihi verò Cn. & P. Scipiones, & avi tui duo, L. Æmilius, & P. Africanus, comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur. nec ulli bonarum artium magiſtri non beati putandi, quamvis conſenuerint vires, atque defecerint. etſi iſta ipſa defectio virium, adoleſcentiæ vitiis efficitur ſæpius, quàm ſenectutis. libidinoſa etenim, & intemperans adoleſcentia effœtum corpus tradit ſenectuti.

Cyrus quidem apud Xenophontem eo ſermone, quem moriens habuit, cùm admodum ſenex eſſet, negat ſe unquam ſenſiſſe, ſenectutem ſuam imbecilliorem factam, quàm adoleſcentia fuiſſet. ego L. Metellum memini puer, (qui cùm quadriennio poſt alterum conſulatum pontifex maximus factus eſſet, viginti & duos annos ei ſacerdotio præfuit) ita bonis eſſe viribus extremo tempore ætatis, ut adoleſcentiam non requireret. nihil neceſſe eſt mihi de me ipſo dicere: quanquam eſt id quidem ſenile, ætatíque noſtræ conceditur.

Videtíſne, ut apud Homerum ſæpiſſimè Neſtor de virtutibus ſuis prædicet? tertiam enim jam ætatem

tatem hominum vivebat: nec erat ei verendum, ne vera de se prædicans, nimis videretur aut insolens, aut loquax. etenim (ut ait Homerus) ex ejus lingua melle dulcior fluebat oratio: quam ad suavitatem nullis egebat corporis viribus: & tamen dux ille Græciæ nusquam optat, ut Ajacis similes habeat decem, at ut Nestoris; quod si acciderit, non dubitat, quin brevi Troja sit peritura.

Sed redeo ad me. quartum annum ago & octogesimum: equidem posse vellem idem gloriari, quod Cyrus: sed tamen hoc queo dicere, non me quidem iis esse viribus, quibus aut miles bello Punico, aut quæstor eodem bello, aut consul in Hispania fuerim, aut quadriennio pòst, cùm tribunus militaris depugnavi apud Thermopylas, M' Acilio Glabrione consule: sed tamen (ut vos videtis) non planè me enervavit, nec afflixit senectus: non curia vires meas desiderat, non Rostra, non amici, non clientes, non hospites. nec enim unquam sum assensus veteri illi laudatòque proverbio, quod monet, maturè fieri senem, si diu velis esse senex. ego verò me minùs diu senem esse mallem, quàm esse senem antè, quàm essem. itaque nemo adhuc convenire me voluit, cui fuerim occupatus.

At minùs habeo virium, quàm vestrûm utervis, nec vos quidem T. Pontii centurionis vires habetis: num idcirco est ille præstantior? moderatio modò virium adsit, & tantùm, quantùm potest quisque, nitatur. næ ille non magno desiderio tenebitur virium. Olympiæ per stadium ingressus esse Milo dicitur,

dicitur, cùm humeris ſuſtineret bovem vivum. utrùm igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vires ingenii dari? denique iſto bono utare, dum adſit: cùm abſit, ne requiras. niſi fortè adoleſcentes pueritiam, paulùm ætate progreſſi adoleſcentiam debeant requirere. curſus eſt certus ætatis, & una via naturæ, eáque ſimplex: ſuáque cuique parti ætatis tempeſtivitas eſt data; ut & infirmitas puerorum, & ferocitas juvenum, & gravitas jam conſtantis ætatis, & ſenectutis maturitas naturale quiddam habeat, quod ſuo tempore percipi debeat.

Arbitror te audire, Scipio, hoſpes tuus avitus Maſiniſſa quæ faciat hodie, nonaginta annos natus: cùm ingreſſus iter pedibus ſit, in equum omnino non adſcendere; cùm equo, ex equo non deſcendere: nullo imbre, nullo frigore adduci, ut capite operto ſit: ſummam in eo eſſe corporis ſiccitatem: itaque exſequi omnia regis officia & munera. poteſt igitur exercitatio, & temperantia etiam in ſenectuti conſervare aliquid priſtini roboris. non ſunt in ſenectute vires? ne poſtulantur quidem vires à ſenectute. ergo & legibus & inſtitutis vacat ætas noſtra muneribus iis, quæ non poſſunt ſine viribus ſuſtineri. itaque non modò, quod non poſſumus, ſed ne quantùm poſſumus quidem, cogimur.

At ita multi ſunt imbecilli ſenes, ut nullum officii, aut omnino vitæ munus exſequi poſſint. at id quidem non proprium ſenectutis eſt vitium,

ſed

ſed commune valetudinis. Quàm fuit imbecillus P. Africani filius is, qui te adoptavit? quàm tenui, aut nulla potiùs valetudine? quod ni ita fuiſſet, alterum ille exſtitiſſet lumen civitatis. ad paternam enim magnitudinem animi doctrina uberior acceſſerat. Quid mirum igitur in ſenibus, ſi infirmi ſunt aliquando, cùm ne id quidem adoleſcentes effugere poſſint? Reſiſtendum, Læli & Scipio, ſenectuti eſt, ejúſque vitia diligentiâ compenſanda ſunt. pugnandum, tanquam contra morbum, ſic contra ſenectutem.

Habenda ratio valetudinis: utendum exercitationibus modicis: tantùm cibi, & potionis adhibendum, ut reficiantur vires, non opprimantur. nec verò corpori ſoli ſubveniendum eſt, ſed menti atque animo multò magis. nam hæc quoque, niſi tanquam lumini oleum inſtilles, exſtinguuntur ſenectute. et corpora quidem defatigatione & exercitatione ingraveſcunt: animi autem exercitando levantur. nam quos ait Cæcilius — *comicos ſtultos ſenes*: hos ſignificat credulos, obliviioſos, diſſolutos: quæ vitia ſunt non ſenectutis, ſed inertis, ignavæ, ſomniculoſæ ſenectutis: ut petulantia, ut libido, magis eſt adoleſcentium, quàm ſenum: nec tamen omnium adoleſcentium, ſed non proborum: ſic iſta ſemilis ſtultitia (quæ deliratio appellari ſolet) ſenum levium eſt, non omnium.

Quatuor robuſtos filios, quinque filias, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & ſenex, & cæcus. intentum enim animum, tanquam arcum, habebat, nec langueſcens ſuccumbebat ſe-

nectuti. tenebat non modò auctoritatem, ſed etiam imperium in ſuòs: metuebant ſervi, verebantur liberi, carum omnes habebant: vigebat in illa domo patrius mos & diſciplina.

Ita enim ſenectus honeſta eſt, ſi ſe ipſa defendit, ſi jus ſuum retinet, ſi nemini emancipata eſt, ſi uſque ad extremum ſpiritum dominatur in ſuos. ut enim adoleſcentem, in quo ſenile aliquid; ſic ſenem, in quo eſt adoleſcentis aliquid, probo: quod qui ſequitur, corpore ſenex eſſe poterit, animo nunquam erit. ſeptimus mihi Originum liber eſt in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: cauſarum illuſtrium, quaſcumque defendi, nunc quàm maximè conficio orationes: jus augurum, pontificum, civile tracto: multùm etiam Græcis litteris utor: Pythagoreorúmque more exercendæ memoriæ gratiâ, quid quoque die dixerim, audierim, egerim, commemoro veſperi. hæ ſunt exercitationes ingenii, hæc curricula mentis: in his deſudans atque elaborans, corporis vires non magnopere deſidero: adſum amicis: venio in ſenatum frequens, ultróque affero res multùm & diu cogitatas; eáſque tueor animi, non corporis viribus. quæ ſi exſequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus, ea ipſa cogitantem, quæ jam agere non poſſem: ſed ut poſſim, facit acta vita. ſemper enim in his ſtudiis, laboribúſque viventi non intelligitur, quando obrepat ſenectus. Ita ſenſim ſine ſenſu ætas ſeneſcit: nec ſubitò frangitur: ſed diuturnitate exſtinguitur.

Sequitur

Sequitur tertia vituperatio ſenectutis, quòd eam carere dicunt voluptatibus. O præclarum munus ætatis, ſi quidem id aufert nobis, quod eſt in adoleſcentia vitioſiſſimum! Accipite enim, optimi adoleſcentes, veterem orationem Archytæ Tærentini, magni in primis, & præclari viri: quæ mihi tradita eſt, cùm eſſem adoleſcens Tarenti cum Q. Maximo, nullam capitaliorem peſtem, quàm corporis voluptatem, hominibus dicebat à natura datam: cujus voluptatis avidæ libidines temerè & effrenatè ad potiundum incitarentur.

Hinc patriæ proditiones, hinc rerumpublicarum everſiones, hinc cum hoſtibus clandeſtina colloquia naſci: nullum denique ſcelus, nullum malum facinus eſſe, ad quod ſuſcipiendum non libido voluptatis impelleret: ſtupra verò, & adulteria, & omne tale flagitium, nullis aliis illecebris excitari, niſi voluptatis. cúmque homini ſive natura, ſive quis deus nihil mente præſtabilius dediſſet; huic divino muneri ac dono nihil eſſe tam inimicum, quàm voluptatem.

Nec enim libidine dominante temperantiæ locum eſſe; neque omninò in voluptatis regno virtutem poſſe conſiſtere. quod quò magis intelligi poſſet; fingere animo jubebat, tanta incitatum aliquem voluptate corporis, quanta percipi poſſet maxima. nemini cenſebat fore dubium, quin tamdiu, dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione conſequi poſſet. quocirca nihil eſſe tam deteſtabile, támque peſtiferum, quàm

voluptatem: si quidem ea, cùm major esset atque longior, omne animi lumen exstingueret. hæc cum C. Pontio Samnite, patre ejus, à quo, Caudino prœlio, Sp. Postumius, & T. Veturius, consules superati sunt, locutum Archytam, Nearchus Tarentinus, hospes noster, qui in amicitia populi Romani permanserat, se à majoribus natu accepisse dicebat, cùm quidem ei sermoni interfuisset Plato Athenienſis: quem Tarentum venisse, L. Camillo, Appio Claudio consulibus, reperio.

Quorsum hæc? ut intelligatis, si voluptatem aspernari ratione & sapientiâ non possemus, magnam habendam senectuti gratiam, quæ efficeret, ut id non liberet, quod non oporteret. impedit enim consilium voluptas, rationi inimica: ac mentis (ut ita dicam) præstringit oculos, nec habet ullum cum virtute commercium. Invitus quidem feci, ut fortissimi viri T. Flaminini fratrem L. Flamininum è senatu ejicerem, septem annis postquàm consul fuisset: sed notandam putavi libidinem. Ille enim cùm esset consul, in Gallia exoratus in convivio à scorto est, ut securi feriret aliquem eorum, qui in vinculis essent damnati rei capitalis. hic Tito fratre suo censore, (qui proximus ante me fuerat) elapsus est: mihi verò, & Flacco neutiquam probari potuit tam flagitiosa & tam perdita libido, quæ cum probro privato conjungeret imperii dedecus.

Sæpe audivi à majoribus natu, qui se porrò pueros à senibus audisse dicebant; mirari solitum C. Fabricium,

Fabricium, quod cùm apud regem Pyrrhum legatus eſſet, audiſſet à Theſſalo Cinea, eſſe quendam Athenis, qui ſe ſapientem profiteretur: eúmque dicere, omnia, quæ faceremus, ad voluptatem eſſe referenda. quod ex eo audientes M' Curium & Ti. Coruncanium optare ſolitos, ut id Samnitibus, ipſíque Pyrrho perſuaderetur: quò faciliùs vinci poſſent, cùm ſe voluptatibus dediſſent. Vixerat M' Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum conſulem ſe pro republica quarto conſulatu devoverat. norat eundem Fabricius, norat Coruncanius: qui cùm ex ſua vita, tum ex ejus, quem dico, P. Decii facto, judicabant eſſe profectò aliquid naturâ pulchrum, atque præclarum, quod ſua ſponte peteretur, quódque ſpreta & contempta voluptate optimus quíſque ſequeretur.

Quorſum igitur tam multa de voluptate? quia non modò vituperatio nulla, ſed etiam ſumma laus ſenectutis eſt, quòd ea voluptates nullas mognopere deſiderat. caret epulis, exſtructíſque menſis, & frequentibus poculis? caret ergo etiam vinolentiâ, & cruditate, & inſomniis. ſed ſi aliquid dandum eſt voluptati, quoniam ejus blanditiis non facilè obſiſtimus, (divinè enim Plato eſcam malorum voluptatem appellat, quòd eâ videlicet homines capiantur, ut hamo piſces) quanquam immoderatis epulis careat ſenectus, modicis tamen conviviis delectari poteſt .C. Duillium, M. filium, qui Pœnos claſſe primus devicerat, redeuntem à cena ſenem ſæpe videbam puer; delectabatur crebro funali & tibicine,

quæ

quæ ſibi nullo exemplo privatus ſumpſerat: tantum licentiæ dabat gloria.

Sed quid ego alios? ad meipſum jam revertar. Primùm habui ſemper ſodales. ſodalitates autem me quæſtore conſtitutæ ſunt, ſacris Idæis Magnæ Matris acceptis. epulabar igitur cum ſodalibus omninò modicè, ſed erat quidam fervor ætatis: qua progrediente, omnia fient indies mitiora. neque enim ipſorum conviviorum delectationem voluptatibus corporis magis, quàm cœtu amicorum & ſermonibus metiebar. bene enim majores noſtri accubitionem epularem amicorum, quia vitæ conjunctionem haberet, convivium nominarunt, meliùs, quàm Græci; qui hoc idem tum compotationem, tum concœnationem vocant: ut, quod in eo genere minimum eſt, id maximè probare videantur.

Ego verò propter ſermonis delectationem tempeſtivis quoque conviviis delector, nec cum æqualibus ſolùm (qui pauci admodum reſtant) ſed cum veſtra etiam ætate, atque vobiſcum: habeóque ſenectuti magnam gratiam, quæ mihi ſermonis aviditatem auxit, potionis & cibi ſuſtulit. Quòd ſi quem etiam iſta delectant, (ne omninò bellum indixiſſe videar voluptati, cujus eſt etiam fortaſſe quidam naturalis modus) non intelligo, ne in iſtis quidem voluptatibus ipſis, carere ſenſu ſenectutem. me verò & magiſteria delectant, à majoribus inſtituta: & is ſermo, qui more majorum à ſummo adhibetur in poculis & pocula, ſicut in ſympoſio Xenophontis,

minuta

minuta atque rorantia, & refrigeratio æſtate, & viciſſim aut ſol, aut ignis hibernus. quæ quidem in Sabinis etiam perſequi ſoleo, conviviúmque vicinorum quotidie compleo: quod ad multam noctem, quàm maximè poſſumus, vario ſermone producimus.

At non eſt voluptatum tanta quaſi titillatio in ſenibus. Credo: ſed ne deſideratio quidem. nihil autem moleſtum, quod non deſideres. bene Sophocles, cùm ex eo quidam jam affecto ætate quæreret, uteretúrne rebus venereis: Dii meliora, inquit, libenter verò iſtinc, tanquam à domino agresti ac furioſo profugi, cupidis enim rerum talium, odioſum & moleſtum eſt fortaſſe carere: ſatiatis verò, & expletis, jucundius eſt carere, quàm frui, quanquam non caret is, qui non deſiderat. ergo hoc non deſiderare, dico eſſe jucundius, quàm frui.

Quòd ſi iſtis ipſis voluptatibus bona ætas fruitur libentiùs; primùm parvulis fruitur rebus, ut diximus: deinde iis, quibus ſenectus, ſi non abundè potitur, non omninò caret. ut Turpione Ambivio magis delectatur, qui in prima cavea ſpectat, delectatur tamen etiam qui in ultima: ſic adoleſcentia, voluptates propè intuens, magis fortaſſe lætatur: ſed delectatur etiam ſenectus, procul eas ſpectans tantum, quantùm ſat eſt.

At illa quanti ſunt, animum tanquam emeritis ſtipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, ſecum eſſe, ſecúmque (ut dicitur) vivere? ſi verò habet aliquod tanquam

quam pabulum ſtudii atque doctrinæ, nihil eſt otioſa ſenectute jucundius. mori videbamus in ſtudio demetiendi pænè cœli atque terræ C. Gallum, familiarem patris tui, Scipio. quoties illum lux noctu aliquid deſcribere ingreſſum, quoties nox oppreſſit, cùm manè cœpiſſet? quàm delectabat eum defectiones ſolis & lunæ multò antè nobis prædicere?

Quid in levioribus ſtudiis, ſed tamen acutis? quàm gaudebat bello ſuo Punico Nævius! quàm Truculento Plautus! quàm Pſeudolo! Vidi etiam ſenem Livium: qui cùm ſex annos antè quàm ego natus ſum, fabulam docuiſſet, Centone Tuditanóque conſulibus, uſque ad adoleſcentiam meam proceſſit ætate. quid de P. Licinii Craſſi, & pontificii, & civilis juris ſtudio loquar? aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus eſt? Atqui eos omnes, quos commemoravi, his ſtudiis flagrantes ſenes vidimus. M. verò Cethegum, quem rectè Suadæ medullam dixit Ennius, quanto ſtudio exerceri in dicendo videbamus, etiam ſenem? Quæ ſunt igitur epularum, aut ludorum, aut ſcortorum voluptates cum his voluptatibus comparandæ? Atque hæc quidem ſtudia doctrinæ. quæ quidem prudentibus, & bene inſtitutis pariter cùm ætate creſcunt: ut honeſtum illud Solonis ſit, quod ait verſiculo quodam, ut antè dixi, ſeneſcere ſe multa in dies addiſcentem: qua voluptate animi nulla certè poteſt eſſe major.

Venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector: quæ nec ulla impediuntur

tur ſenectute, & mihi ad ſapientis vitam proximè videntur accedere. habent enim rationem cum terra, quæ nunquam recuſat imperium, nec unquam fine uſura reddit, quod accepit: ſed aliàs minore, plerumque majore cum fœnore. quanquam me quidem non fructus modò, ſed etiam ipſius terræ vis ac natura delectat: quæ cùm gremio mollito ac ſubacto ſemen ſparſum excepit; primùm id occæcatum cohibet; ex quo occatio (quæ hoc efficit) nominata eſt: deinde tepefactum vapore & compreſſu ſuo diffindit, & elicit herbeſcentem ex eo viriditatem: quæ nixa fibris ſtirpium, ſenſim adoleſcit; culmóque erecta geniculato, vaginis jam quaſi pubeſcens includitur; è quibus cùm emerſerit, fundit frugem ſpici, ordine ſtructam, & contra avium minorum morſus munitur vallo ariſtarum.

Quid ego vitium ſatus, ortus, incrementa commemorem? ſatiari delectatione non poſſum, ut meæ ſenectutis requietem oblectamentúmque noſcatis. omitto enim vim ipſam omnium, quæ generantur è terra: quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut ex cæterarum frugum ac ſtirpium minutiſſimis ſeminibus tantos truncos ramóſque procreat: malleoli, plantæ, ſarmenta, viviradices, propagines, nónne ea efficiunt, ut quemvis cum admiratione delectent? Vitis quidem quæ naturâ caduca eſt, & niſi ſulta ſit, ad terram fertur; eadem, ut ſe erigat, claviculis ſuis, quaſi manibus, quidquid eſt nacta, complectitur: quam ſerpentem multiplici lapſu & erra-

tico, ferro amputans coërcet ars agricolarum, ne ſilveſcat ſarmentis, & in omnes partes nimia fundatus.

Itaque ineunte vere in iis, quæ relicta ſunt, exſiſtit tanquam ad articulos ſarmentorum ea quae gemma dicitur: à qua oriens uva ſeſe oſtendit: quae & ſucco terrae, & calore ſolis augeſcens primò eſt peracerba guſtatu, deinde maturata dulceſcit; veſtitáque pampinis, nec modico tepore caret, & nimios ſolis defendit ardores. qua quid poteſt eſſe tum fructu laetius, tum adſpectu pulchrius? cujus quidem non utilitas me ſolùm, ut antè dixi, ſed etiam cultura, & ipſa natura delectat: adminiculorum ordines, capitum jugatio, religatio & propagatio vitium; ſarmentorúmque, ea, quam dixi, aliorum amputatio, aliorum immiſſio.

Quid ego irrigationes? quid foſſiones agri, repaſtinationéſque proferam, quibus fit multò terra fœcundior? quid de utilitate loquar ſtercorandi? dixi in eo libro, quem de rebus ruſticis ſcripſi: de qua doctus Heſiodus ne verbum quidem fecit, cùm de cultura mihi agri ſcriberet. at Homerus, qui multis, ut mihi videtur, antè ſaeculis fuit, Laërtem lenientem deſiderium, quod capiebat è filio, colentem agrum, eum ſtercorantem facit. nec verò ſegetibus ſolùm, & pratis, & vineis, & arbuſtis res ruſticae laetae ſunt, ſed etiam hortis & pomariis: tum pecudum paſtu, apium examinibus, florum omnium varietate. nec conſitiones modò delectant, ſed etiam inſitiones: quibus nihil invenit agricultura ſolertius.

Poſſum

Poſſum perſequi multa oblectamenta rerum ruſticarum : ſed ea ipſa, quae dixi, fuiſſe ſentio longiora. ignoſcetis autem. nam & ſtudio rerum ruſticarum provectus ſum, & ſenectus eſt naturâ loquacior : ne ab omnibus eam vitiis videar vindicare. ergo in hac vita M' Curius, cùm de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphaſſet, conſumpſit extremum tempus aetatis : cujus quidem villam ego contemplans (abeſt enim non longè à me) admirari ſatis non poſſum vel hominis ipſius continentiam, vel temporum diſciplinam. Curio ad focum ſedenti, magnum auri pondus Samnites cùm attuliſſent, repudiati ab eo ſunt. non enim aurum habere, praeclarum ſibi videri dixit ; ſed iis, qui haberent aurum, imperare. poterátne tantus animus non jucundam efficere ſenectutem ?

Sed venio ad agricolas, ne à meipſo recedam. in agris erant tum ſenatores, & iidem ſenes. ſiquidem aranti L. Quintio Cincinnato nuntiatum eſt, eum dictatorem eſſe factum : cujus dictatoris juſſu magiſter equitum C. Servilius Ahala Sp. Mælium regnum appetentem, occupatum interemit. à villa in ſenatum arceſſebantur & Curius, & cæteri ſenes : ex quo, qui eos arceſſebant, viatores nominati ſunt. num igitur eorum ſenectus miſerabilis fuit, qui ſe agri cultione oblectabant ? meâ quidem ſententiâ haud ſcio, an ulla vita beatior eſſe poſſit : neque ſolùm officio, quòd hominum generi univerſo cultura agrorum eſt ſalutaris ; ſed & delectatione,

quam dixi, & ſaturitate copiáque omnium rerum, quæ ad victum hominum, ad cultum etiam deorum pertinent: ut, quoniam hæc quidem deſiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. ſemper enim boni aſſiduíque domini referta cella vinaria, olearia, etiam penaria eſt, villáque tota locuples eſt: abundat porco, hædo, agno, gallinâ, lacte, caſeo, melle. jam hortum ipſi agricolæ ſuccidiam alteram appellant: tum conditiora facit hæc, ſupervacanei etiam operis, aucupium atque venatio.

Quid de pratorum viriditate, aut arborum ordinibus; aut vinearum, olivetorúmque ſpecie dicam? Brevi præcidam. agro bene culto nil poteſt eſſe, nec uſu uberius, nec ſpecie ornatius: ad quem fruendum non modò non retardat, verùm etiam invitat atque allectat ſenectus. ubi enim poteſt illa ætas, aut caleſcere vel apricatione meliùs, vel igni; aut viciſſim umbris aquíſve refrigerati ſalubriùs?

Sibi igitur habeant arma, ſibi equos, ſibi haſtas, ſibi clavam, ſibi pilam, ſibi natationes & curſus: nobis ſenibus ex luſionibus multis talos relinquant, & teſſeras: id ipſum tamen ut lubebit; quoniam ſine his beata eſſe ſenectus poteſt.

Multas ad res perutiles Xenophontis libri ſunt. quos legite, quæſo, ſtudioſè, ut facitis. quàm copioſè ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui eſt de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inſcribitur? Atque ut intelligatis, nihil ei tam

regale

regale videri, quàm ſtudium agri colendi, Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorem, regem Perſarum, præſtantem ingenio, atque imperii gloriâ, cùm Lyſander Lacedæmonius, vir ſummæ virtutis, veniſſet ad eum Sardis, eíque dona à ſociis attuliſſet: & cæteris in rebus comem erga Lyſandrum, atque humanum fuiſſe, & ei quendam conſeptum agrum, diligenter conſitum oſtendiſſe. cùm autem admiraretur Lyſander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum ſubactam atque puram, & ſuavitatem odorum, qui afflarentur è floribus: tum eum dixiſſe, mirari ſe non modò diligentiam, ſed etiam ſolertiam ejus, à quo eſſent illa dimenſa atque deſcripta: & ei Cyrum reſpondiſſe: Atqui ego omnia iſta ſum dimenſus; mei ſunt ordines, mea deſcriptio; multæ etiam iſtarum arborum mea manu ſunt ſatæ. Tum Lyſandrum intuentem ejus purpuram, & nitorem corporis, ornatúmque Perſicum multo auro, multíſque gemmis, dixiſſe: Rectè verò te, Cyre, beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna conjuncta eſt.

Hac igitur fortuna frui licet ſenibus: nec ætas impedit, quò minùs & cæterarum rerum, & in primis agri colendi ſtudia teneamus uſque ad ultimum tempus ſenectutis. M. quidem Valerium Corvum accepimus ad centeſimum annum perduxiſſe, cùm eſſet acta jam ætate in agris, eóſque coleret: cujus inter primum & ſextum conſulatum ſex & quadraginta anni interfuerunt.

itaque

itaque quantum ſpatium ætatis majores noſtri ad ſenectutis initium eſſe voluerunt, tantus illi curſus honorum fuit. atque ejus extrema ætas hoc beatior, quàm media, quòd auctoritatis plus habebat, laboris verò minus. apex autem ſenectutis eſt auctoritas.

Quanta fuit in L. Cæcilio Metello? quanta in Atilio Calatino? in quem illud elogium unicum: PLURIMAE CONSENTIUNT GENTES, POPULI PRIMARIUM FUISSE VIRUM. notum eſt totum carmen, inciſum in ſepulcro. jure igitur gravis, cujus de laudibus omnium eſſet fama conſentiens. quem virum P. Craſſum, nuper pontificem maximum? quem poſteà M. Lepidum eodem ſacerdotio præditum vidimus? Quid de Paulo, aut Africano loquar? aut, ut jam antè, de Maximo? quorum non in ſententia ſolùm, ſed etiam in nutu reſidebat auctoritas. habet ſenectus, honorata præſertim, tantam auctoritatem, ut ea pluris ſit, quàm omnes adoleſcentiæ voluptates.

Sed in omni oratione mementote, eam me laudare ſenectutem, quæ fundamentis adoleſcentiæ conſtituta ſit; ex quo id efficitur, quod ego magno quondam cum aſſenſu omnium dixi: Miſeram eſſe ſenectutem, quæ ſe oratione defenderet. non cani, non rugæ repentè auctoritatem arripere poſſunt: ſed honeſtè acta ſuperior ætas fructus capit auctoritatis extremos.

Hæc enim ipſa ſunt honorabilia, quæ videntur levia, atque communia, ſalutari, appeti, decedi,

cedi, aſſurgi, deduci, reduci, conſuli: quæ & apud nos, & in aliis civitatibus, ut quaéque optimè morata, ita diligentiſſimè obſervantur. Lyſandrum Lacedæmonium, cujus modò mentionem feci, dicere aiunt ſolitum, Lacedæmone eſſe honeſtiſſimum domicilium ſenectutis. nuſquam enim tantum tribuitur ætati, nuſquam eſt ſenectus honoratior: quin etiam memoriæ proditum eſt, cùm Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu veniſſet, in magno conſeſſu locum ei à ſuis civibus nuſquam datum: cùm autem ad Lacedæmonios acceſſiſſet, qui legati cùm eſſent, in loco certo conſederant, conſurrexiſſe omnes, & ſenem illum ſeſſum recepiſſe.

Quibus cùm à cuncto conſeſſu plauſus eſſet multiplex datus, dixiſſe ex iis quendam, Athenienſes ſcire, quæ recta eſſent, ſed facere nolle. multa in noſtro collegio præclara: ſed hoc, de quo agimus, in primis, quòd, ut quiſque ætate antecellit, ita ſententiæ principatum tenet: neque ſolùm honore antecedentibus, ſed iis etiam, qui cum imperio ſunt, majores natu augures anteponuntur. quæ ſunt igitur voluptates corporis cum auctoritatis præmiis comparandæ? quibus qui ſplendidè uſi ſunt, ii mihi videntur fabulam ætatis peregiſſe, nec, tanquam inexercitati hiſtriones, in extremo actu corruiſſe.

At ſunt moroſi, & anxii, & iracundi, & difficiles ſenes: ſi quærimus, etiam avari. ſed hæc, morum vitia ſunt, non ſenectutis. ac moroſitas tamen,

tamen, & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excuſationis, non illius quidem juſtæ, ſed quæ probari poſſe videatur. contemni ſe putant, deſpici, illudi. præterea in fragili corpore odioſa omnis offenſio eſt. quæ tamen omnia dulciora ſiunt & moribus bonis, & artibus: idque tum in vita, tum in ſcena intelligi poteſt ex iis fratribus, qui in Adelphis ſunt. quanta in altero duritas, in altero comitas! Sic ſe res habet. ut enim non omne vinum, ſic non omnis ætas vetuſtate coacteſcit. ſeveritatem in ſenectute probo, ſed eam (ſicut alia) modicam: acerbitatem nullo modo. avaritia verò ſenilis quid ſibi velit, non intelligo. poteſt enim quidquam eſſe abſurdius, quàm, quò minus viæ reſtat, eò plus viatici quærere?

Quarta reſtat cauſa, quæ maximè angere atque ſollicitam habere noſtram ætatem videtur, appropinquatio mortis: quæ certè à ſenectute non poteſt longè abeſſe. O miſerum ſenem, qui mortem contemnendam eſſe in tam longa ætate non viderit! quæ aut planè negligenda eſt, ſi omninò exſtinguit animum; aut etiam optanda, ſi aliquò eum deducit, ubi ſit futurus æternus. atqui tertium certè nihil inveniri poteſt.

Quid igitur timeam, ſi aut non miſer poſt mortem, aut beatus etiam futurus ſum? quanquam quis eſt tam ſtultus, quamvis ſit adoleſcens, cui ſit exploratum, ſe ad veſperum eſſe victurum? quin etiam ætas illa multò plures, quàm noſtra, mortis caſus habet. faciliùs in morbos incidunt adoleſcentes; graviùs

gravius ægrotant; tristius curantur. itaque pauci veniunt ad senectutem: quod ni ita acciderat, melius & prudentius viveretur. mens enim, & ratio, & consilium, in senibus est: qui si nulli fuissent, nullæ omninò civitates essent. Sed redeo ad mortem impendentem. quod illud est crimen senectutis, cùm illud videatis cum adolescentia esse commune?

Sensi ego tum in optimo filio meo, tum in exspectatis ad ampliſſimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem esse communem. at sperat adolescens. diù se victurum: quod sperare idem senex non potest. insipienter sperat. quid enim stultius, quàm incerta pro certis habere, falsa pro veris? Senex ne quod speret quidem habet. at est eo meliore conditione, quàm adolescens: cùm id, quod ille sperat, hic jam consecutus est. ille vult diù vivere: hic diù vixit. quanquam, ô dii boni! Quid est in hominis vita diù? da enim supremum tempus:

Exspectemus Tartessiorum regis ætatem; fuit enim (ut scriptum video) Arganthonius quidam Gadibus, qui octoginta regnavit annos, centum & viginti vixit. sed mihi ne diuturnum quidem quidquam videtur, in quo est aliquid extremum. cùm enim id advenit; tunc illud, quod præteriit, effluxit: tantùm remanet, quod virtute, & rectè factis consecutus sis. horæ quidem cedunt, & dies, & menses, & anni: nec præteritum tempus unquam revertitur: nec quid sequatur, sciri potest. quod

cuique temporis ad vivendum datur, eo debet esse contentus.

Neque enim hiſtrioni, ut placeat, peragenda eſt fabula, modò, in quocumque fuerit actu, probetur: neque ſapienti uſque ad *Plaudite* vivendum. breve enim tempus ætatis, ſatis eſt longum ad bene, honeſtéque vivendum. ſin proceſſeris longiùs, non magis dolendum eſt, quàm agricolæ dolent, præteritâ verni temporis ſuavitate, æſtatem autumnúmque veniſſe. ver enim, tanquam adoleſcentiam ſignificat, oſtendítque fructus futuros: reliqua tempora demetendis fructibus, & percipiendis accommodata ſunt.

Fructus autem ſenectutis eſt (ut ſæpe dixi) antè partorum bonorum memoria & copia. omnia verò, quæ ſecundùm naturam fiunt, ſunt habenda in bonis. quid eſt autem tam ſecundùm naturam, quàm ſenibus emori? quod idem contingit adoleſcentibus, adverſante & repugnante naturâ. itaque adoleſcentes mori ſic mihi videntur, ut cùm aquæ multitudine vis flammæ opprimitur: ſenes autem, ſicut ſua ſponte, nulla adhibita vi, conſumptus ignis exſtinguitur. & quaſi poma, ex arboribus, ſi cruda ſunt, vi avelluntur; ſi matura & cocta, decidunt: ſic vitam adoleſcentibus vis aufert, ſenibus maturitas: quæ mihi quidem tam jucunda, eſt, ut, quo propiùs ad mortem accedam, quaſi terram videre videar, allquandóque in portum ex longa navigatione eſſe venturus.

Omnium

Omnium ætatum certus eſt terminus: ſenectutis autem nullus certus eſt terminus; rectéque in ea vivitur, quoad munus officii exſequi & tueri poſſis; & tamen mortem contemnere. ex quo fit, ut animoſior etiam ſenectus ſit, quàm adoleſcentia, & fortior. hoc illud eſt, quod Piſiſtrato tyranno à Solone reſponſum eſt: cùm illi quærenti, Qua tandem ſpe fretus, ſibi tam audaciter obſiſteret; reſpondiſſe dicitur, Senectute, ſed vivendi finis eſt optimus, cùm integra mente, cæteriſque ſenſibus, opus ipſa ſuum eadem, quæ coagmentavit, natura diſſolvit. ut navem, ut ædificium idem deſtruit facillimè, qui conſtruxit: ſic hominem eadem optimè, quæ conglutinavit, natura diſſolvit. jam omnis conglutinatio recens, ægrè; inveterata, facilè divellitur. ita fit, ut illud breve vitæ reliquum nec avidè appetendum ſenibus, nec ſine cauſa deſerendum ſit.

Vetátque Pythagoras injuſſu imperatoris, id eſt, dei, de præſidio, & ſtatione vitæ decedere. Solonis quidem ſapientis elogium eſt, quo ſe negat velle ſuam mortem dolore amicorum & lamentis vacare. vult, credo, ſe eſſe carum ſuis. ſed haud ſcio, an meliùs Ennius:

Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu
— Faxit.

Non cenſet lugendam eſſe mortem, quam immortalitas conſequatur. jam ſenſus moriendi ſi aliquis eſſe poteſt, is ad exiguum tempus, præ-

ſertim ſeni: poſt mortem quidem ſenſus aut optandus, aut nullus eſt. ſed hoc meditatum ab adoleſcentia debet eſſe, mortem ut negligamus: ſine qua meditatione, tranquillo eſſe animo nemo poteſt. moriendum enim certè eſt: & id incertum, an eo ipſo die. mortem igitur omnibus horis impendentem timens, quî poterit animo conſiſtere? de qua non ita longa diſputatione opus eſſe videtur, cùm recorder, non ſolùm L. Brutum, qui in liberanda patria eſt interfectus:

Non duos Decios, qui ad voluntariam mortem curſum equorum incitaverunt: non M. Atilium, qui ad ſupplicium eſt profectus, ut fidem hoſti datam conſervaret: non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel corporibus ſuis obſtruere voluerunt: non avum tuum L. Paulum, qui morte luit collegæ in Cannenſi ignominia temeritatem: non M. Marcellum, cujus interitum ne crudeliſſimus quidem hoſtis honore ſepulturæ carere paſſus eſt: ſed legiones noſtras (quod ſcripſi in Originibus) in eum ſæpe locum profectas alacri animo & erecto, unde ſe nunquam redituras arbitrarentur. quod igitur adoleſcentes, & ii quidem non ſolùm indocti, ſed etiam ruſtici contemnunt, id docti ſenes extimeſcent?

Omninò (ut mihi quidem videtur) ſtudiorum omnium ſatietas, vitæ facit ſatietatem. ſunt puerilia certa ſtudia. num igitur ea deſiderant adoleſcentes? ſunt & ineuntis adoleſcentiæ. num ea jam conſtans requirit ætas, quæ media dicitur?

ſunt

ſunt etiam hujus ætatis: ne ea quidem quæruntur à ſenectute. ſunt extrema quædam ſtudia ſenectutis. ergo, ut ſuperiorum ætatum ſtudia occidunt, ſic occidunt etiam ſenectutis. quòd cùm evènit, ſatietas vitæ tempus maturum mortis affert.

Equidem non video, cur, quid ipſe ſentiam de morte, non audeam vobis dicere: quod eò meliùs mihi cernere videor, quò ab ea propiùs abſum. ego veſtros patres. P. Scipio, tuque, C. Læli, viros clariſſimos, mihíque amiciſſimos, vivere arbitror: & eam quidem vitam, quæ eſt ſola vita nominanda. nam, dum ſumus in his incluſi compagibus corporis, munere quodam neceſſitatis, & gravi opere perfungimur. eſt enim animus cœleſtis ex altiſſimo domicilio depreſſus, & quaſi demerſus in terram, locum divinæ naturæ. æternitatíque contrarium. ſed credo, deos immortales ſparſiſſe animos in corpora humana, ut eſſent, qui terras tuerentur, quíque cœleſtium ordinem contemplantes, imitarentur eum vitæ modo atque conſtantia. nec me ſolùm ratio ac diſputatio impulit, ut ita crederem: ſed nobilitas etiam ſummorum philoſophorum, & auctoritas.

Audiebam Pythagorum, Pythagoreóſque, incolas pænè noſtros qui eſſent Italici philoſophi quondam nominati, nunquam dubitaſſe, quin ex univerſa mente divina delibatos animos haberemus. demonſtrabantur mihi præterea, quæ Socrates ſupremo vitæ die de immortalitate animorum diſſeruiſſet, is, qui eſſet omnium ſapientiſſimus oraculo

culo Apollinis judicatus. quid multa? ſic mihi perſuaſi, ſic ſentio, cùm tanta celeritas animorum ſit, tanta memoria præteritorum, futurorúmque prudentia, tot artes, tantæ ſcientiæ, tot inventa, non poſſe eam naturam, quæ res eas contineat, eſſe mortalem: cúmque ſemper agitetur animus, nec principium motus habeat, quia ſe ipſe moveat; ne finem quidem habiturum eſſe motus, quia nunquam ſe ipſe ſit relicturus, &, cùm ſimplex animi natura eſſet, neque haberet in ſe quidquam admiſtum diſpar ſui, atque diſſimile, non poſſe eum dividi: quod ſi non poſſit, non poſſe interire: magnóque eſſe argumento, homines ſcire pleráque antè quàm nati ſint, quòd jam pueri, cùm artes difficiles diſcant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tum primùm accipere videantur, ſed reminiſci, & recordari.

Hæc Platonis feré. apud Xenophontem autem moriens Cyrus major, hæc dicit. " nolite arbitrari, ô mihi cariſſimi filii, me, cùm à vobis diſceſſero, nuſquam, aut nullum fore, nec enim, dum eram vobiſcum, animum meum videbatis: ſed eum eſſe in hoc corpore, ex iis rebus, quas gerebam, intelligebatis. eundem igitur eſſe creditote, etiam ſi nullum videbitis.

Nec verò clarorum virorum poſt mortem honores permanerent, ſi nihil eorum ipſorum animi efficerent, quo diutiùs memoriam ſui teneremus. mihi quidem nunquam perſuaderi potuit, animos,

animos, dum in corporibus eſſent mortalibus, vivere: cùm exiſſent ex iis, emori: nec verò tum animum eſſe inſipientem, cùm ex inſipienti corpore evaſiſſet: ſed cùm omni admixtione corporis liberatus, purus & integer eſſe cœpiſſet, tum eſſe ſapientem. atque etiam, cùm hominis natura morte diſſolvitur, cæterarum rerum perſpicuum eſt, quò quæque diſcedant; abeunt enim illuc omnia, unde orta ſunt: animus autem ſolus, nec cùm adeſt, nec cùm diſcedit, apparet. jam verò videtis, nihil eſſe morti tam ſimile, quàm ſomnum.

Atqui dormientium animi maximè declarant divinitatem ſuam. multa enim cùm remiſſi & liberi ſunt, futura proſpiciunt. ex quo intelligitur, quales futuri ſint, cùm ſe planè corporis vinculis relaxaverint. quare, ſi hæc ita ſunt, ſic me colito tote ut deum. ſin unà eſt interiturus animus cum corpore, vos tamen deos verentes, qui hanc omnem pulcritudinem tuentur & regunt, memoriam noſtri piè inviolatéque ſervabitis ". Cyrus quidem hæc moriens. nos, (ſi placet) noſtra videamus.

Nemo unquam mihi, Scipio, perſuadebit, aut patrem tuum Paulum, aut duos avos, Paulum, & Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præſtantes viros, quos enumerare non eſt neceſſe, tanta eſſe conatos, quæ ad poſteritatis memoriam pertinerent: niſi animo cernerent, poſteritatem ad ſe pertinere. an cenſes (ut de me ipſo aliquid more ſenum glorier) me tantos labores diurnos nocturnóſque, domi militiaéque

militiaéque ſuſcepturum fuiſſe, ſi iiſdem finibus gloriam meam, quibus vitam, eſſem terminaturus? nonne melius multò fuiſſet, otioſam ætatem, & quietam, ſine ullo labore, aut contentione traducere? ſed neſcio quomodo animus erigens ſe, poſteritatem ſemper ita proſpiciebat, quaſi, cùm exceſſiſſet è vita, tum denique victurus eſſet. quod quidem ni ita ſe haberet, ut animi immortales eſſent, haud optimi cujuſque animus maximè ad immortalem gloriam niteretur.

Quid, quòd ſapientiſſimus quiſque æquiſſimo animo moritur, ſtultiſſimus iniquiſſimo? Nonne vobis videtur animus is, qui plus cernat & longiùs, videre, ſe ad meliora proficiſci; ille autem, cujus obtuſior ſit acies, non videre? Equidem efferor ſtudio patres veſtros, quos colui & dilexi, videndi; neque verò eos ſolùm convenire aveo, quos ipſe cognovi; ſed illos etiam, de quibus audivi, & legi, & ipſe conſcripſi. quò quidem me proficiſcentem haud ſanè quis facilè retraxerit, néve tanquam Peliam recoxerit: et ſi quis deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repueraſcam, & in cunis vagiam, valdè recuſem: nec verò velim, quaſi decurſo ſpatio, ad carceres à calce revocari.

Quid enim habet vita commodi? quid non potiùs laboris? ſed habeat ſanè. habet certè tamen, aut ſatietatem, aut modum. non libet enim mihi deplorare vitam, quòd multi, & ii docti, ſæpe fecerunt, neque me vixiſſe pœnitet:

quoniam

quoniam ita vixi, ut non frustra me natum existimem: & ex vita ita discedo, tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo. commorandi enim natura diversorium nobis, non habitandi dedit.

O præclarum diem, cum ad illud divinum animorum concilium cœtumque proficiscar, cumque ex hac turba & colluvione discedam! proficiscar enim non ad eos solùm viros, de quibus ante dixi; sed etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus est, nemo pietate præstantior: cujus à me corpus crematum est; quod contra decuit ab illo meum. animus verò non me deserens, sed respectans, in ea profectò loca discessit, quò mihi ipsi cernebat esse veniendum. quem ego meum casum fortiter ferre visus sum: non quòd æquo animo ferrem: sed me ipse consolabar, existimans, non longinquum inter nos digressum & discessum fore.

His mihi rebus, Scipio (id enim te cum Lælio admirari solere dixisti) levis est senectus, nec solùm non molesta, sed etiam jucunda. quòd si in hoc erro, quòd animos hominum immortales esse credam, libenter erro: nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri volo. sin mortuus (ut quidam minuti philosophi censent) nihil sentiam: non vereor, ne hunc errorem meum mortui philosophi irrideant. quòd si non sumus immortales futuri, tamen exstingui homini suo tempore optabile est. nam habet natura,

sera, ut aliarum omnium rerum, sic vivendi modum. senectus autem, peractio ætatis est, sanquam fabulæ: cujus defatigationem fugere debemus, præsertim adjuncta satietate.

Habui hæc, de senectute quæ dicerem: ad quam utinam perveniatis! ut ea, quæ ex me audistis, re experti probare possitis.

LAELIUS,

SIVE

DE AMICITIA. DIALOGUS.

AD T. POMPONIUM ATTICUM.

QUINTUS Mucius augur multa narrare de C. Lælio, ſocero ſuo, memoriter & jucundè ſolebat, nec dubitare illum in omni ſermone appellare ſapientem. ego autem à patre ita eram deductus ad Scævolam, ſumptâ virili togâ, ut, quoad poſſem, & liceret, à ſenis latere nunquam diſcederem. itaque multa ab eo prudenter diſputata, multa etiam breviter & commodè dicta, memoriæ mandabam: fieríque ſtudebam ejus prudentiâ doctior. quo mortuo, me ad pontificem Scævolam contuli: quem unum noſtræ civitatis & ingenio, & juſtitia præſtantiſſimum audeo dicere. ſed de hoc aliàs: nunc redeo ad augurem.

Cùm ſæpe multa, tum memini, domi in hemicyclio ſedentem, ut ſolebat, cùm & ego eſſem unà & pauci admodum familiares, in eum ſermonem illum incidere, qui tum ferè omnibus erat in ore. meminiſti enim profectò, Attice, & eò magis, quòd P. Sulpicio utebâre multùm (cùm is tribunus plebis capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat conſul diſſideret, quocum conjunctiſſimè, & amantiſſimè vixerat,) quanta hominum eſſet vel admiratio, vel querela.

Itaque tum Scævola, cùm in eam ipſam mentionem incidiſſet, expoſui nobis ſermonem Lælii de amicitia, habitum ab illo ſecum, & cum altero genero C. Fannio, M. filio paucis diebus poſt mortem Africani, ejus diſputationis ſententias memoriæ mandavi: quas hoc libro expoſui meo arbitratu. quaſi enim ipſos induxi loquentes, ne, Inquam, &, Inquit, ſæpius interponeretur: atque, ut tanquàm a præſentibus coràm haberi ſermo videretur.

Cùm enim ſæpe mecum ageres, ut de amicitia ſcriberem aliquid, digna mihi res cùm omnium cognitione, tum noſtra familiaritate, viſa eſt. itaque feci non invitus, ut prodeſſem multis tuo rogatu. ſed, ut in Catone Majore, qui eſt ſcriptus ad te de ſenectute, Catonem induxi ſenem diſputantem, quia nulla videbatur aptior perſona, quæ de illa ætate loqueretur, quàm ejus, qui & diutiſſimè ſenex fuiſſet, & in ipſa ſenectute præ ceteris floruiſſet: ſic, cùm accepiſſemus à patribus maximè memorabilem C. Lælii, & P. Scipionis familiaritatem fuiſſe, idonea mihi Lælii perſona viſa eſt, quæ de amicitia ea ipſe diſſereret, quæ diſputata ab eo meminiſſet Scævola. genus autem hoc ſermonum, poſitum in hominum veterum auctoritate, & eorum illuſtrium, plus, neſcio quo pacto, videtur habere gravitatis. itaque ipſe mea legens, ſic afficior interdum, ut Catonem, non me loqui exiſtimem.

Sed ut tum ad ſenem ſenex de ſenectute, ſic hoc

hoc libro ad amicum amicissimus de amicitia scripsi. tum est Cato locutus, quo erat nemo ferè senior temporibus illis, nemo prudentior: nunc Lælius & sapiens (sic enim est habitus) & amicitiæ gloria excellens, de amicitia loquitur. tu velim animum à me parumper avertas, Lælium loqui ipsum putes. C Fannius, & Q. Mucius ad socerum veniunt post mortem Africani: ab his sermo oritur: respondet Lælius: cujus tota disputatio est de amicitia, quam legens tu te ipse cognosces.

Fannius. Sunt ista vera, Læli. nec enim melior vir fuit Africano quisquam, nec clarior. sed existimare debes, omnium oculos in te esse conjectos: unum te sapientem & appellant & existimant. tribuebatur hoc modò M. Catoni. scimus L. Atilium apud patres nostros appellatum esse sapientem. sed uterque alio quodam modo: Atilius, quia prudens esse in jure civili putabatur: Cato, quia multarum rerum usum habebat, multáque ejus & in senatu, & in foro vel provisa prudenter, vel acta constanter, vel responsa acutè ferebantur: propterea quasi cognomen jam habebat in senectute sapientis. te autem alio quodam modo, non solùm naturâ & moribus, verùm etiam studio & doctrinâ esse sapientem: nec sicut vulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem, qualem in reliqua Græcia neminem.

(Nam qui septem appellantur, eos, qui ista subtiliùs quærunt, in numero sapientium non habent.)

habent.) Athenis unum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo ſapientiſſimum judicatum. hanc eſſe in te ſapientiam exiſtimant, ut omnia tua in te poſita eſſe ducas, humanoſque caſus virtute inferiores putes. itaque ex me quærunt, credo item ex te, Scævola, quonam pacto mortem Africani feras: eóque magis, quòd his proximis Nonis, cùm in hortos D. Bruti auguris, commentandi causâ, ut aſſolet, veniſſemus, tu non affuiſti: qui diligentiſſimè ſemper illum diem, & illud munus ſolitus eſſes obire.

SCAEVOLA. Quærunt quidem, C. Læli, multi, ut eſt à Fannio dictum: ſed ego id reſpondeo, quod animadverti, te dolorem, quem acceperis cùm ſummi viri, tum amiciſſimi morte, ferre moderatè: nec potuiſſe non commoveri, nec fuiſſe id humanitatis tuæ. quòd autem his Nonis in noſtro collegio non affuiſſes, invalitudinem cauſæ, non mœſtitiam fuiſſe.

LAELIUS. Rectè tu quidem, Scævola, & verè. nec enim ab iſto officio, quod ſemper uſurpavi, cùm valerem, abduci incommodo meo debui: nec ullo caſu arbitror hoc conſtanti homini poſſe contingere, ut ulla intermiſſio fiat officii.

Te autem, Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnoſco, nec póſtulo, facis amicè: ſed, ut mihi videris, non rectè judicas de Catone. aut enim nemo, quod quidem magis credo, aut, ſi quiſquam, ille ſapiens fuit. quomodo enim (ut alia omittam) mortem filii tulit?

culit? memineram Paulum, videram Gallum: ſed hi in pueris; Cato in perfecto & ſpectato viro. quamobrem cave Catoni anteponas, ne iſtum quidem ipſum, quem Apollo, ut ais, ſapientiſſimum judicavit.

Hujus enim facta, illius dicta laudantur. de me autem (ut jam cum utroque loquar) ſic habetote. ego, ſi Scipionis deſiderio me moveri negem, quàm id rectè faciam, viderint ſapientes: ſed certè mentiar. moveor enim tali amico orbatus, qualis, ut arbitror, nemo unquam erit: &, ut confirmare poſſum, nemo certè fuit. ſed non egeo medicinâ: me ipſe conſolor: & maximè illo ſolatio, quòd eo errore careo, quo amicorum deceſſu, pleríque angi ſolent. nihil enim mali accidiſſe Scipioni puto. mihi accidit, ſi quid accidit. ſuis autem incommodis graviter angi, non amicum, ſed ſeipſum amantis eſt.

Cum illo verò quis neget actum eſſe præclare? niſi enim, quod ille minimè putabat, immortalitatem optare vellet, quid non eſt adeptus, quod homini fas eſſet optare? qui ſummam ſpem civium, quam de eo jam puero habuerant, continuò adoleſcens incredibili virtute ſuperavit. qui conſulatum petivit nunquam, factus eſt conſul bis, primùm ante tempus: iterum ſibi, ſuo tempore; reipublicæ, pœnè ſerò: qui, duabus urbibus everſis, inimiciſſimis huic imperio, non modò præſentia, verùm etiam futura bella delevit. quid dicam de moribus facilliimis? de pie-

tate

tate in matrem? liberalitate in sorores? bonitate in suos? justitia in omnes? hæc nota sunt vobis: quàm autem civitati cara fuerit, mœrore funeris indicatum est. quid igitur hunc paucorum annorum accessio juvare potuisset? senectus enim, quamvis non sit gravis, ut memini Catonem anno antè quàm mortuus est, mecum, & cum Scipione disserere, tamen aufert eam viriditatem, in qua etiam tunc erat Scipio.

Quamobrem vita quidem talis fuit, vel fortuna, vel gloria, ut nihil posset accedere: morjendi autem sensum celeritas abstulit. quo de genere mortis difficile dictu est: quid homines suspicentur, videtis. hoc tamen verè licet dicere, P. Scipioni, ex multis diebus, quos in vita celeberrimos lætissimosque viderit, illum diem clarissimum fuisse, cùm, senatu dimisso, domum reductus ad vesperum est à patribus conscriptis, à populo Romano, a sociis, & Latinis, pridie quàm excessit è vita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos videatur potiùs, quàm ad inferos perveniisse.

Neque enim assentior iis, qui hæc nuper disserere coperunt, cum corporibus simul animos interire, atque omnia morte deleri. plus apud me antiquorum auctoritas valet, vel majorum, qui mortuis tam religiosa jura tribuerunt: quod non fecissent profectò, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur: vel eorum, qui in hac terra fuerunt, magnámque Græciam, quæ

nunc

nunc quidem deleta eſt, tum florebat) inſtitutis & præceptis ſuis erudierunt: vel ejus, qui Apollinis oraculo ſapientiſſimus eſt judicatus: qui non tum hoc, tum illud, ut in pleriſque, ſed idem dicebat ſemper, animos hominum eſſe divinos: iiſque, cùm è corpore exceſſiſſent, reditum in cœlum patere, optimóque & juſtiſſimo cuique expeditiſſimum

Quod item Scipioni videbatur: qui quidem quaſi præſagiret, perpaucis ante mortem diebus, cùm & Philus, & Manilius adeſſent, & alii plures, túque etiam, Scævola, mecum veniſſes, triduum diſſeruit de republica: cujus diſputationis fuit extremum ferè de immortalitate animorum: quæ ſe in quiete per viſum ex Africano audiſſe dicebat: id ſi ita eſt, ut optimi cujuſque animus in morte facillimè evolet, tanquam è cuſtodia vinculiſque corporis: cui cenſemus curſum ad deos faciliorem fuiſſe, quàm Scipioni? quocirca mœrere hoc ejus eventu, vereor, ne invidi magis, quàm amici ſit. ſin autem illa veriora, ut idem interitus ſit animorum, & corporum, nec ullus ſenſus maneat; ut nihil boni eſt in morte, ſic certè nihil mali. ſenſu enim amiſſo, ſit idem, quaſi natus non eſſet omninò: quem tamen eſſe natum & nos gaudemus & hæc civitas, dum erit, lætabitur.

Quamobrem cum illo quidem (ut ſuprà dixi) actum optimè eſt; mecum incommodiùs: quem fuerat æquius, ut priùs introieram, ſic priùs

exire de vita. ſed tamen recordatione noſtræ amicitiæ ſic fruor, ut beatè vixiſſe videar, quia cum Scipione vixerim: quocum mihi conjuncta cura de republica, & de privata fuit; quocum & domus, & militia communis; & id, in quo eſt omnis vis amicitiæ, voluntatum, ſtudiorum, ſententiarum ſumma conſenſio. itaque non tam iſta me ſapientiæ, quam modò Fannius commemoravit, fama delectat, falſa præſertim, quàm quòd amicitiæ noſtræ memoriam ſpero ſempiternam fore. idque mihi eo magis eſt cordi, quòd ex omnibus ſæculis vix tria, aut quatuor nominantur paria amicorum: quo in genere ſperare videor Scipionis & Lælii amicitiam, notam poſteritati fore.

FANNIUS. Iſtud quidem, Læli, ita neceſſe eſt: ſed, quoniam amicitiæ mentionem feciſti, & ſumus otioſi, pergratum mihi feceris, (ſpero item Scævolæ) ſi, quemadmodum ſoles, de ceteris rebus, cùm ex te quæruntur; ſic de amicitia diſputaris, quid ſentias, qualem exiſtimes, quæ præcepta des.

SCÆVOLA. Mihi verò pergratum erit: atque, id ipſum cùm tecum agere conarer, Fannius antevertit. quamobrem utrique noſtrûm gratum admodum feceris.

LÆLIUS. Ego verò non gravarer, ſi mihi ipſe confiderem. nam & præclara res eſt, & ſumus, ut dixit Fannius, otioſi. ſed quis ego ſum? aut quæ in me eſt facultas? doctorum eſt iſta conſuetudo, eáque Græcorum, ut iis ponatur, de quo diſputent, quamvis ſubitò. magnum opus eſt, egétque

egétque exercitatione non parvâ. quamobrem quæ diſputari de amicitia poſſunt, ab eis cenſeo petatis, qui iſta profitentur. ego vos hortari tantùm poſſum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. nihil eſt enim tam naturæ aptum, tam conveniens ad res vel ſecundas, vel adverſas.

Sed hoc primùm ſentio, niſi in bonis amicitiam eſſe non poſſe: neque id ad vivum reſeco, ut illi, qui hæc ſubtiliùs diſſerunt: fortaſſe verè, ſed ad communem utilitatem parum. negant enim, quemquam virum bonum eſſe, niſi ſapientem. ſit ita ſanè. ſed eam ſapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo eſt conſecutus. nos autem ea, quæ ſunt in uſu, vitáque communi, non ea, quæ finguntur, aut optantur, ſpectare debemus. nunquam ego dicam, C. Fabricium, M'. Curium, Ti. Coruncanium, quos ſapientes noſtri majores judicabant, ad iſtorum normam fuiſſe ſapientes. quare ſibi habeant ſapientiæ nomen & invidioſum, & obſcurum: concedántque, ut hi boni viri fuerint. ne id quidem facient. negabunt, id, niſi ſapienti, poſſe concedi.

Agamus igitur pingui Minervâ, ut aiunt. qui ita ſe gerunt, ita vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, æqualitas, liberalitas: nec ſit in illis ulla cupiditas, libido, vel audacia: ſintque magnâ conſtantiâ, ut ii fuerunt, modò quos nominavi: hos viros bonos, ut habiti ſunt, ſic etiam appellandos putemus; quia ſequantur (quantùm homines poſſunt) naturam, optimam

bene vivendi ducem. sic enim mihi perspicere videor, ita natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædam: major autem, ut quisque proximè accederet. itaque cives, potiores, quàm peregrini; & propinqui, quàm alieni, cum his enim amicitiam natura ipsa peperit: sed ea non satis habet firmitatis, namque hoc præstat amicitia propinquitati, quòd ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia non potest. sublatâ enim benevolentiâ amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet.

Quanta autem vis amicitiæ sit, ex hoc intelligi maximè potest: quod ex infinita societate generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ita contracta res est, & adducta in angustum, ut omnis caritas aut inter duos, aut inter paucos jungeretur. est autem amicitia nihil aliud nisi omnium divinarum, humanarúmque rerum cum benevolentia, & caritate summa consensio: quâ quidem haud scio, an, exceptâ sapientiâ, quidquam melius homini sit à diis immortalibus datum. divitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates. belluarum hoc quidem extremum est: illa autem superiora, caduca, & incerta, posita non tam in nostris consiliis, quàm in fortunæ temeritate. qui autem in virtute summum bonum ponunt, præclarè illi quidem: sed hæc ipsa virtus amicitiam & gignit, & continet: nec sine virtute amicitia esse ullo pacto potest.

Jam

Jam virtutem ex consuetudine vitæ sermonisque nostri interpretemur: nec eam, ut quidam docti, verborum magnificentiâ metiamur, virosque bonos eos, qui habentur, numeremus, Paulos, Catones, Gallos, Scipiones, Philos. his communis vita contenta est. eos autem omittamus, qui omninò nusquam reperiuntur. tales igitur inter viros, amicitiæ tantas opportunitates habet, quantas vix queo dicere.

Principio, cui potest esse *vita vitalis*, ut ait Ennius, qui non in amici mutua benevolentia conquiescat? Quid dulcius, quàm habere, qui cum omnia audeas sic loqui, ut tecum? Quis esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis æquè, ac tu ipse, gauderet? adversas verò ferre difficile esset sine eo, qui illas graviùs etiam, quàm tu, ferret. denique ceteræ res, quæ expetuntur, opportunæ sunt singulæ rebus ferè singulis: divitiæ, ut utare: opes, ut colare: honores, ut laudere: voluptates, ut gaudeas: valetudo, ut dolore careas, & muneribus fungare corporis: amicitia res plurimas continet: quoquò te verteris præstò est: nullo loco excluditur: nunquam intempestiva, nunquam molesta est: itaque non aquâ non igni, ut aiunt, pluribus locis utimur, quàm amicitia. neque ego nunc de vulgari, aut de mediocri (quæ tamen ipsa & delectat, & prodest) sed de vera, & perfecta loquor, qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit. nam & secundas res, splendidiores facit amicitia. & adversas partiens, communicánsque, leviores.

Cumque

Cumque plurimas, & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præſtat omnibus, quòd bonâ ſpe prælucet in poſterum; nec debilitari animos, aut cadere patitur. verum etiam amicum qui intuetur, tanquam exemplar aliquod intuetur ſui. quocirca & abſentes adſunt, & egentes abundant, & imbecilles valent, &, quod difficilius dictu eſt, mortui vivunt: tantus eos honos, memoria, deſiderium proſequitur amicorum. ex quo illorum beata mors videtur: horum vita laudabilis. quòd ſi exemeris ex natura rerum benevolentiæ vinctionem; nec domus ulla, nec urbs ſtare poterit: ne agri quidem cultus permanebit. id ſi minùs intelligitur, quanta vis amicitiæ concordíæque ſit, ex diſſenſionibus, atque diſcordiis percipi poteſt. quæ enim domus tam ſtabilis, quæ tam firma civitas eſt, quæ non odiis, atque diſſidiis funditus poſſit everti? ex quo, quantum boni ſit in amicitia, judicari poteſt.

Agrigentinum quidem, doctum quendam virum, carminibus Græcis vaticinatum ferunt: quæ in rerum natura, totóque mundo conſtarent, quæque moverentur, ea contrahere amicitiam, diſſipare diſcordiam. atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & re probant. itaque, ſi quando aliquod officium exſtitit amici in periculis aut adeundis, aut communicandis, quis eſt, qui id non maximis efferat laudibus? qui clamores tota cavea nuper in hoſpitis, & amici mei M. Pacuvii nova fabula: cùm, ignorante rege, uter eorum

eorum eſſet Oreſtes Pylades Oreſtem ſe eſſe diceret, ut pro illo necaretur: Oreſtes autem, ita ut erat, Oreſtem ſe eſſe perſeveraret? ſtantes plaudebant in re ficta: quid arbitramur in vera fuiſſe facturos? facilè indicabat ipſa natura vim ſuam: cùm homines, quod facere ipſi non poſſent, id rectè fieri in altero judicarent. hactenus mihi videor, de amicitia quid ſentirem, potuiſſe dicere. ſi qua præterea ſunt (credo autem eſſe multa) ab iis, ſi videbitur, qui iſta diſputant, quæritote.

FANNIUS. Nos autem à te potiùs: quamquam etiam ab iſtis ſæpe quæſivi, & audivi, non invitus equidem: ſed aliud quoddam expetimus ſilum orationis tuæ. Scævola. Tum magis id diceres, Fanni, ſi nuper in hortis Scipionis, cùm eſt de Republica diſputatum, affuiſſes, qualis tum patronus juſtitiæ fuit contra accuratam orationem Phili! Fannius. Facile id quidem fuit, juſtitiam juſtiſſimo viro defendere. Scævola. quid amicitiam? nonne facile ei, qui ob eam ſummâ fide, conſtantiâ, juſtitiáque ſervatam, maximam gloriam ceperit?

LÆLIUS. Vim hoc quidem eſt afferre. quid enim refert, qua me ratione cogatis? cogitis certè. ſtudiis enim generorum, præſertim in re bona, cùm difficile eſt, tum ne æquum quidem, obſiſtere. ſæpiſſimè igitur mihi de amicitia cogitanti, maximè illud conſiderandum videri ſolet: num propter imbecillitatem atque inopiam deſiderata ſit amicitia: ut dandis recipiendíſque meritis, quod quiſque

quiſque minùs per ſe ipſe poſſet, id acciperet ab alio, viciſſimque redderet? an eſſet hoc quidem proprium amicitiæ; ſed antiquior, & pulcrior, & magis à naturâ ipſâ profecta alia cauſa? amor enim (ex quo amicitia nominata,) princeps eſt ad benevolentiam conjungendam. nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur ſæpè, qui ſimulatione amicitiæ colunter & obſervantur cauſâ temporis. in amicitia autem nihil fictum, nihil ſimulatum: &, quidquid in ea eſt, id eſt verum & voluntarium.

Quapropter à natura mihi videtur potiùs quàm ab indigentia, orta amicitia, & applicatione magis animi cum quodam ſenſu amandi, quàm cogitatione, quantum illa res utilitatis eſſet habitura. quod quidem quale ſit, etiam in beſtiis quibuſdam animadverti poteſt: quæ ex ſe natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, ut facilè earum ſenſus appareat. quod in homine multo eſt evidentius. primùm ex ea caritate, quæ eſt inter natos, & parentes: quæ dirimi, nisi deteſtabili ſcelere, non poteſt. deinde, cùm ſimilis ſenſus exſtitit amoris, ſi aliquem nacti ſimus, cujus cum moribus & naturâ congruamus, quòd in eo quaſi lumen aliquod probitatis & virtutis perſpicere videamur.

Nihil eſt enim amabilius virtute: nihil, quod magis alliciat ad diligendum: quippe cùm propter virtutem & probitatem eos etiam, quos nunquam vidimus, quodam modo diligamus. quis eſt, qui C. Fabricii, M'. Curii non cum caritate aliqua

aliqua & benevolentia memoriam uſurpet, quos nunquam viderit? quis autem eſt, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Caſſium, Sp. Mælium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum eſt, Pyrrho, & Hannibale. ab altero, propter probitatem ejus, non nimis alienos animos habemus: alterum propter crudelitatem ſemper hæc civitas oderit.

Quòd ſi tanta vis probitatis eſt, ut eam vel in eis, quos nunquam vidimus, vel, quod majus eſt, in hoſte etiam diligamus: quid mirum, ſi animi hominum moveantur; cùm eorum, quibuſcum uſu conjuncti eſſe poſſunt, virtutem & bonitatem perſpicere videantur? Quamquam confirmatur amor & beneficio accepto, & ſtudio perſpecto, & conſuetudine adjuncta: quibus rebus ad illum primum motum animi & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardeſcit benevolentiæ magnitudo: quam ſi qui putant ab imbecillitate proficiſci, ut ſit per quem quiſque aſſequatur, quod deſideret; humilem ſanè relinquunt, & minimè generoſum, ut ita dicam, ortum amicitiæ: quam ex inopia, atque indigentia natam volunt. quod ſi ita eſſet; ut quiſque minimum in ſe eſſe arbitraretur, ita ad amicitiam eſſet aptiſſimus. quod longè ſecus eſt.

Ut enim quiſque ſibi plurimum confidit, & ut quiſque maximè virtute, & ſapientiâ ſic munitus eſt, ut nullo egeat, ſuáque omnia in ſe ipſo poſita judicet: ita in amicitiis expetendis colendiſque maximè excellit. quid enim Africa-

nus indigens mei? Minimè herclè: ac ne ego quidem illius: ſed ego admiratione quadam virtutis ejus; ille viciſſim opinione fortaſſe nonnulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit: auxit benevolentiam conſuetudo. ſed quamquam utilitates multæ & magnæ conſecutæ ſunt, non ſunt tamen ab earum ſpe cauſæ diligendi profectæ.

Ut enim benefici liberaléſque ſumus, non ut exigamus gratiam (neque enim beneficium fœneramur) ſed naturâ propenſi ad liberalitatem ſumus: ſic amicitiam, non ſpe mercedis adducti, ſed quòd omnis ejus fructus in ipſo amore ineſt, expetendam putamus.

Ab iis, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longè diſſentimus; nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum ac divinum ſuſpicere poſſunt, qui ſuas omnes cogitationes abjecerunt in rem tam humilem, támque contemptam. quamobrem hos quidem ab hoc ſermone removeamus: ipſi autem intelligamus, naturâ gigni ſenſum diligendi, & benevolentiæ caritatem, facta ſignificatione probitatis: quam qui appetiverunt, applicant ſeſe, & propiùs admovent, ut & uſu ejus, quem diligere cœperunt, fruantur, & moribus; ſíntque pares in amore, & æquales: propenſioréſque ad bene merendum, quàm ad repoſcendum. atque hæc inter eos ſit honeſta certatio. ſic & utilitates ex amicitia maximæ capientur: & erit ejus ortus à natura,

quàm

quam ab imbecillitate, & gravior & verior. nam ſi utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata diſſolveret. ſed quia natura mutari non poteſt, idcirco veræ amicitiæ ſempiternæ ſunt. ortum quidem amicitiæ videtis, niſi quid ad hæc fortè vultis.

Fannius. Tu verò perge, Læli. pro hoc enim, qui minor eſt natu, meo jure reſpondeo. Scævola, Rectè tu quidem. quamobrem audiamus.

Lælius. Audite ergo, optimi viri, ea quæ ſæpiſſimè inter me & Scipionem de amicitia diſſerebantur. quamquam ille quidem nihil difficilius eſſe dicebat, quàm amicitiam uſque ad extremum vitæ diem permanere. nam, vel ut non idem expediret utrique, incidere ſæpe: vel ut de republica non idem ſentirent: mutari etiam mores hominum ſæpe dicebat, aliàs adverſis rebus, aliàs ætate ingraveſcente. atque earum rerum exemplum ex ſimilitudine capiebat ineuntis ætatis, quòd ſummi puerorum amores ſæpe unà cum prætexta ponerentur.

Sin autem ad adoleſcentiam perduxiſſent; dirimi tamen interdum contentione, vel uxoriæ conditionis, vel commodi alicujus, quod idem adipiſci uterque non poſſet. quòd ſi qui longiùs in amicitia provecti eſſent, tamen ſæpe labefactari, ſi in honoris contentionem incidiſſent: peſtem enim majorem eſſe nullam in amicitiis, quàm in pleriſque pecuniæ cupiditatem; in optimis quibuſque honoris certamen, & gloriæ: ex quo inimicitias maximas ſæpe inter amiciſſimos exſtitiſſe.

Magna enim diffidia, & plerumque juſta naſci, cùm aliquid ab amicis, quod rectum non eſſet, poſtularetur: ut aut libidinis miniſtri, aut adjutores eſſent ad injuriam. quod qui recuſarent, quamvis honeſtè id facerent, jus tamen amicitiæ deſerere arguerentur ab iis, quibus obſequi nollent: illos autem, qui quidvis ab amico auderent poſtulare, poſtulatione ipſa profiteri, omnia ſe amici cauſâ eſſe facturos. eorum querelâ inveteratâ non modò familiaritates exſtingui ſolere, ſed etiam odia gigni ſempiterna. hæc ita multa, quaſi fata, impendere amicitiis, ut omnia ſubterfugere non modò ſapientiæ, ſed etiam felicitatis diceret ſibi videri.

Quamobrem id primùm videamus, ſi placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. num, ſi Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? num Viſcellinum amici regnum appetentem, num Sp. Mælium debuerunt juvare?

Tib. quidem Gracchum rempublicam vexantem, à Q. Tuberone, æqualibúſque amicis derelictum videamus. at C. Bloſſius, Cumanus, hoſpes familiæ veſtræ, Scævola, cùm ad me, qui aderam Lænati & Rupilio conſulibus in conſilio, deprecatum veniſſet, hanc, ut ſibi ignoſcerem, cauſam afferebat, quòd tanti Tib. Gracchum feciſſet, ut, quidquid ille vellet, ſibi faciendum putaret. tum ego, Etiámne, ſi te in Capitolium faces ferre vellet? Nunquam, inquit, voluiſſet id quidem, ſed,

ſed, ſi voluiſſet? Paruiſſem. videtis, quàm nefaria vox. & hercle ita fecit, vel plus etiam quàm dixit. non enim paruit ille Tib. Gracchi temeritati, ſed præfuit: nec ſe comitem illius furoris, ſed ducem præbuit. itaque hac amentiâ, quæſtione nova perterritus, in Aſiam profugit, ad hoſtes ſe contulit, pœnas reipublicæ graves juſtáſque perſolvit. nulla eſt igitur excuſatio peccati, ſi amici cauſâ peccaveris. nam, cùm conciliatrix amicitiæ, virtutis opinio fuerit, difficile eſt amicitiam manere, ſi à virtute defeceris.

Quòd ſi rectum ſtatuerimus, vel concedere amicis, quidquid velint, vel impetrare ab iis quidquid velimus, perfectâ quidem ſapientiâ ſumus, ſi nihil habeat res vitii: ſed loquimur de iis amicis, qui ante oculos ſunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita communis. ex hoc numero nobis exempla ſumenda ſunt: & eorum quidem maximè qui ad ſapientiam proximè accedunt.

Videmus Papum Æmilium C. Luſcino familiarem fuiſſe (ſic à patribus accepimus) bis unà conſules, & collegas in cenſura: tum & cum iis, & inter ſe conjunctiſſimos fuiſſe, M' Curium, & Ti. Coruncanium, memoriæ proditum eſt. igitur ne ſuſpicari quidem poſſumus, quemquam horum ab amico quippiam contendiſſe, quod contra fidem, contra jusjurandum, contra rempublicam eſſet. nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere? ſi contendiſſet, ſcio impetraturum

petraturum non fuiſſe; cùm illi ſanctiſſimi viri fuerint. æquè autem nefas ſit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. at verò Tib. Gracchum ſequebantur C. Carbo, C. Cato, & minimus tum quidem Caius frater, nunc idem acerrimus.

Hæc igitur lex in amicitia ſanciatur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. turpis enim excuſatio eſt, & minimè accipienda, cùm in cæteris peccatis, tum ſi quis contra rempublicam ſe amici cauſâ feciſſe fateatur. etenim eo loco, Fanni & Scævola, locati ſumus, ut nos longè proſpicere oporteat futuros caſus reipublicæ. deflexit enim jam aliquantulum de ſpatio, curriculóque conſuetudo majorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus eſt, vel regnavit is quidem paucos menſes.

Num quid ſimile populus Romanus audierat, aut viderat: Hunc etiam poſt mortem ſecuti amici, & propinqui, quid in P. Scipionem effecerint, ſine lacrymis non queo dicere. nam Carbonem quoquo modo potuimus, propter recentem pœnam Tib. Gracchi, ſuſtinuimus. De C. Gracchi autem tribunatu, quid exſpectem, non libet augurari. ſerpit enim deinde res, quæ procliviùs ad perniciem, cùm ſemel cœpit, labitur. videtis in tabella jam antè quanta ſit facta labes, primò Gabinia lege, biennio autem pòſt, Caſſiâ. videre jam videor populum à ſenatu disjunctum, multitudiníſque arbitrio res maximas agi. plures enim

enim diſcent, quemadmodum hæc fiant, quàm quemadmodum his reſiſtatur.

Quorſum hæc? quia ſine ſociis nemo quidquam tale conatur. præcipiendum eſt igitur bonis, ut, ſi in ejuſmodi amicitias ignari caſu aliquo inciderint, ne exiſtiment, ita ſe alligatos, ut ab amicis in magnam aliquam rem peccantibus, non diſcedant: improbis autem pœna ſtatuenda eſt: nec verò minor iis, qui ſequuti erunt alterum, quàm iis, qui ipſi fuerint impietatis duces. quis clarior in Græcia Themiſtocle? quis potentior? qui cùm imperator bello Perſico ſervitute Græciam liberaſſet, proptérque invidiam in exſilium miſſus eſſet, ingratæ patriæ injuriam non tulit, quam ferre debuit. fecit idem quod xx annis antè apud nos fecerat Coriolanus. his adjutor contra patriam inventus eſt nemo. itaque mortem ſibi uterque conſcivit.

Quare talis improborum conſenſio non modò excuſatione amicitiæ tegenda non eſt, ſed potiùs omni ſupplicio vindicanda: ut ne quis ſibi conceſſum putet, amicum, vel bellum patriæ inferentem, ſequi. quod quidem, ut res cœpit ire, haud ſcio, an aliquando futurum ſit. mihi autem non minori curæ eſt, qualis reſpublica poſt mortem meam futura ſit, quàm qualis hodie ſit.

Hæc igitur prima lex amicitiæ ſanciatur, ut ab amicis honeſta petamus, amicorum causâ honeſta faciamus: ne exſpectemus quidem, dum rogemur:

rogemur: ſtudium ſemper adſit, cunctatio abſit. conſilium verò dare gaudeamus liberè. plurimum in amicitia amicorum bene ſuadentium valeat auctoritas: eáque adhibeatur ad monendum non modò apertè, ſed etiam acriter, ſi res poſtulabit: & adhibitæ pareatur.

Nam quibuſdam, quos audio ſapientes habitos in Græcia, placuiſſe opinor mirabilia quædam; ſed nihil eſt, quod illi non perſequantur ſuis argutiis: partim fugiendas eſſe nimias amicitias, ne neceſſe ſit unum ſollicitum eſſe pro pluribus: ſatis ſupérque eſſe ſibi ſuarum cuique rerum: alienis nimis implicari moleſtum eſſe: commodiſſimum eſſe, quàm laxiſſimas habenas habere amicitiæ; quas vel adducas, cùm velis, vel remittas. caput enim eſſe ad beatè vivendum, ſecuritatem; qua frui non poſſit animus, ſitanquam parturiat unus pro pluribus.

Alios autem dicere aiunt multò etiam inhumaniùs, (quem locum breviter perſtrinxi paulò antè) præſidii adjumentíque cauſâ, non benevolentiæ, neque caritatis, amicitias eſſe expetendas. itaque ut quiſque minimùm firmitatis habaet, minimúmque virium, ita amicitias appetere maximè. ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præſidia quærant, quàm viri: & inopes, quàm opulenti: & calamitoſi, quàm ii, qui putantur beati.

O præclaram ſapientiam! Solem enim è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt: qua à diis immortalibus nihil melius habemus, nihil

nihil jucundius. quæ eſt enim iſta ſecuritas? ſpecie quidem, blanda, ſed reapſe multis locis repudianda. neque enim eſt conſentaneum, ullam honeſtam rem actionémve, ne ſollicitus ſis, aut non ſuſcipere, aut ſuſceptam deponere. quòd ſi curam fugimus, virtus fugienda eſt; quæ neceſſe eſt, cum aliqua cura res ſibi contrarias aſpernetur, atque oderit; ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignaviam fortitudo. itaque videas rebus injuſtis juſtos maximè dolere, imbecillibus fortes, flagitioſis modeſtos. ergo hoc proprium eſt animi bene conſtituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrariis.

Quamobrem ſi cadit in ſapientem animi dolor, (qui profectò cadit, niſi ex ejus animo exſtirpatam humanitatem arbitremur) quæ cauſa eſt, cur amicitiam funditus tollamus è vita, ne aliquas propter eam ſuſcipiamus moleſtias? Quid enim intereſt, motu animi ſublato, non dico inter hominem & pecudem: ſed inter hominem & ſaxum, aut truncum, aut quidvis generis ejuſdem? neque enim ſunt iſti audiendi, qui virtutem duram, & quaſi ferream eſſe quandam volunt: quæ quidem eſt cùm multis in rebus, tum in amicitia, tenera atque tractabilis: ut & bonis amici quaſi diffundantur, & incommodis contrahantur. quamobrem angor iſte, qui pro amico ſæpe capiundus eſt, non tantùm valet, ut tollat è vita amicitiam: non plus, quàm ut virtutes, quia nonnullas curas & moleſtias afferunt, repudientur.

Cùm autem contrahat amicitiam (ut ſuprà dixi) ſi qua ſignificatio virtutis eluceat, ad quam ſe ſimilis animus applicet & adjungat; id cùm contingit, amor exoriatur neceſſe eſt. quid enim tam abſurdum, quàm delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloriâ, ut ædificio, ut veſtitu cultúque corporis: animo autem virtute prædito, eo, qui vel amare, vel (ut ita dicam) redamare poſſit, non admodum delectari? Nihil eſt enim remuneratione benevolentiæ, nihil viciſſitudine ſtudiorum officiorúmque jucundius.

Quod ſi etiam illud addimus, quod rectè addi poteſt, nihil eſſe, quod ad ſe rem ullam tam illciat, & tam attrahat, quàm ad amicitiam ſimilitudo: concedetur profectò verum eſſe, ut bonos boni diligant, adſciſcántque ſibi quaſi propinquitate conjunctos, atque naturâ. nihil eſt enim appetentius ſimilium ſui, nihil rapacius, quàm natura. quamobrem hoc quidem, Fanni, & Scævola, conſtat, (ut opinor) bonis inter bonos quaſi neceſſariam benevolentiam eſſe: qui eſt amicitiæ fons à natura conſtitutus. ſed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet. non eſt enim inhumana virtus, neque immunis, neque ſuperba: quæ etiam populos univerſos tueri, eíſque optimè conſulere ſoleat: quod non faceret profectò, ſi à caritate vulgi abhorreret.

Atque etiam mihi quidem videntur, qui utilitatis cauſâ fingunt amicitias, amabiliſſimum nodum amicitiæ tollere. non enim tam utilitas parta per amicum, quàm amici amor ipſe delectat:

lectat: túmque illud fit, quod ab amico eſt profectum, jucundum, ſi cum ſtudio eſt profectum: tantúmque abeſt, ut amicitiæ propter indigentiam colantur, ut ii, qui opibus, & copiis, maximéque virtute præditi in qua plurimum eſt præſidii minimè alterius indigeant, liberaliſſimi ſint, & beneficentiſſimi. atque haud ſcio, an ne opus ſit quidem nihil unquam omninò deeſſe amicis. ubi enim ſtudia noſtra viguiſſent, ſi nunquam conſilio, nunquam operâ noſtrâ nec domi, nec militiæ Scipio eguiſſet? non igitur utilitatem amicitia, ſed utilitas amicitiam conſecuta eſt.

Non ergo erunt homines deliciis diffluentes audiendi, ſi quando de amicitia, quam nec uſu, nec ratione habent cognitam, diſputabunt. nam quis eſt, prô deûm fidem, atque hominum! qui velit, ut neque diligat quemquam, nec ipſe ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantia vivere? hæc enim eſt tyrannorum vita; in qua nimirum nulla fides, nulla caritas, nulla ſtabilis benevolentiæ poteſt eſſe fiducia: omnia ſemper ſuſpecta, atque ſollicita: nullus locus amicitiæ.

Quis enim aut eum diligat, quem metuit; aut eum, à quo ſe metui putat; Coluntur tamen ſimulatione duntaxat ad tempus. quòd ſi fortè (ut fit plerumque) ceciderint: tum intelligitur, quàm fuerint inopes amicorum. quod Tarquininm dixiſſe ferunt tum exſulantem ſe intellexiſſe, quos fidos amicos habuiſſet, quos in-

fidos, cùm jam neutris gratiam referre poſſet.

Quanquam miror illâ ſuperbiâ, & importunitate, ſi quemquam habere potuit. atque ut hujus, quem dixi, mores, veros amicos parare non potuere: ſic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideles. non enim ſolùm ipſa fortuna cæca eſt, ſed eos etiam plerumque efficit cæcos, quos complexa eſt. itaque efferuntur illi ferè faſtidio & contumacia: neque quídquam inſipiente fortunato intolerabilius fieri poteſt. atque hoc quidem videre licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus; imperio, poteſtate, proſperis rebus immutari, ſperníque ab iis veteres amicitias, indulgere novis.

Quid autem ſtultius, quàm, cùm plurimum copiis, facultatibus, opibus poſſint, cætera parare, quæ parantur pecuniâ, equos, famulos, veſtem egregiam, vaſa pretioſa: amicos non parare, optimam & pulcherrimam vitæ, ut ita dicam, ſupellectilem? etenim cætera cùm parant, cui parent, neſciunt, nec cujus cauſâ laborent. ejus enim eſt iſtorum quidque, qui vincit viribus: amicitiarum ſua cuique permanet ſtabilis & certa poſſeſſio: ut, etiam ſi illa maneant, quæ ſunt quaſi dona fortunæ, tamen vita inculta, & deſerta ab amicis, non poſſit eſſe jucunda. ſed hæc hactenus.

Conſtituendi autem ſunt, qui ſint in amicitia fines, & quaſi termini diligendi: de quibus tres video ſententias ferri; quarum nullam probo; unam,

unam, ut eodem modo erga amicum affecti ſimus, quo erga noſmet ipſos: alteram, ut noſtra in amicos benevolentia, illorum erga nos benevolentiæ pariter æqualitérque reſpondeat: tertiam, ut, quanti quiſque ſe ipſe facit, tanti fiat ab amicis.

Harum trium ſententiarum nulli prorſus aſſentior. nec enim illa prima vera eſt, ut, quemadmodum in ſe quiſque, ſic in amicum ſit animatus. quàm multa enim, quæ noſtrâ cauſâ nunquam faceremus, facimus cauſâ amicorum? precari ab indigno, ſupplicare; tum acerbiùs in aliquem invehi, inſectaríque vehementiùs: quæ in noſtris rebus non ſatis honeſtè, in amicorum fiunt honeſtiſſimè: multæ quoque res ſunt, in quibus de ſuis commodis viri boni multa detrahunt, detrahíque patiuntur, ut iis amici potiùs, quàm ipſi, fruantur.

Altera ſententia eſt, quæ definit amicitiam paribus officiis ac voluntatibus. hoc quidem eſt nimis exiguè, & exiliter ad calculos vocare amicitiam, ut par ſit ratio acceptorum, & datorum. divitior mihi, & affluentior videtur eſſe vera amicitia: nec obſervare reſtrictè, ne plus reddat, quàm acceperit. neque enim verendum eſt, ne quid excidat, aut ne quid in terram defluat, aut ne plus æquo quid in amicitiam congeratur.

Tertius verò ille finis deterrimus, ut, quanti quiſque ſe ipſe faciat, tanti fiat ab amicis. ſæpe enim in quibuſdam aut animus abjectior eſt, aut

aut ſpès amplificandæ fortunæ fractior. non eſt igitur amici, talem eſſe in eum, qualis ille in ſe eſt: ſed potiùs eniti & efficere, ut amici jacentem animum excitet, inducátque ſpem cogitationémque meliorem.

Alius igitur finis veræ amicitiæ conſtituendus eſt, ſi priùs, quid maximè reprehendere Scipio ſolitus ſit, edixero. negabat ullam vocem inimiciorem amicitiæ potuiſſe reperiri, quàm ejus, qui dixiſſet, ita amare oportere, ut ſi aliquando eſſet oſurus. nec verò ſe adduci poſſe, ut hoc, quemadmodum putaretur, à Biante eſſe dictum crederet, qui ſapiens habitus eſſet unus è ſeptem; ſed impuri cujuſdam, aut ambitioſi, aut omnia ad ſuam potentiam revocantis eſſe ſententiam. quonam enim modo quiſquam amicus eſſe poterit, qui ſe putabit inimicum eſſe poſſe? quinetiam neceſſe erit cupere & optare, ut quàm ſæpiſſimè peccet amicus, quò plures det ſibi tanquam anſas ad reprehendum: rurſum autem rectè factis, commodíſque amicorum neceſſe erit angi, dolere, invidere.

Quare hoc quidem præceptum, cujuſcumque eſt, ad tollendam amicitiam valet. illud potiùs præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitiis comparandis, ut ne quando amare inciperemus eum, quem aliquando odiſſe poſſemus. quin etiam ſi minùs felices in diligendo fuiſſemus, ferendum id Scipio potiùs, quàm inimicitiarum tempus cogitandum, putabat.

His

His igitur finibus utendum arbitror, ut, cùm emendati mores amicorum ſint, tum ſit inter eos omnium rerum, conſiliorum, voluntatum, ſine ulla exceptione communitas: ut etiam ſi qua fortuna acciderit, ut minùs juſtæ amicorum voluntates adjuvandæ ſint, in quibus eorum aut caput agatur, aut fama, declinandum ſit de via, modò ne ſumma turpitudo ſequatur. eſt enim quatenus amicitiæ dari venia poſſit. nec verò negligenda eſt fama: nec mediocre telum ad res gerendas exiſtimare oportet benevolentiam civium: quam blanditiis & aſſentationibus colligere turpe eſt. virtus, quam ſequitur caritas, minimè repudianda eſt.

Sed ſæpe (enim redeo ad Scipionem, cujus omnis ſermo erat de amicitia) querebatur, quòd omnibus in rebus homines diligentiores eſſent; ut capras, & oves quot quiſque haberet, dicere poſſet: amicos quot haberet, non poſſet dicere: & in illis quidem parandis adhibere curam, in amicis eligendis negligentes eſſe: nec habere quaſi ſigna quædam, & notas, quibus eos, qui ad amicitiam eſſent idonei, judicarent. ſunt igitur firmi, & ſtabiles, & conſtantes eligendi; cujus generis eſt magna pænuria: & judicare difficile eſt, ſanè, niſi expertum. experiendum autem eſt in ipſa amicitia. ita præcurrit amicitia judicium, tollítque experiendi poteſtatem.

Eſt igitur prudentis, ſuſtinere, ut currum, ſic impetum benevolentiæ: quò utamur quaſi equis tentatis

tentatis ſic amicitiis, aliqua parte periclitatis moribus amicorum. quidam ſæpe in parva pecunia perſpiciuntur, quàm ſint leves: quidam, quos parva movere non potuit, cognoſcuntur in magna. ſin verò erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitiæ, ſordidum exiſtiment: ubi eos inveniemus, qui honores, magiſtratus, imperia, poteſtates, opes amicitiæ non anteponent? ut, cùm ex altera parte propoſita hæc ſint, ex altera jus amicitiæ, non multò illa malint? imbecilla enim natura eſt ad contemnendam potentiam: quam etiam ſi neglectâ amicitiâ conſecuti ſunt, obſcuratum iri ſe arbitrantur, quia non ſine magna cauſa ſit neglecta amicitia.

Itaque veræ amicitiæ difficillimè reperiuntur in iis, qui in honoribus, réque publica verſantur. ubi enim iſtum invenias, qui honorem amici anteponat ſuo? quid? hæc ut omittam, quàm graves, quàm difficiles pleriſque videntur calamitatum ſocietates? ad quas non eſt facilè inventu, qui deſcendat. quanquam Ennius rectè:

Amicus certus in re incerta cernitur:

tamen hæc duo levitatis, & infirmitatis pleroſque convincunt; aut ſi in bonis rebus contemnunt, aut in malis deſerunt.

Qui igitur utràque in re gravem, conſtantem, ſtabilem ſe in amicitia præſtiterit, hunc ex maximè raro hominum genere judicare debemus, & pænè divino. firmamentum autem ſtabilitatis, conſtantiaéque ejus, quam in amicitia quærimus, fides eſt. nihil

nihil enim ſtabile eſt, quod infidum eſt. ſimplicem præterea, & communem, & conſentientem, qui rebus iiſdem moveatur, eligi par eſt: quæ omnia pertinent ad fidelitatem. neque enim fidum poteſt eſſe multiplex ingenium, & tortuoſum. neque verò, qui non iiſdem rebus movetur, & natura conſentit, aut fidus, aut ſtabilis poteſt eſſe.

Addendum eodem eſt, ut ne criminibus, aut inferendis delectetur, aut credat oblatis: quæ omnia pertinent ad eam, quam jamdudum tracto, conſtantiam. ita fit verum illud, quod initio dixi, amicitiam, niſi inter bonos, eſſe non poſſe. eſt enim boni viri (quem eundem ſapientem licet dicere) hæc duo tenere in amicitia: primùm, nequid fictum ſit, néve ſimulatum: apertè enim vel odiſſe, magis ingenui eſt, quàm fronte occultare ſententiam. deinde, non ſolùm ab aliquo allatas criminationes repellere, ſed ne ipſum quidem eſſe ſuſpicioſum, ſemper aliquid exiſtimantem ab amico eſſe violatum.

Accedat huc ſuavitas quædam oportet ſermonum, atque morum, haudquaquam mediocre condimentum amicitiæ. triſtitia autem, & in omni re ſeveritas, habet illa quidem gravitatem: ſed amicitia remiſſior eſſe debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem facilitatémque proclivior.

Exſiſtit autem hoc loco quædam quæſtio ſubdifficilis: num quando amici novi, digni amicitiâ, veteribus ſint anteponendi, ut equis vetulis te-

anteponere ſolemus. indigna homine dubitatio. non enim amicitiarum eſſe debent, ſicut aliarum rerum, ſatietates. veterrima quæque (ut ea vina, quæ vetuſtatem ferunt) eſſe debent ſuaviſſima: verúmque illud eſt, quod dicitur, multos modios ſalis ſimul edendos eſſe, ut amicitiæ munus expletum ſit.

Novitates autem, ſi ſpem aſſerunt, ut, tanquam in herbis non fallacibus, fructus appareat, non ſunt illæ quidem repudiandæ: vetuſtas tamen ſuo loco conſervanda eſt. maxima eſt enim vis vetuſtatis & conſuetudinis. atqui in ipſo equo, cujus modò mentionem feci, ſi nulla res impediat, nemo eſt, qui non eo, quo conſuevit, libentiùs utatur, quàm intractato & novo: nec modò in hoc, quod eſt animal, ſed in iis etiam quæ ſunt inanimata, conſuetudo valet: cùm locis etiam ipſis montuoſis delectemur, & ſilveſtribus, in quibus diutiùs commorati ſumus.

Sed maximum eſt in amicitia, ſuperiorem parem eſſe inferiori. ſæpe enim excellentiæ quædam ſunt: qualis erat Scipionis in noſtro, ut ita dicam, grege. nunquam ſe ille Philo, nunquam Rupilio, nunquam Mummio antepoſuit, nunquam inferioris ordinis amicis. Q. verò Maximum fratrem, egregium virum, omninò ſibi nequaquam parem, quòd is anteibat ætate, tanquam ſuperiorem colebat, ſuóſque omnes per ſe poſſe eſſe ampliores volebat.

Quod faciendum, imitandúmque eſt omnibus: ut,

ut, ſi quam præſtantiam virtutis, ingenii, fortunæ conſecuti ſunt, impertiant eam ſuis, communicéntque cum proximis: ut, ſi parentibus nati ſint humilibus, ſi propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortunâ, eorum augeant opes, eíſque honori ſint, & dignitati: ut in fabulis, qui aliquamdiu propter ignorationem ſtirpis, & generis in famulatu fuerint, cùm cogniti ſunt, & aut deorum, aut regum filii inventi, retinent tamen caritatem in paſtores, quos patres multos annos eſſe duxerunt. quod quidem eſt multò profectò magis in veris patribus certíſque faciendum. fructus enim ingenii, & virtutis, omníſque præſtantiæ, tum maximus capitur, cùm in proximum quemque confertur.

Ut igitur ii, qui ſunt in amicitiæ conjunctioníſque neceſſitudine ſuperiores, exæquare ſe cum inferioribus debent: ſic inferiores non dolere, ſe à ſuis amicis aut ingenio, aut fortunâ, aut dignitate ſuperari. quorum plerique aut queruntur ſemper aliquid, aut etiam exprobrant: eóque magis, ſi aliquid habere ſe putant, quod officiosè, & amicè, & cum labore aliquo ſuo factum queant dicere. odioſum ſanè genus hominum, officia exprobrantium: quæ meminiſſe debet is, in quem collata ſunt, non commemorare, qui contulit.

Quamobrem ut ii, qui ſuperiores ſunt, ſummittere ſe debent in amicitia: ſic quodam modo inferiores extollere. ſunt enim quidam, qui moleſtas amicitias faciunt, cùm ipſi ſe contemni

putant quod non ferè contingit, nisi iis, qui etiam contemnendos se arbitrantur; qui hac opinione non modò verbis, sed etiam opere levandi sunt.

Tantum autem cuique tribuendum, primùm, quantum ipse efficere possis: deinde etiam, quantum ille, quem diligas atque adjuves, sustinere. non enim tu possis, quantumvis licet excellas, omnes tuos ad honores amplissimos perducere: ut Scipio P. Rutilium potuit consulem efficere, fratrem ejus Lucium non potuit. quòd si etiam possis quidvis deferre ad alterum, videndum est tamen, quid ille possit sustinere.

Omninò amicitiæ, corroboratis jam, confirmatísque & ingeniis, & ætatibus, judicandæ sunt: nec, si qui ineunte ætate venandi, aut pilæ studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tum eodem studio præditos dilexerunt. isto enim modo nutrices & pædagogi jure vetustatis plurimum benevolentiæ postulabunt: qui negligendi quidem non sunt, sed alio quodam modo colendi. aliter amicitiæ stabiles permanere non possunt. dispares enim mores disparia studia sequuntur, quorum dissimilitudo dissociat amicitias: nec ob aliam causam ullam boni, improbis; improbi, bonis amici esse non possunt, nisi quòd tanta est inter eos, quanta maxima potest esse, morum studiorúmque distantia.

Rectè etiam præcipi potest in amicitiis, ne intemperata quædam benevolentia (quod persæpe fit) impediat magnas utilitates amicorum. nec enim

enim (ut ad fabulas redeam) Trojam Neoptolemus capere potuiſſet, ſi Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter ſuum impedientem, audire voluiſſet. & ſæpe incidunt magnæ res, ut diſcedendum ſit ab amicis: quas qui impedire vult, quòd deſiderium non facilè ferat, is & infirmus eſt mollíſque natura, & ob eam ipſam cauſam in amicitia parum juſtus.

Atque in omni re conſiderandum eſt, & quid poſtules ab amico, & quid patiare à te impetrari. eſt etiam quaſi quædam calamitas in amicitiis dimittendis nonnunquam neceſſaria: jam enim à ſapientium familiaritatibus ad vulgares amicitias oratio noſtra delabitur. erumpunt ſæpe vitia amicorum cùm in ipſos amicos, tum in alienos; quorum tamen ad amicos redundet infamia. tales igitur amicitiæ ſunt remiſſione uſus eluendæ, & (ut Catonem dicere audivi) diſſuendæ magis, quàm diſcindendæ. niſi quædam admodum intolerabilis injuria exarſerit, ut neque rectum, neque honeſtum ſit, neque fieri poſſit, ut non ſtatim alienatio disjunctióque facienda ſit.

Sin autem morum, aut ſtudiorum commutatio quædam (ut fieri ſolet) facta erit, aut in reipublicæ partibus diſſenſio interceſſerit (loquor enim jam, ut paulo antè dixi, non de ſapientium, ſed de communibus amicitiis) cavendum erit, ne non ſolùm amicitiæ depoſitæ, ſed inimicitiæ etiam ſuſceptæ videantur. nihil enim eſt turpius, quàm cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris.

eris. ab amicitia Q. Pompeii meo nomine ſe removerat (ut ſcitis) Scipio: propter diſſenſionem autem, quæ erat in republica, alienatus eſt à collega noſtro Metello. utrumque egit graviter, auctoritate, & offenſione animi non acerba.

Quamobrem primùm danda opera eſt, ne qua amicorum diſſidia fiant: ſin tale aliquid evenerit; ut exſtinctæ potiùs amicitiæ, quàm oppreſſæ eſſe videantur. cavendum verò eſt, ne etiam in graves inimicitias convertant ſe amicitiæ: è quibus jurgia, maledicta. contumeliæ gignuntur. quæ tamen ſi tolerabiles erunt, ferendæ ſunt: & hic honos veteri amicitiæ tribuendus eſt, ut is in culpa ſit, qui faciat, non qui patiatur injuriam. omninò omnium horum vitiorum atque incommodorum una cautio eſt, atque una proviſio, ut ne nimis citò diligere incipiamus, néve indignos.

Digni autem ſunt amicitiâ, quibus in ipſis ineſt cauſa, cur diligantur. rarum genus (& quidem omnia præclara rara) nec quidquam difficilius, quàm reperire, quod ſit omni ex parte in ſuo genere perfectum. ſed plerique neque in rebus humanis quidquam bonum norunt, niſi quod fructuoſum ſit: & amicos, tanquam pecudes, eos potiſſimùm diligunt, ex quibus ſperant ſe maximum fructum eſſe capturos.

Ita pulcerrimâ illa, & maximè naturali carent amicitiâ, per ſe & propter ſe expetendâ: nec ipſi ſibi exemplo ſunt, hæc vis amicitiæ qualis & quanta ſit. ipſe enim ſe quiſque diligit, non

ut

ut aliquam à ſe ipſe mercedem exigat caritatis ſuæ, ſed quòd per ſe ſibi quiſque carus eſt. quod niſi idem in amicitiam transferatur, verus amicus nunquam reperietur. eſt enim is quidem tanquam alter idem.

Quòd ſi hoc apparet in beſtiis, volucribus, nantibus, agreſtibus, cicuribus, feris, primùm ut ſe ipſæ diligant: (id enim pariter cum omni animante naſcitur) deinde ut requirant, atque appetant, ad quas ſe applicent, ejuſdem generis animantes: ídque faciunt cum deſiderio, & cum quadam ſimilitudine amoris humani: quantò id magis in hominis ſit naturâ, qui & ſe ipſe diligit, & alterum anquirit, cujus animum ita cum ſuo commiſceat, ut efficiat pænè unum ex duobus?

Sed plerique perversè, ne dicam impudenter, amicum habere talem volunt, qualis ipſi eſſe non poſſunt: quaéque ipſi non tribuunt amicis, hæc ab iis deſiderant. par eſt autem, primùm ipſum eſſe virum bonum, tum alterum ſimilem ſui quærere. in talibus ea, quam jamdudum tractamus, ſtabilitas amicitiæ confirmari poteſt: cùm homines benevolentiâ conjuncti, primùm cupiditatibus iis, quibus cæteri ſerviunt, imperabunt: deinde æquitate juſtitiáque gaudebunt, omniáque alter pro altero ſuſcipiet: neque quidquam unquam niſi honeſtum & rectum alter ab altero poſtulabit: neque ſolùm colent inter ſe, ac diligent, ſed etiam verebuntur. nam maximum ornamentum

tum amicitiæ tollit, qui ex ea tollit verecundiam.

Itaque in iis pernicioſus eſt error, qui exiſtimant, libidinum, peccatorúmque omnium patere in amicitia licentiam. virtutum amicitia adjutrix à naturâ data eſt, non vitiorum comes: ut, quoniam ſolitaria non poſſet virtus ad ea, quæ ſumma ſunt, pervenire, conjuncta & conſociata cum altera perveniret; quæ ſi quos inter ſocietas aut eſt, aut fuit, aut futura eſt, eorum eſt habendus ad ſummum naturæ bonum optimus beatiſſimúſque comitatus.

Hæc eſt, inquam, ſocietas, in qua omnia inſunt, quæ putant homines expetenda, honeſtas, gloria, tranquillitas animi, atque jucunditas: ut, cùm hæc adſint, beata vita ſit, & ſine his eſſe non poſſit. quod cùm optimum maximúmque ſit, ſi id volumus adipiſci. virtuti opera danda eſt: ſine qua neque amicitiam, neque ullam rem expetendam conſequi poſſumus. eâ verò neglectâ, qui ſe amicos habere arbitrantur, tum ſe denique erraſſe ſentiunt, cùm eos gravis aliquis caſus experiri cogit.

Quocirca (dicendum eſt enim ſæpius) cùm judicaveris, diligere oportet: non cùm dilexeris, judicare. ſed cùm multis in rebus negligentiâ plectimur: tum maximè in amicis & deligendis & colendis. præpoſteris enim utimur conſiliis, & acta agimus, quod vetamur veteri proverbio. nam implicati ultro & citrò, vel uſu diuturno, vel etiam officiis, repentè in medio curſu amicitias, exorta

exorta aliqua offenſione, dirumpimus. quo etiam magis vituperanda eſt rei maximè neceſſariæ tanta incuria.

Una eſt enim amicitia in rebus humanis, de cujus utilitate omnes uno ore conſentiunt, quamquam à multis ipſa virtus contemnitur, & venditatio quædam, atque oſtentatio eſſe dicitur. multi divitias deſpiciunt, quos parvo contentos tenuis victus cultúſque delectat: honores verò, quorum cupiditate quidam inflammantur, quàm multi ita contemnunt, ut nihil inanius, nihil levius eſſe exiſtiment. itemque cætera, quæ quibuſdam admirabilia videntur, permulti ſunt, qui pro nihilo putent. de amicitia omnes ad unum idem ſentiunt, & ii, qui ad rempublicam ſe contulerunt: & ii, qui rerum cognitione doctrináque delectantur: & ii, qui ſuum negotium gerunt otioſi: poſtremò ii, qui ſe totos tradiderunt voluptatibus, ſine amicitia vitam eſſe nullam ſentiunt, ſi modò velint aliqua ex parte liberaliter vivere. ſerpit enim neſcio quomodo per omnium vitas amicitia: nec ullam ætatis degendæ rationem patitur eſſe expertem ſui.

Quinetiam ſi quis ea aſperitate eſt & immanitate naturæ, congreſſus ut hominum fugiat atque oderit, qualem fuiſſe Athenis Timonem neſcio quem accepimus: tamen is pati non poſſit, ut non anquirat aliquem, apud quem evomat virus acerbitatis ſuæ. atque hoc maximè judicaretur, ſi quid tale poſſet contingere, ut aliquis

nos deus ex hac hominum frequentia tolleret, & in ſolitudine uſpiam collocaret, atque ibi ſuppeditans omnium rerum, quas natura deſiderat, abundantiam, & copiam, hominis omninò adſpiciendi poteſtatem eriperet. quis tam eſſet ferreus, qui eam vitam ferre poſſet, cuíque non auferret fructum voluptatum omnium ſolitudo?

Verum ergo illud eſt, quod à Tarentino Archyta, ut opinor, dici ſolitum, noſtros ſenes commemorare audivi, ab aliis ſenibus auditum: Si quis in cœlum aſcendiſſet, naturámque mundi, & pulcritudinem ſiderum perſpexiſſet, inſuavem illam admirationem ei fore; quæ jucundiſſima fuiſſet, ſi aliquem cui narraret, habuiſſet. ſic natura ſolitarium nihil amat, ſempérque ad aliquod tamquam adminiculum annititur: quod in amiciſſimo quoque dulciſſimum eſt. ſed cùm tot ſignis eadem natura declaret, quid velit, anquirat, ac deſideret: obſurdeſcimus tamen neſcio quomodo; nec ea, quæ ab ea monemur, audimus. eſt enim varius & multiplex uſus amicitiæ, multaéque cauſæ ſuſpicionum offenſionúmque dantur: quas tum evitare, tum elevare, tum ferre, ſapientis eſt. una illa ſublevanda offenſio eſt, ut & veritas in amicitia, & fides retineatur. nam & monendi amici ſæpe ſunt, & objurgandi: & hæc accipienda amicè, cùm benevolè fiunt.

Sed neſcio quomodo verum eſt, quod in Andria familiaris meus dicit:

Obſequium amicos, veritas odium parit.

Moleſta

Moleſta veritas, ſi quidem ex ea naſcitur odium; (quod eſt venenum amicitiæ) ſed obſequium multo moleſtius, quod peccatis indulgens, præcipitem amicum ferri ſinit. maxima autem culpa in eo eſt, qui & veritatem aſpernatur, & in fraudem obſequio impellitur. omni igitur hac in re habenda ratio, & diligentia eſt: primùm, ut monitio acerbitate, deinde objurgatio contumeliâ careat: in obſequio autem (quoniam Terentiano verbo lubenter utimur) comitas adſit: aſſentatio, vitiorum adjutrix, procul amoveatur: quæ non modò amico, ſed ne libero quidem digna eſt. aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur.

Cujus autem aures veritati clauſæ ſunt, ut ab amico verum audire nequeat, hujus ſalus deſperanda eſt. ſcitum eſt enim illud Catonis, ut multa; melius de quibuſdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos, qui dulces videantur: illos verum ſæpe dicere, hos nunquam. atque illud abſurdum eſt, quòd ii, qui monentur, eam moleſtiam, quam debent capere, non capiunt: eam capiunt, qua debent vacare. peccaſſe enim ſe non anguntur, objurgari moleſtè ferunt: quod contra oportebat, delicto dolere, correctione gaudere.

Ut igitur & monere, & moneri, proprium eſt veræ amicitiæ: & alterum liberè facere, non aſperè; alterum patienter accipere, non repugnanter: ſic habendum eſt, nullam in amicitiis

peſtem eſſe majorem, quàm adulationem, blanditiam, aſſentationem. quamvis enim multis nominibus eſt hoc vitium notandum, levium hominum atque fallacium, ad voluntatem loquentium omnia, nihil ad veritatem.

Cùm autem omnium rerum ſimulatio eſt vitioſa (tollit enim judicium veri, idque adulterat) tum amicitiæ repugnat maximè: delet enim veritatem, ſine qua nomen amicitiæ valere non poteſt. nam cùm amicitiæ vis ſit in eo, ut unus quaſi animus fiat ex pluribus: quî id fieri poterit, ſi ne in uno quidem quoque unus animus erit, idémque ſemper; ſed varius, commutabilis, multiplex?

Quid enim poteſt eſſe tam flexibile, tam devium, quàm animus ejus, qui ad alterius non modò ſenſum, ac voluntatem, ſed etiam vultum, atque nutum convertitur?

Negat quis? nego: ait? aio. poſtrèmò imperavi egomet mihi,
Omnia aſſentari,

ut ait idem Terentius: ſed ille ſub Gnathonis perſona: quod amici genus adhibere, omninò levitatis eſt.

Multi autem Gnathonum ſimiles cùm ſint, loco, fortuna, fama ſuperiores: horum eſt aſſentatio moleſta, cùm ad vanitatem acceſſit auctoritas.

Secerni autem blandus amicus à vero, & internoſci, tam poteſt, adhibita diligentia, quàm omnia fucata, & ſimulata à ſinceris, atque veris-

concio-

concio, quæ ex imperitiſſimis conſtat, tamen judicare ſolet, quid interſit inter popularem, id eſt aſſentatorem & levem civem, & inter conſtantem, ſeverum, & gravem. quibus blanditiis C. Papirius nuper influebat in aures concionis, cùm ferret legem de tribunis plebis reficiendis? Diſſuaſimus nos.

Sed nihil de me: de Scipione dicam libentiùs. quanta illa, dii immortales! fuit gravitas? quanta in oratione majeſtas? ut facilè ducem populi Romani, non comitem diceres. ſed aſſuiſtis: & eſt in manibus oratio. itaque lex popularis ſuffragiis populi repudiata eſt. atque, ut ad me redeam; meminiſtis, Q. Maximo, fratre Scipionis, & L. Mancino conſulibus, quàm popularis lex de ſacerdotiis C. Licinii Craſſi videbatur? cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. atque is primùm inſtituit in forum verſus agere cum populo. tamen illius vendibilem orationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, facilè vincebat. atque id actum eſt prætore me, quinquennio antè, quàm conſul ſum factus. itaque rei veritate magis, quàm ſumma auctoritate cauſa illa defenſa eſt.

Quòd ſi in ſcena, id eſt, in concione, in qua rebus fictis & adumbratis loci plurimum eſt, tamen verum valet, (ſi modò id patefactum, & illuſtratum eſt) quid in amicitia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? in qua niſi (ut dicitur) apertum pectus videas, tuúmque oſtendas,

das, nihil fidum, nihil exploratum habeas: ne amare quidem, aut amari; cùm id, quàm verè fiat, ignores. quanquam iſta aſſentatio, quamvis perniciosa ſit, nocere tamen nemini poteſt, niſi ei, qui eam recipit, atque ea delectatur. ita fit, ut is aſſentatoribus patefaciat aures ſuas maximè, qui ipſe ſibi aſſentetur, & ſe maximè ipſe delectet.

Omninò eſt amans ſui virtus. optimè enim ſe ipſa novit, quámque amabilis ſit, intelligit. ego autem non de virtute nunc loquor, ſed de virtutis opinione. virtute enim ipſa non tam multi prædíti eſſe, quàm videri volunt. hos delectat aſſentatio: his fictus ad ipſorum voluntatem ſermo cùm adhibetur, orationem illam vanam teſtimonium eſſe laudum ſuarum putant. nulla eſt igitur hæc amicitia, cùm alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus eſt. nec paraſitorum in comœdiis aſſentatio nobis faceta videretur, niſi eſſent milites glorioſi.

Magnas verò agere gratias Thaïs mihi?

Satis erat reſpondere, *Magnas: Ingentes*, inquit. ſemper auget aſſentator id, quod is, cujus ad voluntatem dicitur, vult eſſe magnum.

Quamobrem, quamvis blanda iſta vanitas apud eos valeat, qui ipſi illam allectant & invitant: tamen etiam graviores conſtantioréſque admonendi ſunt, ut animadvertant, ne callida aſſentatione capiantur. apertè enim adulantem nemo non videt, niſi qui admodum eſt excors. callidus ille, & occultus ne ſe inſinuet, ſtudioſè cavendum eſt.

eſt. nec enim facillimè agnoſcitur, quippe qui etiam adverſando ſæpe aſſentetur: & litigare ſe ſimulans, blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique ſe patiatur: ut is, qui illuſus ſit, plus vidiſſe videatur. quid autem turpius quàm illudi? Quod ne accidat, magis cavendum eſt, ut in Epiclero:

Hodie me ante omnes comicos ſtultos ſenes
Verſaris, atque luſeris lautiſſimè.

Hæc enim etiam in fabulis ſtultiſſima perſona eſt improvidorum & credulorum ſenum. ſed neſcio quo pacto ab amicitiis perfectorum hominum, id eſt, ſapientium (de hac dico ſapientia, quæ videtur in hominem cadere poſſe) ad leves amicitias deflexit oratio. quamobrem ad illa prima redeamus, eáque ipſa concludamus aliquando. Virtus, virtus, inquam, C. Fanni, & tu, Q. Muci, & conciliat amicitias, & conſervat. in ea eſt enim convenientia rerum, in ea ſtabilitas, in ea conſtantia: quæ cùm ſe extulit, & oſtendit lumen ſuum, & idem aſpexit agnovítque in alio; ad id ſe admovet, viciſſímque accipit illud, quod in altero eſt: ex quo eorum exardeſcit ſive amor, ſive amicitia. utrumque enim dictum eſt ab amando. amare autem nihil aliud eſt, niſi eum ipſum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla utilitate quæſita.

Quæ tamen ipſa efflorescit ex amicitia, etiam ſi tu eam minùs ſequutus ſis. hac nos adoleſcentes benevolentia ſenes illos L. Paulum, M. Catonem,

tonem, C. Gallum, P. Naſicam, T. Gracchum, Scipionis noſtri ſocerum, dileximus. hæc etiam magis elucet inter æquales, ut inter me & Scipionem, L. Furium, P. Rupilium, Sp. Mummium. viciſſim autem ſenes in adoleſcentium caritate acquieſcimus; ut in veſtra, ut in Q. Tuberonis: equidem etiam admodum adoleſcentis, P. Rutilii, A. Virginii familiaritate delector. quoniámque ita ratio comparata eſt vitæ naturaéque noſtræ, ut alia ætas oriatur; maximè quidem optandum eſt, ut cum æqualibus poſſis, quibus-cum tanquam è carceribus emiſſus ſis, cum iiſdem ad calcem, ut dicitur, pervenire.

Sed quoniam res humanæ fragiles, caducaéque ſunt, ſemper aliqui anquirendi ſunt, quos diligamus, & à quibus diligamur. caritate enim benevolentiáque ſublata & à quibus omnis eſt è vita ſublata jucunditas. mihi quidem Scipio, quanquam eſt ſubitò ereptus, vivit tamen, ſempérque vivet: virtutem enim amavi illius viri, quæ exſtincta non eſt. nec mihi ſoli verſatur ante oculos, qui illam ſemper in manibus habui, ſed etiam poſteris erit clara, & inſignis. nemo unquam animo, aut ſpe majora ſuſcipiet, qui ſibi non illius memoriam, atque imaginem proponendam putet.

Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis poſſim comparare. in ha mihi de republica conſenſus, in hac rerum privatarum conſilium; in eadem requies plena ob

lectationi

lectationis fuit. nunquam illum ne minima quidem re offendi, quod quidem ſenſerim: nihil audivi ex eo ipſe, quod nollem. una domus erat, idem victus, iſque communis: neque ſolùm militia, ſed etiam peregrinationes, ruſticationéſque communes.

Nam quid ego de ſtudiis dicam cognoſcendi ſemper aliquid, atque diſcendi? in quibus remoti ab oculis populi, omne otioſum, tempus contrivimus? Quarum rerum recordatio & memoria, ſi unà cum illo occidiſſet, deſiderium conjunctiſſimi atque amantiſſimi viri ferre nullo modo poſſem. ſed nec illa exſtincta ſunt, aluntúrque potiùs & augentur cogitatione & memoria: & ſi illis planè orbatus eſſem; magnum tamen afferret mihi ætas ipſa ſolatium: diutiùs enim jam in hoc deſiderio eſſe non poſſum. omnia autem brevia, tolerabilia eſſe debent, etiam ſi magna ſint.

Hæc habui, de amicitia quæ dicerem. vos autem hortor, ut ita virtutem locetis, ſine qua amicitia eſſe non poteſt, ut, eâ exceptâ, nihil amicitiâ præſtabilius putetis.

PARADOXA,

AD

MARCUM BRUTUM.

ANIMADVERTI, Brute, ſæpe Catonem, avunculum tuum, cùm in ſenatu ſententiam diceret, locos graves ex philoſophia tractare, abhorrentes ab hoc uſu forenſi & publico: ſed dicendo conſequi tamen, ut illa etiam populo probabilia viderentur. quod eo majus eſt illi, quàm aut tibi, aut nobis: quia nos eâ philoſophiâ plus utimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multùm diſcrepant ab opinione populari. Cato autem perfectus (meâ ſententiâ) Stoicus, & ea ſentit, quæ non ſanè probantur in vulgus; & in ea eſt hæreſi, quæ nullum ſequitur florem orationis, neque dilatat argumentum: minutis interrogatiunculis, & quaſi punctis, quod propoſuit, efficit. ſed nihil eſt tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non ſplendeſcat oratione, & tanquam excolatur. quod cùm ita putarem, feci etiam audaciùs, quàm ille ipſe, de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de continentia, de morte, de omni laude virtutis, de diis immortalibus, de

caritate

caritate patriæ, Stoicè ſolet, oratoriis ornamentis adhibitis, dicere. ego verò illa ipſa, quæ vix in gymnaſiis, & in otio Stoici probant, ludens conjeci in communes locos. quæ quia ſunt admirabilia, contráque opinionem omnium, ab ipſis etiam παράδοξα appellantur: tentare volui, poſſéntne proferri in lucem, id eſt, in forum, & ita dici, ut probarentur: an alia quædam eſſet erudita, alia popularis oratio: eóque ſcripſi libentiùs, quòd mihi iſta παράδοξα quæ appellant, maximè videntur eſſe Socratica, longéque veriſſima. accipies igitur hoc parvum opuſculum, lucubratum his jam contractioribus noctibus: quoniam illud majorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit: & deguſtabis genus hoc exercitationum earum, quibus uti conſuevi, cùm ea, quæ dicuntur in ſcholis θετικὰ, ad noſtrum hoc oratorium transfero, dicendi genus. hoc tamen opus in acceptum ut referas, nihil poſtulo. non eſt enim tale, ut in arce poni poſſit, quaſi illa Minerva Phidiæ: ſed tamen, ut ex eadem officina exiſſe appareat.

PARADOXON I.

Ὅτι μόνον ἀγαθὸν, τὸ καλὸν.
Quod honeſtum ſit, id ſolum bonum eſſe.

VEREOR, ne cui veſtrûm ex Stoicorum hominum diſputationibus, non ex meo ſenſu deprompta hæc videatur oratio: dicam tamen quod ſentio: & dicam breviùs, quàm res tanta dici poſcit.

nunquam mehercule ego neque pecunias iſtorum, neque tecta magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas, quibus maximè adſtricti ſunt, voluptates in bonis rebus aut expetendis eſſe duxi: quippe cùm viderem, rebus his circumfluentibus ea tamen deſiderare maximè, quibus abundarent: neque enim expletur unquam, nec ſatiatur cupiditatis fitis: neque ſolùm ea qui habent, libidine augendi cruciantur, ſed etiam amittendi metu, in quo equidem continentiſſimorum hominum, majorum noſtrorum, ſæpe requiro prudentiam, qui hæc imbecilla & commutabilia pecuniæ membra, verbo BONA putaverunt appellanda, cùm re ac factis longè aliter judicaviſſent. potéſtne bonum cuiquam malo eſſe? aut poteſt quiſquam in abundantia bonorum ipſe eſſe non bonus? Atqui iſta omnia talia videmus, ut etiam improbi habeant, & obſint probis. quamobrem licet irrideat, ſi quis vult: plus apud me tamen vera ratio valebit, quàm vulgi opinio, neque ego unquam bona perdidiſſe dicam, ſi quis pecus aut ſupellectilem amiſerit; neque non ſæpe laudabo ſapientem illum, Biantem, ut opinor, qui numeratur in ſeptem: cujus cùm patriam Prienen cepiſſet hoſtis, ceteríque ita fugerent, ut multa de ſuis rebus ſecum aſportarent: cùm eſſet admonitus à quodam, ut idem ipſe faceret; Ego verò, inquit, facio. nam omnia mea porto mecum. ille hæc ludibria fortunæ, nec ſua quidem putavit, quæ nos appellamus

etiam

etiam bona. quid eſt igitur, quæret aliquis, bonum? ſi quid rectè fit, & honeſtè, & cum virtute, id bene fieri, verè dicitur: &, quod rectum, & honeſtum, & cum virtute eſt, id ſolum opinor Bonum.

Sed hæc videri poſſunt obſcuriora, cùm lentiùs diſputantur. vitâ atque factis illuſtranda ſunt ſummorum virorum hæc, quæ verbis ſubtiliùs, quàm ſatis eſt, diſputari videntur. quæro enim à vobis, num ullam cogitationem habuiſſe videantur ii, qui hanc rempublicam tam præclarè fundatam nobis reliquerunt, aut auri, aut argenti ad avaritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut ſupellectilis ad delicias, aut epularum ad voluptates? Ponite ante oculos unumquemque regum. vultis à Romulo? vultis poſt liberam civitatem, ab iis ipſis, qui liberaverunt eam? Quibus tandem gradibus Romulus adſcendit in cœlum? iſne, quæ iſti bona appellant? an rebus geſtis atque virtutibus? Quid? Numæ Pompilii, minúſne gratas diis immortalibus capedines, ac fictiles urnulas fuiſſe, quàm filicatas aliorum pateras arbitramur? Omitto reliquos: ſunt enim omnes pares inter ſe, præter Superbum. Brutum ſi quis roget, quid egerit in patria liberanda: ſi quis item reliquos ejuſdem conſilii ſocios, quid ſpectaverint, quid ſecuti ſint: num quis exſiſtet, cui voluptas, cui divitiæ, cui denique præter officium fortis & magni viri, quidquam aliud propoſitum fuiſſe videatur? Quæ res ad necem Porſennæ C. Mucium impulit,

impulit, ſine ulla ſpe ſalutis ſuæ? Quæ vis Coclitem contra omnes hoſtium copias tenuit in ponte ſolum? quæ patrem Decium, quæ filium devotavit, atque immiſit in armatas hoſtium copias? Quid continentia C. Fabricii, quid tenuitas victûs M'. Curii ſequebatur? Quid duo propugnacula belli Punici, Cn. & P. Scipiones, qui Carthaginienſium adventum corporibus ſuis intercludendum putaverunt? quid Africanus major? quid minor? quid inter horum ætates interjectus Cato? quid innumerabiles alii (nam domeſticis exemplis abundamus:) cogitaſſe quidquam in vita ſibi expetendum, niſi quod laudabile eſſe, & præclarum videretur?

Veniant igitur iſti irriſores hujus orationis ac ſententiæ: & jam vel ipſi judicent, utrùm ſe horum alicujus, qui marmoreis tectis, ebore & auro fulgentibus, qui ſignis, qui tabulis, qui cælato auro & argento, qui Corinthiis operibus abundant, an C. Fabricii, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, ſimiles eſſe malint? Atque hæc quidem, quæ modò huc, modò illuc transferuntur, facilè adduci ſolent, ut in rebus bonis eſſe negent: illud tamen arctè tenent, accuratéque defendunt, voluptatem eſſe ſummum bonum. quæ quidem mihi vox pecudum videtur eſſe, non hominum. Tu, cùm tibi ſive deus, ſive mater (ut ita dicam) rerum omnium, natura, dederit animum, quo nihil eſt præſtantius, neque divinius: ſic te ipſe abjicies, atque proſternes, ut nihil inter te atque inter quadrupedem

drupedem aliquam putes intereſſe? Quidquam bonum eſt, quod non eum, qui id poſſidet, meliorem facit? Ut enim quiſque eſt maximè boni particeps, ita & laudabilis maximè: neque eſt ullum bonum, de quo non is, qui id habeat, honeſtè poſſit gloriari. quid autem eſt horum in voluptate? meliorémne efficit, aut laudabiliorem virum? an quiſquam in potiundis voluptatibus gloriando ſeſe, & prædicatione effert? Atqui ſi voluptas, quæ plurimorum patrociniis defenditur, in rebus bonis habenda non eſt; eáque, quò eſt major, eò magis mentem è ſua ſede & ſtatu dimovet: profectò nihil eſt aliud bene & beatè vivere, niſi honeſtè & rectè vivere.

PARADOXON II.

Ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν.
In quo virtus ſit, ei nihil deeſſe ad beate vivendum.

Nec verò ego M. Regulum, ærumnoſum, nec infeliçem, nec miſerum, unquam putavi. non enim magnitudo animi ejus excruciabatur à Pœnis, non gravitas, non fides, non conſtantia, non ulla virtus, non denique animus ipſe: qui tot vitutum præſidio, tantóque comitatu, cùm corpus ejus caperetur, capi certè ipſe non potuit. Caium verò Marium vidimus, qui mihi ſecundis in rebus unus ex fortunatis hominibus; in adverſis, unus ex ſummis viris videbatur, quo beatius eſſe mortali nihil poteſt. neſcis, inſane, neſcis, quantæ vires virtus habeat, nomen tantùm virtutis uſurpas:

uſurpus: quid ipſa valeat, ignoras. nemo poteſt non beatiſſimus eſſe, qui eſt totus aptus ex ſeſe, quiſque in ſe uno ſua ponit omnia. cui ſpes omnis, & ratio & cogitatio pendet ex fortuna; huic nihil poteſt eſſe certi; nihil quod exploratum habeat permanſurum ſibi unum diem. eum tu hominem terreto, ſi quem eris nactus, iſtis mortis, aut exilii minis. mihi verò quidquid acciderit in tam ingrata civitate, ne recuſanti quidem evenerit, non modò repugnanti. quid enim ego laboravi? aut quid egi, aut in quo evigilaverunt curæ & cogitationes meæ, ſi quidem nihil peperi tale, nihil conſecutus ſum, ut eo ſtatu eſſem, quem neque fortunæ temeritas, neque inimicorum labefactaret injuria? mortémne mihi minitaris, ut omninò ab hominibus; an exilium, ut ab improbis demigrandum ſit? mors terribilis eſt iis, quorum cum vita omnia exſtinguuntur; non iis, quorum laus emori non poteſt: exilium autem illis, quibus quaſi circumſcriptus eſt habitandi locus; non iis, qui omnem orbem terrarum, unum urbem eſſe ducunt. Te miſeriæ, te ærumnæ premunt, qui te beatum, qui florentem putas: tuæ libidines te torquent: tu dies, noctéſque cruciaris; cui nec ſat eſt, quod eſt, & id ipſum, ne non ſit diuturnum, times: te conſcientiæ ſtimulant maleficiorum tuorum: te metus exanimant judiciorum atque legum: quocumque adſpexiſti, ut furiæ, ſic tuæ tibi occurrunt injuriæ, quæ te reſpitare non ſinunt. quam-

obrem

obrem ut improbo, & ſtulto, & inerti nemini bene eſſe poteſt: ſic bonus vir, & fortis, & ſapiens, miſer eſſe non poteſt. nec verò, cujus virtus, moréſque laudandi ſunt, ejus non laudanda vita eſt: neque porrò fugiènda vita, quæ laudanda eſt. eſſet autem fugiènda, ſi eſſet miſera. quamobrem quidquid eſt laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum videri decet.

PARADOXON III.

Ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα, καὶ τὰ κατορθώματα.
Æqualia eſſe peccata, & rectè facta.

PARVA, inquis, res eſt: at magna culpa: nec enim peccata, rerum eventu, ſed vitiis hominum metienda ſunt. in quo peccatur, id poteſt aliud alio majus eſſe, aut minus: ipſum quidem illud peccare, quoquò verteris, unum eſt. auri navem evertat gubernator, an paleæ; in re aliquantulùm, in gubernatoris inſcientia nihil intereſt. lapſa eſt libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quàm ſi petulans fuiſſet in aliqua generoſa, ac nobili virgine: peccavit verò nihilominùs, ſi quidem eſt peccare, tamquam tranſilire lineas: quod cùm feceris, culpa commiſſa eſt: quàm longè progrediare, cùm ſemel tranſieris, ad augendam tranſeundi culpam nihil pertinet. peccare certè licet nemini. quod autem non licet, id hoc uno tenetur, ſi arguitur non licere. id ſi nec majus, nec minus un-

quam fieri poteſt, (quoniam in eo eſt peccatum, ſi non licuit; quod ſemper unum, & idem eſt) quæ ex eo peccata naſcuntur, æqualia ſint oportet. quòd ſi virtutes pares ſunt inter ſe, paria eſſe etiam vitia neceſſe eſt. atqui pares eſſe virtutes, nec bono viro meliorem, nec temperante temperantiorem, nec forti fortiorem, nec ſapiente ſapientiorem poſſe fieri, facillimè poteſt perſpici. an virum bonum dices, qui depoſitum nullo teſte, cùm lucrari impunè poſſet, auri pondo decem, reddiderit: ſi idem in decem milibus pondo non idem fecerit? aut temperantem eum, qui ſe in aliqua libidine continuerit, in aliquà effuderit? Una virtus eſt, conſentiens cum ratione & perpetua conſtantia. nihil huic addi poteſt, quo magis virtus ſit: nihil demi, ut virtutis nomen relinquatur. etenim ſi benefacta, rectè facta ſunt, & nihil recto rectius: certè ne bono quidem melius quidquam inveniri poteſt. ſequitur igitur, ut etiam vitia ſint paria: ſiquidem pravitates animi rectè vitia dicuntur. atqui quoniam pares virtutes ſunt: rectè facta, quando à virtutibus proficiſcuntur, paria eſſe debent: itémque peccata, quoniam ex vitiis manant, ſint æqualia neceſſe eſt.

A philoſophis, inquis, iſta ſumis. metuebam, ne à lenonibus diceres. Socrates diſputabat iſto modo. bene hercle narras: nam iſtum doctum, & ſapientem virum fuiſſe, memoriæ traditum eſt. ſed tamen quæro ex te (quando verbis inter nos contendimus, non pugnis)

pugnis) utrùm bonis eſt quærendum, quid bajuli, atque operarii, an quid homines doctiſſimi ſenſerint? præſertim cùm hac ſententia non modò verior, ſed ne utilior quidem hominum vitæ reperiri ulla poſſit. quæ vis enim eſt, quæ magis arceat homines ab improbitate omni, quàm ſi ſenſerint, nullum in delictis eſſe diſcrimen? æquè peccare ſe, ſi privatis, ac ſi magiſtratibus manus adferant? quamcumque in domum ſtuprum intulerint, eandem eſſe labem libidinis? Nihílne igitur intereſt (nam hoc dicet aliquis) patrem quis enecet, an ſervum? Nuda iſta ſi ponas, judicari, qualia ſint, non facilè poſſunt. patrem vitâ privare, ſi per ſe ſcelus eſt: Saguntini, qui parentes ſuos, liberos emori, quàm ſervos vivere maluerunt, parricidæ fuerunt. ergo & parenti nonnunquam adimi vita ſine ſcelere poteſt: & ſervo ſæpe ſine injuria non poteſt. cauſa igitur hæc, non natura diſtinguit: quæ quoniam utro acceſſit, id ſit propenſius; ſi utroque adjuncta ſit, paria fiant neceſſe eſt. illud tamen intereſt, quòd in ſervo necando, ſi adſit injuria, ſemel peccatur: in patris vita violanda, multa peccantur. violatur is, qui procreavit: is, qui aluit: is, qui erudivit: is, qui in ſede, ac domo, atque in republica collocavit. multitudine peccatorum præſtat, eóque pœna majore dignus eſt. ſed nos in vita, non quæ cuique peccato pœna ſit, ſed quantum cuique liceat, ſpectare debemus. quidquid non oportet, ſcelus eſſe; quidquid

non licet, nefas putare debemus. etiámne in minimis rebus? etiam: ſi quidem rerum modum fingere non poſſumus; animorum modum tenere poſſumus. hiſtrio ſi paulùm ſe movit extra numerum, aut ſi verſus pronuntiatus eſt ſyllabâ unâ brevior, aut longior, exſibilatur, & exploditur: in vita tu, qui omni geſtu moderatior, omni verſu aptior eſſe debes, ut in ſyllaba te peccare dices? poëtam non audio in nugis: in vitæ ſocietate audiam civem, digitis peccata dimetientem ſua? quæ ſi viſa ſunt breviora, leviora quî poſſint videri, cùm quidquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis? perturbatâ autem ſemel ratione & ordine, nihil poſſit addi, quo magis peccari poſſe videatur.

PARADOXON IV.

Ὅτι πᾶς ἄφρων μαίνεται.
Omnem ſtultum inſanire.

Ego verò te non ſtultum, ut ſæpe; non improbum, ut ſemper; ſed dementem, & inſanum rebus vincam neceſſariis. ſapientis animus magnitudine conſilii, tolerantiâ rerum humanarum, contemptione fortunæ, virtutibus denique omnibus, ut mœnibus ſeptus, vincetur & expugnabitur, qui ne civitate quidem pelli poteſt? Quæ eſt enim civitas? Omniſne conventus etiam ferorum & immanium? omniſne etiam fugitivorum, ac latronum, congregata unum in locum multitudo? certè negabis, non igitur erat illa tum civitas, cùm leges

leges in eâ nihil valebant: cùm judicia jacebant: cùm mos patrius occiderat: cùm ferro pulſis magiſtratibus, ſenatûs nomen in republica non erat. prædonum ille concurſus, & te duce latrocinium in foro conſtitutum, & reliquiæ conjurationis à Catilinæ furiis ad tuum ſcelus furorémque converſæ, non civitas erat? Itaque pulſus ego civitate non ſum, quæ nulla erat; arceſſitus in civitatem ſum, cùm eſſet in republica conſul, qui tum nullus fuerat: eſſet ſenatus, qui tum occiderat: eſſet conſenſus populi liber: eſſet juris & æquitatis, (quæ vincula ſunt civitatis) repetita memoria.

Ac vide, quàm iſta tui latrocinii tela contempſerim. jactam & immiſſam à te nefariam in me injuriam ſemper duxi: perveniſſe ad me nunquam putavi: niſi fortè, cùm parietes diſturbabas, aut cùm tectis ſceleratas faces inferebas, meorum aliquid ruere, aut deflagrare arbitrabare. nihil neque meum eſt, neque cujuſquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti poteſt. ſi mihi eripuiſſes divinam animi mei conſtantiam, meas curas, vigilias, conſilia, quibus reſpublica te invitiſſimo ſtat; ſi hujus æterni beneficii immortalem memoriam deleviſſes: multò etiam magis ſi illam mentem, unde hæc conſilia manarunt, mihi eripuiſſes: tum ego accepiſſe me confiterer injuriam. ſed ſi hæc nec feciſti, nec facere potuiſti: reditum mihi glorioſum injuria tua dedit, non exitum calamitoſum. ergò ego ſemper civis; & tum maximè, cùm meam ſalutem

tem ſenatus exteris nationibus, ut civis optimi, commendabat; tu, ne nunc quidem: niſi fortè idem eſſe hoſtis, & civis poteſt.

An tu civem ab hoſte naturâ ac loco, non animo factiſque diſtinguis? Cædem in foro feciſti: armatis latronibus templa tenuiſti: privatorum domos, ædes ſacras incendiſti. cur hoſtis Spartacus, ſi tu civis? potes autem eſſe tu civis, propter quem aliquando civitas non fuit? & me tuo nomine appellas, cùm omnes meo diſceſſu exſulaſſe rempublicam putent? nunquámne, homo amentiſſime, te circumſpicies? nunquam nec quid facias conſiderabis, nec quid loquare? Neſcis, exilium ſcelerum eſſe pœnam? meum illud iter ob præclariſſimas res à me geſtas eſſe ſuſceptum? Omnes ſcelerati, atque impii, quorum tu te ducem eſſe profiteris, quos leges exſilio affici volunt, exſules ſunt, etiam ſi ſolum non mutarunt. an cùm omnes leges te exſulem eſſe jubeant, non eris tu exſul? Num appellatur inimicus, qui cum telo fuerit? ante ſenatum tua ſica deprehenſa eſt. qui hominem occiderit? tu plurimos occidiſti. qui incendium fecerit? ædes Nympharum manu tuâ deflagrarunt. qui templa deorum occupaverit? in foro etiam caſtra poſuiſti. ſed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exſul? Familiariſſimus tuus de te privilegium tulit, ut, ſi in opertum Bonæ Deæ acceſſiſſes, exſulares. at te id feciſſe, etiam gloriari ſoles. quomodo igitur tot legibus in exſilium ejectus, nomen exſulis non perhorreſcis?

Romæ

Romæ ſum, inquis. & quidem in operto fuiſti. non igitur ubi quiſque erit, ejus loci jus tenebit; ſi ibi eum legibus eſſe non oportebit.

PARADOXON V.

Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς ἐλεύθερος καὶ πᾶς ἄφρων δοῦλος.
Solum ſapientem eſſe liberum, & omnem ſtultum ſervum.

LAUDETUR verò hic imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur. quo modo, aut cui tandem hic libero imperabit, qui non poteſt cupiditatibus ſuis imperare? Refrenet primùm libidines, ſpernat voluptates, iracundiam teneat, coërceat avaritiam, caeteras animi labes repellat: tum incipiat aliis imperare, cùm ipſe improbiſſimis dominis, dedecori ac turpitudini parere deſierit. dum quidem his obediet, non modò imperator, ſed liber habendus omninò non erit. præclarè enim eſt hoc uſurpatum à doctiſſimis, quorum auctoritate non uterer, ſi mihi apud aliquos agreſtes hæc habenda eſſet oratio. cùm verò apud prudentiſſimos loquar, quibus hæc inaudita non ſunt: cur ego ſimulem, me, ſi quid in his ſtudiis operæ poſuerim, perdidiſſe? Dictum eſt igitur ab eruditiſſimis viris, niſi ſapientem, liberum eſſe neminem. quid eſt enim libertas? poteſtas vivendi, ut velis. quis igitur vivit, ut vult, niſi qui recta ſequitur, qui gaudet officio, cui vivendi via conſiderata atque proviſa eſt? qui legibus quidem non propter metum paret, ſed eas ſequitur atque colit, quia id ſalutare maximè

maximè esse judicat: qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique, nisi libenter ac liberè: cujus omnia consilia, résque omnes, quas gerit, ab ipso proficiscuntur, eodémque feruntur: nec est ulla res, quæ plus apud eum polleat, quàm ipsius voluntas atque judicium: cui quidem etiam (quæ vim habere maximam dicitur) fortuna ipsa cedit: sicut sapiens poëta dixit; *Suis ea cuique fingitur moribus.* soli igitur hoc contingit sapienti, ut nihil faciat invitus, nihil dolens, nihil coactus. quod etsi ita esse, pluribus verbis differendum est: illud tamen & breve & confitendum est, nisi qui ita sit affectus, esse liberum neminem. servi igitur, omnes improbi, nec hoc tam re est, quàm dictu inopinatum atque mirabile. non enim ita dicunt, eos esse servos, ut mancipia, quæ sunt dominorum facta nexu, aut aliquo jure civili: sed, si servitus sit, sicut est, obedientia fracti animi, & abjecti, & arbitrio carentis suo, quis neget, omnes leves, omnes cupidos, omnes denique improbos, esse servos?

An ille mihi liber, cui mulier imperat? cui leges imponit, præscribit, jubet, vetat quod videtur? qui nihil imperanti negare potest, nihil recusare audet? poscit? dandum est: vocat? veniendum? ejicit? abeundum: minatur? extimescendum. ego verò istum non modò servum, sed nequissimum servum, etiam si in ampliſſima familia natus sit, appellandum puto. atque ut in magna stultorum familia

familia sunt alii lautiores (ut sibi videntur) servi, sed eorum servi, atrienses ac topiarii stultitiæ suæ: quos signa, quos tabulæ, quos cælatum argentum, quos corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant.

At sumus, inquiunt, civitatis principes. vos verò ne conservorum quidem vestrorum principes estis. sed ut in familia, qui tractant ista, qui tergunt, qui ungunt, qui verrunt, qui spargunt, non honestissimum locum servitutis tenent: sic in civitate, qui se istarum rerum cupiditatibus dedidérunt, ipsius servitutis locum pænè infimum obtinent. magna, inquis, bella gessi: magnis imperiis, & provinciis præfui. gere igitur animum laude dignum. Echionis tabula te stupidum detinet. aut signum aliquod Polycleti. omitto, unde sustuleris, & quomodo habeas. intuentem te, admirantem, clamores tollentem cùm video, servum te esse ineptiarum omnium judico. nonne igitur sunt illa festiva? Sunt. nam nos quoque oculos eruditos habemus. sed obsecro te, ita venusta habeantur ista, non ut vincula virorum sint, sed ut oblectamenta puerorum. quid enim censes? si L. Mummius aliquem istorum videret matellionem Corinthium cupidissimè tractantem, cùm ipse totam Corinthum contempsisset: utrùm illum civem excellentem, an atriensem diligentem putaret? Reviviscat M'. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa, ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, præter ipsos; & videat aliquem

ſummis populi beneficiis uſum, barbatulos mullos exceptantem de piſcina, & petractantem, & murænarum copiâ gloriantem; nonne hunc hominem ita ſervum judicet, ut ne in familia quidem dignum majore aliquo negotio putet? An eorum ſervitus dubia eſt, qui cupiditate peculii nullam conditionem recuſant duriſſimæ ſervitutis? hereditatis ſpes quid iniquitatis in ſerviendo non ſuſcipit? quem nutum locupletis orbi ſenis non obſervat? loquitur ad voluntatem: quidquid denunciatum ſit, facit: affectatur, aſſidet, muneratur. quid horum eſt liberi? quid denique non ſervi inertis?

Quid? jam illa cupiditas (quæ videtur eſſe liberalior) honoris, imperii, provinciarum, quàm dura eſt domina! quàm imperioſa! quàm vehemens! Cethego homini non probatiſſimo ſervire coegit eos, qui ſibi eſſe ampliſſimi videbantur; munera mittere, noctu venire domum ad eum, precari, denique ſupplicare. quæ ſervitus eſt, ſi hæc libertas exiſtimari poteſt? Quid? cùm cupiditatum dominatus exceſſit, & alius eſt dominus exortus ex conſcientia peccatorum, timor? quàm eſt illa miſera, quàm dura ſervitus! adoleſcentibus paulò loquacioribus eſt ſerviendum: omnes, qui aliquid ſcire videntur, tanquam domini, timentur. Judex verò quantum habet dominatum? quo timore nocentes afficit? an non eſt omnis metus, ſervitus? Quid valet igitur illa eloquentiſſimi viri, L. Craſſi, copioſa magis, quàm ſapiens oratio? *Eripite nos ex ſervitute.* quæ eſt iſta ſervitus, tam claro homini,

támque

támque nobili? Omnis animi debilitati, & humilis, & fracti timiditas, ſervitus eſt. *Nolite ſinere nos cuiquam ſervire.* In libertatem vindicari vult? minimè, Quid enim adjungit? *niſi vobis univerſis.* dominum mutare, non liber eſſe vult. *quibus & poſſumus & debemus.* Nos verò, ſi quidem animo excelſo, & alto, & virtutibus exaggerato ſumus, nec debemus. nec poſſumus. tu poſſe te dicito, quoniam quidem potes: debere ne dixeris; quoniam nihil quiſquam debet, niſi quod eſt turpe non reddere. ſed hæc hactenus. ille videat, quomodo imperator eſſe poſſit: cùm eum ne liberum quidem eſſe ratio & veritas ipſa convincat.

PARADOXON VI.

Ὅτι μόνῳ ὁ σοφὸς πλούσιῳ.
Solum ſapientem eſſe divitem.

Quæ eſt iſta in commemoranda pecunia tua tam inſolens oſtentatio? ſolúſne tu dives? Prô dii immortales! egóne me audiviſſe aliquid, & didiciſſe, non gaudeam? Solúſne tu dives? Quid ſi ne dives quidem? quid ſi pauper etiam? Quem enim intelligimus divitem? aut, hoc verbum, in quo homine ponimus? opinor in eo, cui tanta poſſeſſio eſt, ut ad liberaliter vivendum facilè contentus ſit: qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet ampliùs. animus oportet tuus ſe judicet divitem, non hominum ſermo, neque poſſeſſiones tuæ: nihil ſibi de eſſe putet, nihil cu-

ret amplius. ſatiatus eſt, aut contentus etiam pecuniâ? concedo, dives es. ſin autem propter aviditatem pecuniæ nullum quæſtum turpem putas, cùm iſti ordini ne honeſtus quidem poſſit eſſe ullus: ſi quotidiè fraudas, decipis, poſcis, paciſceris, aufers, eripis: ſi ſocios ſpolias, ærarium expilas: ſi teſtamenta amicorum exſpectas, aut ne exſpectas quidem, at ipſe ſupponis: hæc utrùm abundantis an egentis ſigna ſunt? Animus hominis, dives, non arca appellari ſolet. quamvis illa ſit plena, dum te inanem videbo, divitem non putabo. etenim ex eo, quantum cuique ſatis eſt, metiuntur homines divitiarum modum. filiam quis habet? pecuniâ eſt opus. duas? majore. plures? majore etiam. & ſi, ut aiunt, Danai quinquaginta ſint filiæ: tot dotes magnam quærunt pecuniam. quantum enim cuique opus eſt, ad id accommodatur, ut antè dixi, divitiarum modus. qui igitur non filias plures, ſed innumerabiles cupiditates habet, quæ brevi tempore maximas copias exhaurire poſſint; hunc quomodo ego appellabo divitem, cùm ipſe etiam egere ſe ſentiat? multi ex te audierunt, cùm diceres, neminem eſſe divitem, niſi qui exercitum alere poſſet ſuis fructibus: quod populus Romanus tantis vectigalibus jampridem vix poteſt. ergo hoc propoſito, nunquam eris dives antè quàm tibi ex tuis poſſeſſionibus tantum reficiatur, ut eo tueri ſex legiones, & magna equitum ac peditum auxilia poſſis. jam fateris igitur non

eſſe

esse te divitem, cui tantum desit, ut expleas id, quod exoptas. itaque istam paupertatem, vel potiùs egestatem ac mendicitatem tuam nunquam obscurè tulisti.

Nam ut iis, qui honestè rem quærunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis sumendis, intelligimus opus esse quæsito: sic, qui videt domi tuæ pariter accusatorum atque judicum consociatos greges; qui nocentes & pecuniosos reos eodem te auctore corruptelam judicii molientes: qui tuas mercedum pactiones in patrociniis, intercessiones pecuniarum in coitionibus candidatorum, dimissiones libertorum ad defœnerandas diripiendásque provincias: qui expulsiones vicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum servis, cum libertis, cum clientibus societates, qui possessiones vacuas, qui proscriptiones locupletium, qui cædes municipiorum qui illam Sullani temporis messem recordetur, qui testamenta subjecta, qui sublatos tot homines; qui denique omnia venalia, dilectum, decretum, alienam, suam sententiam, forum, domum, vocem, silentium: quis hunc non putet confiteri, sibi quæsito opus esse? cui autem quæsito opus sit, quis unquam hunc verè dixerit divitem? et enim divitiarum fructus in copia est: copiam autem declarat satietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nunquam assequere, nunquam omninò es futurus dives. meam autem quoniam pecuniam contemnis, & rectè (est enim ad vulgi opinionem mediocris; ad tuam, nulla; ad meam, modica)

modica) de me ſilebo, de re loquar. ſi cenſenda nobis, atque æſtimanda res ſit, utrùm tandem pluris æſtimemus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricii, qui illam pecuniam repudiabat? utrùm aurum Samnitum, an reſponſum M' Curii? hereditatem L. Paulli, an liberalitatem Africani, qui ejus hereditatis Q. Maximo fratri partem ſuam conceſſit? Hæc profectò, quæ ſunt ſummarum virtutum, pluris æſtimanda ſunt, quàm illa, quæ ſunt pecuniæ. quis igitur (ſi quidem, ut quiſque, quod plurimi ſit, poſſideat, ita ditiſſimus habendus ſit) dubitet, quin in virtute divitiæ ſint? quoniam nulla poſſeſſio, nulla vis auri, & argenti, pluris quàm virtus, æſtimanda eſt.

O dii immortales! non intelligunt homines, quàm magnum vectigal ſit parſimonia? venio enim jam ad ſumptuoſos: relinquo iſtum quæſtuoſum. capit ille ex ſuis prædiis ſexcenta ſeſtertia: ego centena ex meis: illi aurata tecta in villis, & ſola marmorea facienti, & ſigna, tabulas, ſupellectilem, & veſtem infinitè concupiſcenti, non modòad fructum ille eſt ſumptus, ſed etiam ad fœnus, exiguus. ex meo tenui vectigali, detractis ſumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. uter igitur eſt ditior, cui deeſt, an cui ſuperat? qui eget, an qui abundat? cujus poſſeſſio quo eſt major, eo plus requirit ad ſe tuendam: an quæ ſuis ſe viribus ſuſtinet? Sed quid ego de me loquor, qui morum ac temporum vitio aliquantum etiam ipſe

ipſe fortaſſe in hujus ſæculi errore verſer? M' Manilius patrum noſtrorum memoriâ (ne ſemper Curios, & Luſcinos loquamur) pauper tandem fuit habuit enim ædiculas in Carinis, & fundum in Labicano. nos igitur divitiores, qui plura habemus? utinam quidem! ſed non æſtimatione cenſus, verùm victu atque cultu terminatur pecuniæ modus. non eſſe cupidum, pecunia eſt: non eſſe emacem, vectigal eſt. contentum verò ſuis rebus eſſe, maximæ ſunt certiſſimaéque divitiæ. etenim ſi iſti callidi rerum æſtimatores, prata & areas quaſdam magno æſtimant, quòd ei generi poſſeſſionum minimè quaſi noceri poteſt: quanti eſt æſtimanda virtus, quæ nec eripi, nec ſurripi poteſt unquam: neque naufragio, neque incendio amittitur: nec tempeſtatum, nec temporum perturbatione mutatur? qua præditi qui ſunt, ſoli ſunt divites. ſoli enim poſſident res & fructuoſas, & ſempiternas: ſolique (quod eſt proprium divitiarum) contenti ſunt rebus ſuis. ſatis eſſe putant, quod eſt: nihil appetunt, nullâ re egent, nihil ſibi deeſſe ſentiunt, nihil requirunt. improbi autem, & avari, quoniam incertas, atque in caſu poſitas habent, & plus ſemper appetunt, nec eorum quiſquam adhuc inventus eſt, cui, quod haberet, eſſet ſatis; non modò non copioſi ac divites, ſed etiam inopes ac pauperes exiſtimandi ſunt.

SOMNIUM

SOMNIUM SCIPIONIS.

SCIPIO LOQUITUR.

CUM in Africam venissem, M' Manilio consuli ad quartam legionem tribunus (ut scitis) militum; nihil mihi potius fuit, quàm ut Masinissam convenirem, regem familiæ nostræ justis de causis amicissimum. ad quem ut veni, complexus me senex collacrimavit, aliquantóque post suspexit in cœlum: & grates, inquit, tibi ago, summe Sol, vobisque reliqui cœlites, quòd antè quàm ex hac vita migro, conspicio in meo regno, & his tectis P. Cornelium Scipionem, cujus ego nomine ipso recreor: ita numquam ex animo meo discendit illius optimi atque invictissimi viri memoria. deinde ego illum de suo regno, ille me de nostra republica percontatus est. multisque verbis ultrò, citróque habitis, ille nobis consumptus est dies. post autem regio apparatu accepti, sermonem in multam noctem produximus, cùm senex nihil nisi de Africano loqueretur, omniáque ejus non facta solùm, sed etiam dicta meminisset. deinde, ut cubitum discessimus, me & de via, & qui ad multam noctem vigilassem, arctior, quàm solebat, somnus complexus est. hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus locuti: fit enim ferè,

ferè, ut cogitationes, ſermonéſque noſtri pariant aliquid in ſomno tale, quale de Homero ſcribit Ennius, de quo videlicet ſæpiſſime vigilans ſolebat cogitare, & loqui) Africanus ſe oſtendit eâ formâ, quæ mihi ex imagine ejus, quàm ex ipſo, erat notior. quem ut agnovi, equidem cohorrui. ſed ille, Ades, inquit, animo, & omitte timorem, Scipio, & quæ dicam, trade memoriæ. vidéſne illam urbem, quæ parere populo Romano coacta per me, renovat priſtina bella, nec poteſt quieſcere? (oſtendebat autem Karthaginem de excelſo, & pleno ſtellarum, illuſtri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc venis pænè miles? hanc hoc biennio conſul evertes, erítque cognomen id tibi per te partum, quod habes adhuc à nobis hereditarium. cùm autem Karthaginem deleveris, triumphum egeris, cenſórque fueris, & obieris legatus Ægyptum, Syriam, Aſiam, Græciam; deligere iterum conſul abſens, bellúmque maximum conficies, Numantiam exſcindes. ſed cùm eris curru Capitolium invectus, offendes rempublicam perturbatam conſiliis nepotis mei. hîc tu, Africane, oſtendas oportebit patriæ, lumen animi, ingenii, conſiliique tui. ſed ejus temporis ancipitem video quaſi fatorum viam. nam cùm ætas tua ſeptenos octies ſolis anfractus, reditúſque converterit, duóque hi numeri, quorum uterque plenus, alter alterâ de cauſâ, habetur, circuitu naturali ſummam tibi fatalem confecerint: in te unum,

atque in tuum nomen, ſe tota convertet civitas: te ſenatus, te omnes boni, te ſocii, te Latini intuebuntur: tu eris unus, in quo nitatur civitatis ſalus; ac ne multa, dictator rempublicam conſtituas oportet, ſi impias propinquorum manus effugeris. hîc cùm exclamaſſet Lælius, ingemuiſſéntque ceteri vehementiùs: leniter arridens Scipio, Quæſo, inquit, ne me è ſomno excitetis, & parum rebus: audite cetera. ſed quò ſis, Africane, alacrior ad tutandum rempublicam, ſic habeto: omnibus, qui patriam conſervârint, adjuverint, auxerint, certum eſſe in cœlo definitum locum, ubi beati ævo ſempiterno fruantur. nihil eſt enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quàm concilia, cœtúſque hominum jure ſociati, quæ civitates appellantur: harum rectores, & conſervatores hinc profecti, huc revertuntur. Hîc ego, etſi eram perterritus, non tam metu mortis, quàm inſidiarum à meis, quæſivi tamen, viverétne ipſe & Paullus pater, & alii, quos nos exſtinctos arbitraremur. Immò verò, inquit, ii vivunt, qui ex corporum vinculis, tamquam è catcere, evolaverunt: veſtra verò, quæ dicitur vita, mors eſt. quin tu aſpicias ad te venientem Paullum patrem. quem ubi vidi, equidem vim lacrymarum profudi. ille autem me complexus, atque oſculans, flere prohibebat. atque ego ut primùm, fletu repreſſo, loqui poſſe cœpi, Quæſo, inquam, pater ſanctiſſime, atque optime,

optime, quoniam hæc eſt vita, (ut Africanum audio dicere) quid moror in terris? quin huç ad vos venire propero? Non eſt ita, inquit ille, niſi Deus is, cujus hoc templum eſt omne, quod conſpicis, iſtis te corporis cuſtodiis liberaverit, huc tibi aditus patere non poteſt. homines enim ſunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides, quæ terra dicitur: hiſque animus datus eſt ex illis ſempiternis ignibus, quæ ſidera, & ſtellas vocatis: quæ globoſæ, & rotundæ, divinis animatæ mentibus, circulos ſuos, orbéſque conficiunt celeritate mirabili. quare & tibi, Publi, & piis omnibus retinendus eſt animus in cuſtodia corporis: nec injuſſu ejus, à quo ille eſt vobis datus, ex hominum vita migrandum eſt, ne munus humanum aſſignatum à Deo defugiſſe videamini. ſed ſic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego, qui te genui, juſtitiam cole, & pietatem: quæ, cùm ſit magna in parentibus, & propinquis, tum in patriâ maxima eſt: ea vita via eſt in cœlum, & in hunc cœtum eorum, qui jam vixerunt, & corpore laxati, illum incolunt locum, quem vides: erat autem is ſplendidiſſimo candore inter flammas circus elucens, quem vos, ut à Graiis accepiſtis, orbem lacteum nuncupatis: ex quo omnia mihi contemplanti præclara cetera, & mirabilia videbantur. erant autem eæ ſtellæ, quas numquam ex hoc loco vidimus: & eae magnitudines omnium, quas

esse numquam suspicati sumus: ex quibus erat illa minima, quae ultima coelo, citima terris, luce lucebat alienâ stellarum autem globi terrae magnitudinem facilè vincebant.

JAM ipsa terra ita mihi parva visa est, ut me imperii nostri, quo quasi punctum ejus attingimus, pœniteret. quam cùm magis intuerer, quaeso, inquit Africanus, quousque; humi defixa tua mens erit? nónne adspicis, quae in templa veneris? novem tibi orbibus, vel potiùs globis, connexa sunt omnia: quorum unus est coelestis, extimus, qui reliquos omnes complectitur, summus ipse Deus, arcens, & continens ceteros; in quo infixi sunt illi, qui volvuntur, stellarum cursus sempiterni: cui subjecti sunt septem, qui versantur retrò, contrario motu, atque coelum, ex quibus unum globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant. deinde est hominum generi prosperus & salutaris ille fulgor, qui dicitur Jovis: tum rutilus, horribilisque terris, quem Martium dicitis: deinde subter mediam ferè regionem Sol obtinet, dux, & princeps, & moderator luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio, tanta magnitudine, ut cuncta sua luce illustret, & compleat. hunc ut comites consequuntur, Veneris alter, alter Mercurii cursus: in infimóque orbe Luna, radiis solis accensa, convertitur. infrà autem jam nihil est, nisi mortale & caducum, praeter animos generi hominum, munere deorum datos, supra lunam sunt

aeterna

aeterna omnia. nam ea, quae eſt media, & nona tellus, neque movetur, & infima eſt, & in eam feruntur omnia ſuo nutu pondera. quae cùm intuerer ſtupens, ut me recepi, Quid? hic, inquam, quis eſt, qui complet aures meas tantus, & tam dulcis ſonus? Hic eſt, inquit ille, qui intervallis conjunctus imparibus, ſed tamen pro rata portione diſtinctis, impulſu, & motu ipſorum orbium conficitur: qui acuta cum gravibus temperans, varios aequabiliter concentus efficit. nec enim ſilentio tanti motus incitari poſſunt, & natura fert, ut extrema ex altera parte graviter, ex altera autem acutè ſonent. quam ob cauſam ſummus ille coeli ſtellifer curſus, cujus converſio eſt concitatior, acuto, & excitato movetur ſono: graviſſimo autem hic lunaris, atque infimus. nam terra, nona, immobilis manens, ima ſede ſemper haeret, complexa medium mundi locum. illi autem octo curſus, in quibus eadem vis eſt duorum, Mercurii, & Veneris, ſeptem efficiunt diſtinctos intervallis ſonos: qui numerus rerum omnium fere nodus eſt. quod docti homines nervis imitati, atque cantibus, aperuere ſibi reditum in hunc locum: ſicut alii, qui praeſtantibus ingeniis in vita humana divina ſtudia coluerunt. hoc ſonitu oppletae aures hominum obſurduerunt: nec eſt ullus hebetior ſenſus in vobis: ſicut ubi Nilus ad illa, quae Catadupa nominantur, praecipitat ex altiſſimis montibus, ea gens, quae illum locum accolit,

propter

propter magnitudinem ſonitus, ſenſu audiendi caret. hic verò tantus eſt totius mundi incitatiſſima converſione ſonitus, ut eum aures hominum capere non poſſint: ſicut intueri ſolem adverſum nequitis, ejúſque radiis acies veſtra, ſenſúſque vincitur. hæc ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem. tum Africanus, Sentio, inquit, te ſedem etiam nunc hominum ac domum contemplari: quæ ſi tibi parva (ut eſt) ita videtur, hæc cœleſtia ſemper ſpectato: illa humana contemnito. tu enim quam celebritatem ſermonis hominum, aut quam expetendam gloriam conſequi potes? vides habitari in terra raris & anguſtis in locis: & in ipſis quaſi maculis, ubi habitatur, vaſtas ſolitudines interjectas: hóſque qui incolunt terram, non modò interruptos ita eſſe, ut nihil inter ipſos ab aliis ad alios manare poſſit: ſed partim obliquos, partim averſos, partim etiam adverſos ſtare vobis: à quibus exſpectare gloriam certè nullam poteſtis. cernis autem eandem terram, quaſi quibuſdam redimitam, & circumdatam cingulis: è quibus duos maximè inter ſe diverſos, & cœli verticibus ipſis ex utraque parte ſubnixos, obriguiſſe pruina vides, medium autem illum, & maximum, ſolis ardore torreri. duo ſunt habitabiles: quorum auſtralis ille, in quo qui inſiſtunt, adverſa vobis urgent veſtigia. nihil ad veſtrum genus. hic autem alter ſubjectus aquiloni, quem incolitis, cerne, quàm tenui vos parte contingat.

tingat. omnis enim terra, quæ colitur à vobis, anguſta verticibus, lateribus latior, parva quædam inſula eſt, circumfuſa illo mari, quod Atlanticum, quod Magnum, quem Oceanum appellatis in terris; qui tamen tanto nomine, quàm ſit parvus, vides. ex his ipſis cultis, notiſque terris, num aut tuum aut cujuſquam noſtrûm nomen, vel Caucaſum hunc, quem cernis, tranſcendere potuit, vel illum Gangem tranſnatare? quis in reliquis Orientis, aut obeuntis ſolis ultimis aut aquilonis, auſtríve partibus tuum nomen audiet? quibus amputatis, cernis profectò, quantis in anguſtiis veſtra gloria ſe dilatari velit. ipſi autem, qui de vobis loquuntur, quàmdiu loquenter? Quinetiam, ſi cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuſcujúſque noſtrûm à patribus acceptas poſteris prodere; tamen propter eluviones, exuſtionéſque terrarum, quas accidere tempore certo neceſſe eſt, non modò æternam, ſed ne diuturnam quidem gloriam aſſequi poſſumus.

QUID autem intereſt, ab iis, qui poſtea naſcentur, ſermonem fore de te, cùm ab iis nullus fuerit, qui antè nati ſint? qui nec pauciores, & certè meliores fuerunt viri: cùm præſertim apud eos ipſos, à quibus audiri nomen noſtrum poteſt, nemo unius anni memoriam conſequi poſſit: homines enim populariter annum tantummodò ſolis, id eſt, unius aſtri reditu metiuntur: cùm autem ad idem, unde ſemel profecta ſunt, cuncta aſtra redierint, eandémque

eandémque totius cœli descriptionem longis intervallis retulerint, tum ille venè versus annus appellari potest: in quo vix dicere audeo, quàm multa sæcula hominum teneantur. namque, ut olim deficere sol hominibus, exstinguíque visus est, cùm Romuli animus hæc ipsa in templa penetravit: ita quandóque eadem parte sol, eodémque tempore iterum defecerit, tum signis omnibus ad idem principium, stellísque revocatis, expletum annum habeto, hujus quidem anni nondum vicesimam partem scito esse conversam. quocirca si reditum in hunc locum desperaveris, in quo omnia sunt magnis, & præstantibus viris: quanti tandem est ista hominum gloria, quæ pertinere vix ad unius anni partem exiguam potest? Igitur altè spectare si voles, atque hanc sedem, & æternam domum contueri: neque te sermonibus vulgi dederis, nec in præmiis humanis spem posueris rerum tuarum: suis te oportet illecebris ipsa virtus trahat ad verum decus. quid de te alii loquantur, ipsi videant: sed loquentur tamen. sermo autem omnis ille, & angustiis cingitur iis regionum, quas vides; nec umquam de ullo perennis fuit; & obruitur hominum interitu; & oblivione posteritatis exstinguitur. quæ cùm dixisset, Ego verò, inquam, ô Africane, si quidem bene meritis de patria quasi limes ad cœli aditum patet, quamquam à pueritia vestigiis ingressus patriis, & tuis, decori vestro non defui: nunc tamen,

tamen, tanto præmio expoſito, enitar multò vigilantius. & ille, Tu verò enitere, & ſic habeto, non eſſe te mortalem, ſed corpus hoc. neç enim tu is es, quem forma iſta declarat: ſed mens cujuſque, is eſt quiſque; non ea figura, quæ digito demonſtrari poteſt. Deum te igitur ſcito eſſe: ſi quidem Deus eſt, qui viget, qui ſentit, qui meminit, qui providet, qui tam regit, & moderatur, & movet id corpus, cui præpoſitus eſt, quam hunc mundum ille princeps Deus: & ut mundum ex quadam parte mortalem ipſe Deus æternus, ſic fragile corpus animus ſempiternus movet. Nam quod ſemper movetur, æternum eſt: quod autem motum affert alieni, quodque ipſum agitatur aliunde; quando finem habet motus, vivendi finem habeat neceſſe eſt. ſolum igitur, quod ſeſe movet, quia nunquam deſeritur à ſe; nunquam ne moveri quidem deſinit: quin etiam ceteris, quæ moventur, hic fons, hoc principium eſt movendi. principio autem nulla eſt origo. nam ex principio oriuntur omnia: ipſum autem nulla ex re alia naſci poteſt: nec enim id eſſet principium quod gigneretur aliunde: quòd ſi numquam oritur, ne occidit quidem umquam. nam principium exſtinctum, nec ipſum ab alio renaſcetur, nec ex ſe aliud creabit: ſiquidem neceſſe eſt a principio oriri omnia. ita fit, ut motus principium ex eo ſit, quod ipſum à ſe movetur: id autem nec naſci poteſt, nec mori: vel concidat omne cœlum,

omníſque natura & conſiſtat neceſſe eſt, nec vim ullam nanciſcatur, qua à primo impulſu moveatur.

Cum pateat igitur æternum id eſſe, quod à ſe ipſo moveatur, quis eſt, qui hanc naturam animis eſſe tributam neget? inanimum eſt enim omne, quod pulſu agitatur externo: quod autem animal eſt, id motu cietur interiore, & ſuo. nam hæc eſt natura propria animi atque vis. quæ ſi eſt una ex omnibus, quæ ſeſe moveat, neque nata eſt certè, & æterna eſt. hanc tu exerce in optimis rebus: ſunt autem optimæ, curæ de ſalute patriæ: quibus agitatus, & exercitatus animus, velociùs in hanc ſedem, & domum ſuam pervolabit: idque ociùs faciet, ſi jam tum, cùm erit incluſus in corpore, eminebit foras, & ea, quæ extrà erunt, contemplans, quàm maximè ſe à corpore abſtrahet. namque eorum animi, qui ſe corporis voluptatibus dediderunt, earúmque ſe quaſi miniſtros præbuerunt, impulsúque libidinum voluptatibus obedientium, Deorum, & hominum jura violaverunt: corporibus elapſi circum terram ipſam volutantur; nec hunc in locum, niſi multis exagitati ſæculis, revertuntur. ille diſceſſit: ego ſomno ſolutus ſum.

ADNOT.

ADNOTATIONES.

I. In librum qui dicitur,

CATO MAJOR, seu, de SENECTUTE.

PAG. 1. lin. 1. *Adjûro.*] Olim *adjuro* editum fuit: quod in pleriſque libris MSS. reperitur: neque multum intereſt utro modo legatur, *adjuro*, an *adjûro*, pro *adjuvero*.

Ibid. l. 7. *Flamininum.*] *Flaminius*, quod hîc recte habent libri MSS *Quinctiorum* cognomen eſt, qui Patricii erant.

Ibid. l. 8. *Ille vir*] Ennius.

P. 2. l. 15. *Ariſto Chius.*] Fuit is Stoicus: Ariſto Ceus vero Peripateticus philoſophus.

Ibid. l. 26. *Ceterarum rerum ſapientiam.*] Eſt *ceterarum rerum* locutio imperfecta, quæ ſignificat, quod ad cæteras res attinet.

P. 3. l. 17. *Noſtroque cognomine.*] Quod nobis impoſuerunt homines, cum nos ſapientes vocant.

Ibid. l. 21. *Extremum actum.*] Eſt enim hominis vita in partes ætatis, tanquam in actus ſceniçae poeſeos, diviſa.

P. 4. l. 9. *Quæ C. Salinator.*] *Quæ*, hîc non tam ad nomen, *quærelas*, quam ad ſententiam reſpicit; quod Atticis eſt familiarius.

P. 5. l. 16. *Q. Maximum*] Hic eſt Q. Fabius Maximus, Verrucoſus, qui anno U. C. 544. Tarentum proditione recipit.

Ibid. l. 23. *Ad Capuam.*] Id eſt ad exercitum, qui erat ad Capuam. Sic infra *ad Tarentum.*

Ibid. l. 27. *Cinciæ.*] à M. Cincio latae, qua cavebatur, ne quis ob cauſam orandam munera acciperet.

P. 6. l. 26. *Ut in homine Romano*] Graecis enim literarum laudem concedebant.

Pag. 7. l. 23. *Victi Olympia.*] Victor fuit in ludis Olympicis, quemadmodum dixit Horatius, lib. 1. epist. 1. v. 50. *Coronati Olympia*, hoc est, in Olympiis.

Ibid. l. 3. a fine *M' Acilius.*] Manius Acilius Glabrio.

Ibid. l. ult. *Legem Voconiam.*] Quam tulit Q. Voconius de coercendis mulierum hereditatibus anno U. C. 581.

P. 8. l. 26. *Dementes, &c.*] Alii *dementi se se flexere ruina.*

P. 10. l. 22. *Nec sepulchra legens.*] Vulgò putababatur officere memoriæ, si quis legeret inscriptiones sepulcrorum.

P. 11. l. 25. *Rusticas Romanos.*] Olim proceres Romani in agris morabantur, et ubi consilium publicum desiderabatur, è villis arcessebantur in senatum; unde qui evocabant, *viatores* nominati: indè honestum nomen plebei ordinis *rustici Romani.*

P. 12. l. 10. *Ædepol senectus.*] Et in Nonio, et in vet. libris, hi versus leguntur per allocutionem ad senectam, in quorum tertio figuratè persona mutatur.

Ibid. l. 16. *Tum equidem.*] Hæc ipsa referuntur à Nonio in voce *senium*, sumpta ex Cecilii Ephistione.

P. 13. l. 3. *Græcas literas didici.*] Ennio poeta docente, quem secum in provinciam duxit Cato.

P. 15. l. 6. *Dux ille.*] Agamemnon; significans bellum magis consilio, quam vi, geri debet. Interea tamen Cicero pulchre dissimulat, quod Nestor ubique queritur, se juvenili robore destitutum.

P. 17. l. 26. *Deliratio.*] Metaphora sumta e re rustica, ubi deliratio est, crate detentata, vel tabula aratro adnexa, semina operire.

P. 18. l. 19. *Curricula mentis.*] Metaphora sumpta a ludis Circensibus, in quibus juvenes exercebantur.

Pag.

Pag. 20. l. 20. *Notandam.*] Alii *notandum.* Cato, cum Cenſor eſſet, ignominiâ L. Flamininum notavit, et ſenatu movit. Cauſas refert Livius, l. 39.

Ibid. l. 25. *Flacco.*] L. Val. Flaccus, qui M. Porcii Catonis collega erat.

P. 21. l. 2. *Eſſe quendam.*] Epicurum, qui voluptatem vocabat extremum bonum.

Ibid. l. 10. *Devoverat.*] Gallico prælio.

P. 22. l. 5 *Idæis.*] Ab Ida, monte Phrygiae.

Ibid. 22. l. 27. *Magiſteria delectant.*] In omni convivio legebatur plerumque ſorte magiſter convivii, qui convivis cæteris leges ferebat bibendi.

P. 23. l. 1. *Rorantia.*] Quæ leviter irrorant convivas : ideoque parum vini capiunt.

Ibid. l. 2. *In Sabinis*] Ubi villam habuit Cato, ſimpliciter & rudi forma ædificatatam.

P. 25. l. 1. *Ad ſapientis vitam.*] Columella rem ruſticam cæteris vivendi rationibus præferens, proxime ſapientiam locat, ejuſque quaſi conſanguineam facit.

Ibid. l. 8. *Occæcatum.*] Cicero originem vocis *occare* aperire, ac docere voluit, factum eſſe par ſyncopen ab *occæcare.*

Ibid. l. 24. *Malleoli.*] Novelli palmites innati prioris anni flagello.

P. 29. l. 5. *Sardis.*] Aſiæ oppido, quod Cyrus major, victo Croeſo, intravit.

Ibid. l. 10. *In quincuncem.*] Arbores quincunciali ordine diſpoſiti, undecunque ſpectentur, figuram referunt illius notæ, quæ apud Latinos quinque ſignificat, V. Ordo hic in arboribus conſerendis ab omnibus rei ruſticae ſcriptoribus ſumme laudatur.

P. 31. l. 9. *Ludis.*] Panathenaicis.

Pag.

Pag. 33. l. 23. *Centum & viginti.*] Herodotus, alique numerum augent.

P. 35. l. 1. *Certus eſt terminus.*] Habes ætatum omnium terminos, variaſque de iis opiniones apud Cenſorinum c. 14. Senectuti aſſignari non poteſt, niſi tempus ſignetur quo moriendum eſt.

P. 36. l. 11. *Duos Decios.*] Cicero in Tuſcul. & alibi tres memorat, patrem, filium & nepotem.

P. 37. l. 14. *Eſt enim animus.*] Probat ſex argumentis animorum immortalitatem.

Ibid. l. 24. *Incolas.*] Incoluerunt enim magnam Græciam.

P. 38. l. 19. *Platonis fere.*] Optime, quia Platonem admirabatur, & magni faciebat Cicero.

Ibid. Apud Xenophontem.] Argumenta ſex Xenophontis pro animorum æternitate.

P. 41. l. 22. *Jucunda.*] Propter conſcientiam rectæ factorum, bene actæ vitæ, et immortalitatis ſpem.

Ibid. l. 26. *Minuti philoſophi.*] Cyrenaici, Epicurei, minorum gentium.

P. 42 l. 3. *Tanquam fabulæ.*] Plurimi philoſophi vitam fabulæ compararunt.

II. In LÆLIUM, ſive, de AMICITIA.

Pag. 43. l. 5. *Mutius augur.*] Q. Mucius Scævola, non ſolum augur ſed etiam conſul. U. C. 635.

Ibid. l. 6. *Lælio ſocero ſuo.*] Duxerat enim ejus filiam Læliam, quam patris tinctam elegantia fuiſſe Cicero eſt auctor.

Ibid. l. 15. *Pontificem Scævolam.*] Fuit is JC. pontifex max. & Conſul. U. C. 658.

P. 45. l. antepenult. *Eos, qui, &c.*] Stoici; qui eam ſapientis ideam fingunt, quæ inter homines non reperitur.

Pag.

Pag. 46. l. 1. *Unum.*] Socratem.
Ibid. l. 3. *Hanc.*] Socraticam.
P. 47. l. 27. *Duabus urbibus.*] Carthagine & Numantia.
P. 48. l. 23. *Aſſentior iis.*] Epicureis.
Ibid. l. ult. *In hac terra.*] Italiam intelligit. Pythagoram & Pythagoreos ſignificat.
P. 49. l. 4. *Tum hoc, tum, &c.*] Referenda hæc ad Socratem, cujus ironia propria fuit.
P. 50. l. 27. *Doctorum, &c.*] Academicorum, quorum patrium & peculiarem hunc morem fuiſſe, Cicero alibi teſtatur.
P. 51. l. 7. *In bonis.*] pro, *inter bonos*, Græco more.
Ibid. l. 9. *Illi.*] Stoici.
P. 52. l. 24. *Belluarum.*] Epicureorum.
Ibid. l. 28. *Ipſa virtus.*] Inde patet Ciceronem cum iis ſenſiſſe, qui ſtatuebant amicitiam non eſſe virtutem, ſed ex virtute provenire.
P. 53. l. 24. *Non aqua non igni.*] Vetus proverbium; *ignis* ſuperiora, *aqua* inferioria elementa complectitur, unde quidam duo duntaxat conſtituerunt principia rerum.
P. 54. l. 6. *Abſentes adſunt.*] Hinc illud, *in oculis ferre*; hoc nomine Iſocrates veros amicos a fictis diſtare teſtatur.
Ibid. l. 20. *Agrigentinum.*] Empedoclem, cujus verſus affert et explicat Sextus Empericus adverſus Mathem. l. 8.
Ibid. l. 29. *Cavea.*] Arca in theatro.
P. 55. l. 24. *Ratione.*] Alii *rogatione.* Et fortaſſe melius atque urbanius: quia leges dicebantur *rogationes* à modo quo ferebantur.
Ibid. l. ult. *Ut dandis recipiendiſque.*] Gloſſema eſt quod ex margine migravit in contextum: legendum *ut quod quiſque minus* &c.

Pag.

P. 58. l. 9. *Ut enim beneficii &c.*] Argumentum hoc à comparatione amicitiæ cum liberalitate reprehenditur tamquam ambiguum apud Gellium l. 17. c. 5. & defenditur.

P. 59. l. 20. *Prætexta.*] Toga prætexta ad differentiam civilis & puræ, quæ sumebatur ann. xvii ætatis.

P. 60. l. 18. *Viscellinum.*] Sp. Cassius Viscellinus post tertium consulatum affectati regni damnatus, de saxo Tarpeio datus est.

Ibid. l. 22. *Tuberone.*] Hic fuit Stoicus: in Bruto etiam Ciceroni memoratus.

Ibid. l. 23. *Blossius.*] Antipatri, Tharsensis philosophi discipulus.

P. 61. l. 7. *Ad hostes.*] Ad Aristonicum Regis Eumenis filium, cujus rebus afflictis, sibi ipse manum intulit.

P. 63. l. ult. *Ne exspectemus.*] Turbatum est aliquid in his membris: fortasse etiam unius aut alterius explicatio recepta est in contextum.

P. 65 l. 22. *Virtutem duram.*] Ut Stoici, qui sapientem nec misereri, nec ingemiscere, aliorum malis, nec gaudere bonis volebant.

P. 68. l. antepenult. *Quasi termini.*] Excusat metaphoram; quæ fuit Latinæ linguæ Ciceronis ævo verecundia.

P. 71. l. 12. *Assentationibus.*] Alii *assentando.* Hac via colligere benevolentiam non licet, virtute licet: sed benevolentia virtute collecta melius dicitur caritas.

P. 78. l. 8. *Ut exstinctæ.*] Res extinguuntur natura sua, opprimuntur vi. Similitudo ducitur ab igne; eaque usus est etiam in lib. de senectute.

P. 80. l. 26. *In amicis.*] Quidam malunt *amicitiis*, si Cicero *amicis* scripsisset, non addidisset *colendis.*

Pag.

P. 81. l. 5. *Quanquam.*] Minus rectè. Reddit enim rationem cur dixerit unam esse amicitiam, de cujus utilitate omnes uno ore consentiunt. Legendum *Namque.*

P. 86. l. 19. *Nisi essent.*] Assentatores non viderentur faceti, nisi essent milites glorioſi, qui assentationi credulas præberent aures.

P. 87. l. 7. *Epiclero.*) *Epiclerus* Caecilii fuit comoedia, teste Prisciano: Caeciliique hoc versus esse ait Cicero in Catone.

III. In PARADOXA.

Pag. 90. l. 1. Hæc Paradoxa vocant *admirabilia.* Acad. quæst. 4.

Ibid. l. 4. *Catonem.*] Uticensem, Serviliæ, Bruti matris, fratrem.

Ibid. l. 9. *Ut illa.*] Notanda generis variatio per figuram, quæ enallage dicitur.

Ibid. l. 17. *Quæ nullam.*] Stoicos eloquentiæ non dedisse operam scribit Quinctilian.

P. 91. l. 17. θεῖικά] Vide Quinctil. l. x. c. 5.

Ibid. l. 24. Ὅτι] Græcis utitur inscriptionibus, quod declamationum themata sint hæc, a Græcis sumpta.

P. 92. l. 25. *Prienen.*] Ioniæ urbem, Thebarum coloniam.

Ibid. l. antepen. *Mea porto.*] Virtutem et sapientiam, quæ homini non nisi cum vita eripi possunt.

P. 93. l. 20. *Capedines.*] Vasa ansara lignea aut fictilia, quibus Numa & alii olim in sacris utebantur.

Ibid. l. 21. *Filicatas.*] A filice herba cujus imago in poculis et pateris cœlari solita fuit.

P. 94. l. 22. *Facilè adduci &c.*] Id est, sunt nonnulli, qui facilè credunt hæc bona non esse.

Ibid. l. 24. *Voluptatem.*) Quod senserat Epicurus.

P. 95. l. antepen. *Insane, nescis.*) Ad Antonium hoc refertur, in quem tota oratione invehit.

P. 98. l. 4. *Quod si virtutes.*) Ex Stoicorum dogmate.

P. 98. l. 6. *Bono viro.*) Stoici negant, quenquam virum bonum esse, nisi sapientem.

P. 99 l. 12. *Nuda.*) Id est, in thesi, sine loco, tempore, causa.

P. 100. l. 19. *Te*) Clodi, nam in eum invehitur.

Ibid. l. 21. *Rebus vincam.*) Evincam invictis argumentis. nam *res* sæpe sunt rationes, argumenta.

Ibid. l, ult. *Cum leges.*) Imaginem ostendit illius temporis, quo a Clodio tribuno pl. ejectus est.

P. 101. l. 6. *a Catalinæ &c.*) Vide plura in Ciceronis oratione in Pisonem, de universo hoc negotio.

Ibid. l. 9. *Cum esset.*) Lentulus, auctor et princeps in revocando Cicerone.

Ibid. l. 16. *Cum parietes &c.*) Quo die Cicero ex urbe discessit, eversa est Clodio ejus domus in palatio, de quo sæpe queritur in orationibus.

P. 102. l. 7. *Spartacus.*) Vide Plutarchum in Crasso.

Ibid. l. 9. *Me tuo nomine.*) Quidem habent *exulem.* subintelligit tamen Cicero, vultque id nominis in Clodium potius quam in se convenire.

Ibid. l. 26. *Familiarissimus.*) Q. Cornificius qui de Clodii incestu mentionem fecit in senatu.

Ibid. l. 27. *In apertum &c.*) In sacrificium, quod Bonae Deae in domo consulis fiebat.

P. 103. l. 7. *Imperator.*) Quem hoc capite perstringat Cicero, interpretes non consentiunt.

Ibid. l. 25. *Potestas vivendi.*) Non ut libido suadat, sed ratio dictitat.

Pag.

P. 104. l. 8. *Poeta.*) Forte Appius, qui, teste Sallust. in carminibus ait, *Fabrum esse quemque fortunæ.*

P. 105. l. 15. *Echionis &c.*) Pictorem Echionem commemorat Cicero in Bruto.

Ibid. l. 24. *Matellionem Corinth.*) Vasa urinae, longius a figura matulae discedens.

P. 106. l. 16. *Cethego.*) Non est is, qui cum Catilina conjuravit, sed is, de quo Plutarch. in Lucullo.

Pag. 107. l. 18. *Pecunia tua,*) Ad M. Crassum divitem orationem dirigit.

P. 108. l. 4. *Isti ordini.*) Senatorio, ex quo Crassus erat.

Ibid. l. 6. *Ærarium expilas.*) Crassus enim suo et Pompeii consulatu tertio rapuit duo millia pondo auri e capitolino Jovis solio, a Camillo ibi condita, auctore Plinio.

P. 111. l. 3. *Luscinos.*) C. Fabricium Luscinum significat, qui ter in his Paradoxis jam nominavit.

Ibid. l. 5. *Labbicano.*) Labbicum oppidulum non procul ab urbe; prædium Labicanum dictum est, ut Tusculanum, aliaque ejusdem generis.

Ibid. l. 11. *Prata &c.*) Cato pratis primum. Varro ex persona Scrofae quintum locum inter praedia rustica tribuit.

IV. In Somnium Scipionis.

P. 112. l. 7. *Masinissam.*) Masinissa rex Massylorum restitutus fuit in regnum Numidiae ab Africano majore, ex eoque hunc Scipionem nepotem amavit.

Ibid. l. 12. *Reliqui cœlites.*) Lunam, ceteros planetas, et quotquot in supremo cœlo stellae sunt, veterum plerique Deos esse crediderunt.

Ibid. l. antepenult. *Somnus complexus.*) Somnus dicitur complecti homines, quia membra somno paene constricta tenentur, nullaque munia obire possunt.

P. 113. l. 2. *Scribit Ennius.*) Cum Ennius Homeri versus legeret, meditareturque &c. totumque se ad illius imitationem componeret, somniavit se Homerum esse factum, animaque Homeri, juxta Pythagoricum dogma, animatum.

Ibid. l. 12. *De excelso.*) Africanus ex lacteo circulo loquitur, qui est inter aethereas stellarum flammas splendidissimus, propter confertam stellarum, ut Aristoteles & Ptolemeus aiunt, multitudinem.

Ibid. l. 23. *Nepotis mei.*) Tib. Gracchi.

Ibid. l. 27. *Solis anfractus.*) Ita appellat annum, propter zodiaci obliqui circuli ambitum, quem sol conficit.

P. 114. *Manus effugeris.*) Non effugit; mortuus enim in cubiculo inventus est, cum pridie optime valuisset, ab uxore Sempronia, ut creditum est, veneno necatus.

P. 115. l. 4. *Hoc templum.*) Cœlum intelligit.

Ibid. l. 8. *Hoc templo medium.* Universo mundo. communis est veterum sententia, in totius universi centro tellurem nostram positam esse.

Ibid. l. 9. *Sempiternis ignibus.*) Chaldæi, eosque fere sequuti Graeci philosophi omnem cœlestem regionem igneam esse statuerunt.

P. 116. l. 2. *illa minima.*) Lunam significat. lucem a sole mutuantem.

Ibid. l. 11. *Unus est cœlestis.*) Octava sphaera supra appellata. cœlum ipsum proprie dictum, tot stellis excultum & ornatum.

Ibid.

P. 117. l. 2. *Neque movetur.*) Fuerunt quondam philoſophi, et noſtris temporibus Nic. Copernicus, qui confirmarunt, eam moveri.

Ibid. l. antepenult. *Catadupa.*) Sunt ad ultimum cataractem, ab iis Nilus incipit & Ægyptus. Vide Plin. Hiſt. Nat. l. v. c. 9.

P. 118. l. 22. *Cingulis.*) Quinque zonis. *Duos.* circulum nimirum arcticum & antarcticum.

Ibid. l. 23. *Verticibus.*) Polis.

Ibid. l. ult. *Quam tenui &c.*) Quam parva ejus pars Romano imperio pareat.

P. 119. *Lateribus.*) Latera ſunt Ciceroni partes inter ortum & occaſum ſibi oppoſitae.

Ibid. l. 3. a fine. *Annum tantummodo ſolis, id eſt, unius aſtri reditu metiuntur.*) Cum ergo ad eundem zodiaci locum et punctum ſol redierit, annum eſſe dicimus.

P. 122. l. 9. *Neque nata eſt.*) Platonicum hoc, non Chriſtianum.

F I N I S.

CORRIGENDA.
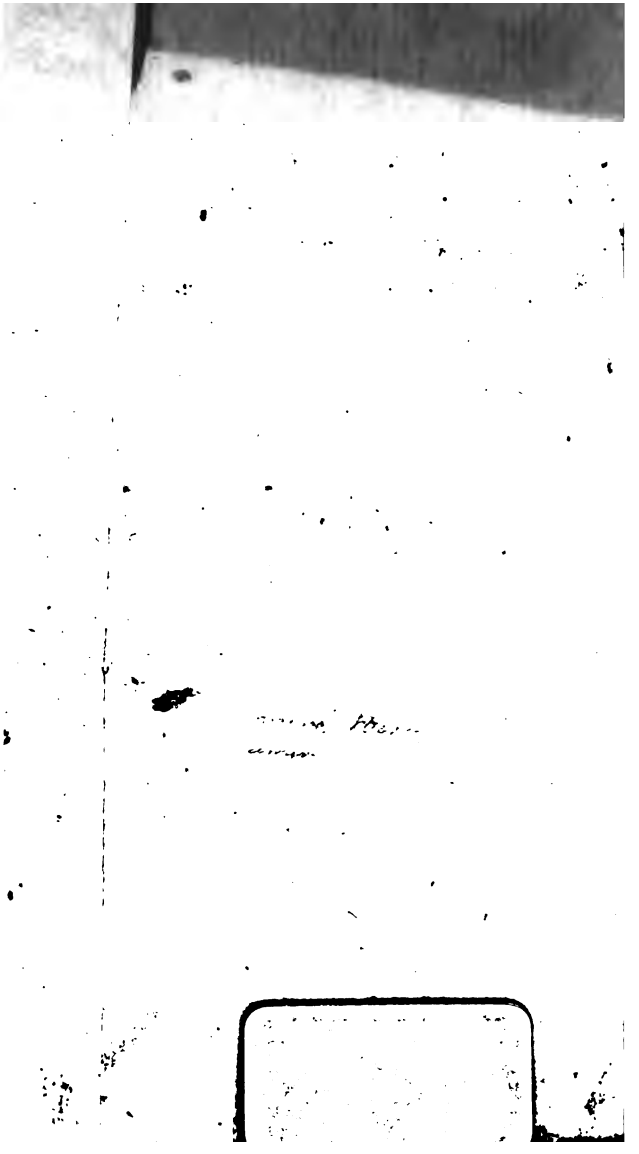
In CAT. P. 9. l. 22. *lege* palmam. P. 36. l. 23. *lege* adoleſcentes. P. 125. l. 22. *pro* par *lege* per.